

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Mi Mártával fuvoláztunk is«

BRÓDY ANDRÁS

*»bűvös hangú múzsa
Szerelemről zengje víg dalát«*

MIHAIL LERMONTOV

»A pornográfia a rendőri jelentések megfelelő műfaja.«

RÉV ISTVÁN

Mcmxciv Szeptember

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MADE
COUTURE!

YVES-PAUL SAINT QUASIMOTTO

MCMXCIV SZEPTEMBER

HATODIK ÉVFOLYAM KILENCEDIK SZÁM

Az ökonómia előtt (Beszélgetés Bródy András közgazdással) 3

Myron Weiner Az előnyös megkülönböztetés tapasztalatai 15

Gyurgyák János Valahol megint utat veszítettünk... 21

Tandori Dezső Törtszív Kisúr 27

Mihail J. Lermontov Csöndes éjjel... 34

Vytautas P. Bloze Kilépek 35

Inger Edelfeldt Szelleme 37

Bertók László Majd az ötödik temetés 47

G. István László Versek 48

Rév István In mendacio veritas 51

Robert Conquest Vall a szadista professzor! 56

Kálmán C. György Jeges, hideg, langyos... 62

E számunkat INGER EDELFELDT grafikáival illusztráltuk.

(Den kvinnliga mystiken, Alfabeta Bokförlag, 1988).

TANDORI DEZSŐ frását a szerző két rajza keretezi.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS.

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 140-9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1057 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Modern klasszikusok
a 2000 és a Századvég kiadásában

Saulius Tomas Kondrotas
A kígyó pillantása

Czesław Miłosz
A hatalom megragadása

Egon Hostovský
Általános összeesküvés

Grigorij Kanovics
Félpénzen vett gödölye

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Az ökönómia előtt

BESZÉLGETÉS BRÓDY ANDRÁS KÖZGAZDÁSSZAL

AMIKOR 1973-BAN A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI INTÉZETBEN MEGISMERTELEK, AZZAL LEPTÉL MEG ENGEM, AKI KÖZGAZDÁSZT AKKOR JÓSZERIVEL CSUPÁN A MARX KÁROLY KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI EGYETEMEN LÁTOTT, HOGY EGY ÖKONÓMUSNAK NEM KELL FELTÉTLENÜL AZ ÚJ MECHANIZMUS TOLVAJNYELVÉN BESZÉLNI, TUDHAT NÉMETÜL, SZERETHET ZONGORÁZNI, NAPOZNI ÉS HANYAG ELEGANCIÁVAL ÖLTÖZKÖDNI. EGYSZÓVAL ÁRADHAT BELŐLE AZ ÉLETKEZV, LEHET MÉGIS CINIKUS, EGY PICIT FELÜLETES ÉS SZEMTELEN, DE TISZTELHETI A „TUDOMÁNYT” EGYSZER-SMIND. AZ IZZADSÁG HIÁNYA JÓ HÁZBÓL VALÓ ÜRIFIÚT SEJTETETT.

A „jó ház”, mikorra megszülettem, már hanyatlásnak indult, mert az apai nagyszülők mint hazafias zsidók, rengeteg kölcsönt jegyeztek az első világháborúban. Majdnem mindent elveszítettek, ráadásul a család egy része a Kommün elől Svájcba bujdosott, nem is jöttek vissza, mert Szabó Ervin baráti köréhez tartoztak, tehát kétszeresen lehetlenné váltak, mint tőkésék és mint baloldaliak. A második világháború után már csak egy nyomda, meg egy ház maradt a régi családi vagyomból. Államosították persze. Úgy döntöttem, nem jelentek be kárpótlási igényt, mert egyetértéssel államosították. Érdekes módon még apám is egyetértett. Szemrebbenés nélkül fogadta a hírt, hogy ő már nem igazgató, sőt nagyon örült, mert az Atheneumhoz tették igazgatóhelyettesnek. Ez sokkal nagyobb nyomda volt, neki meg a nyomdaipar volt fontos egész életében, tehát boldog volt, amíg az éberséget nem gyakorolták rajta és állítólagos antidemokratikus magatartásáért – azt kifogásolta, hogy megszüntették az általunk kiadott *Világot* – ki nem tették a szűrét. '56-ban, két nappal a zrí előtt, 66 éves korában sikerült kivándorolnia Angliába, ahol aztán néhány év múlva meghalt. Egy idő után anyám visszajött, megelégedte a kinti állapotokat és élete végéig (1986-ig) Pesten élt. Tipográfus volt, művészi fokon.

– MILYEN VOLT AZ A SZEGÉNYEDŐ ÜRI HÁZ?

Láttam egy statisztikai zsebkönyvet Budapest virilistáiról, kiderül belőle, hogy a húszas években apám még mindig a város legnagyobb adófizetői közé tartozott. Engem mégis spártai módon neveltek, hetente kiszámolták például az 1 pengő 44 fillért, tejre, zsemle-re és villamosra. Én persze gyalog mentem, és ha tudtam, loptam apám tárcájá-

ból, mert nem számolta a pénzét. Korán kezdtem udvarolni, és az bizony pénzbe került.

– A KOMMÜNT HOGY ÉLTE ÁT A CSALÁD?

A szüleim 1917-ben házasodtak, bárcziházi Bárczi István, Budapest polgármestere adta őket össze. Anyai dédapám, egy Fritz nevű föltörekvő osztrák, tehetséges kőfaragó. Bécsből jött, hogy megfaragja az Országház köveit és utána rengeteg pesti szobrot csinált, sajnos homokkőből, ami hamar tönkremegy. Volt egy csodálatosan szép lánya, akit a nagyapám fölcsinált és miután post factum erősen körbeállták a kőműveslegények, feleségül is vette.

Ez a katolikus ága a családnak. Ha az ember zsidó anyától és keresztény apától származik, akkor mind a két valláshoz tartozhat. Én azonban nem vagyok keresztény, hiszen az apám nem keresztény, és nem lehetek zsidó sem, mert az anyám nem zsidó. Ez kellemes távolság a problematikától. A nagyamám, osztrák varróleány, élete végéig rosszul beszélt magyarul, ha számolt, funfcene-zekcenét mondott. De valami édesen gyönyörű volt.

– HOGY HÍVTÁK A NAGYAPADAT?

Maróti Rinteln Géza. Egyébként nemzeti hagyomány, a József utcában megvan még az eredeti kőfaragó műhely, most is szobrászok dolgoznak benne. Nagyapám volt az egyik látványfelelős 1919-ben a nagybudapesti május 1-ért. Mármint a dekorációért. Erre úgy jöttem rá, hogy anyám elmesélte: a Kommün alatt folyton tojást ettek. Töprengtem, honnan szerezték? Hát a nagyapám, aki pisztollyal a zsebében járt, mindennap friss krizantém volt a gomblyukában, mint egy magyar úrhoz illik, Teltsch Edével szépítették együtt a bankokat Bárczi alatt, szóval ő tojástemperához vételezte a tojást a Közellátási Népbiztonságtól, az ünnepre. A Kommün után gyorsan kitakarodott Amerikába, ahol Detroitot építette, Saarinenékkal. Állítólag – ez anyám pletykája – a kisebbik Saarinen fiút nagyapám nemzette. Majd visszajött rengeteg pénzzel, amit azonnal zároltak, mert dollárban volt, ugyanis pont a gazdasági válság idején sikerült hazatérnie. Teljesen megkeseredve halt meg. Amikor Amerikában jártam, láttam egy pár épületet, amit csinált, jók voltak. Egy időben a Műegyetemen is tanított, ezért én később rendkívül zokon vettem, hogy nem vettek föl, holott eredetileg mérnöknek készültem. Így aztán elmentem matematikusnak. Fejér Lipót rám nézett és így szólt: ismertem a nagyapádat, gyere csak, és fölvevett rendkívüli hallgatónak.

– A NAGYAPÁDNAL A TOJÁSOKON KÍVÜL MI KÖZE VOLT A PROLETÁRDIKTATÚRÁHOZ?

Ő volt az építész mérnökök „atyja” és jó barátja, a *Megfagyott Muzsik*us tiszteletbeli főszerkesztője, és a Várki-

Az interjút Kovács János Mátyás készítette. A beszélgetés teljes szövege a Bródy András 70. születésnapja alkalmából megjelenő kötetben (*Miért hagyjuk, hogy így legyen?*, Közgazdasági és Jogi, 1994, szerk. Madarász Aladár és Szabó Judit) olvasható.

oszkban az építész-hallgatókat művészetre és művészi magatartásra tanító doyen. Valahogy belekeveredik a Komünbe, legalábbis tojást vételez... Egyébként valószínűleg ő is zabigyerek, valószínű grófi származék, s – mint említettem – nagyanyámmal is kissé elszévesztve nemzetették anyámat, aki egész életében nem tudta ezt kiheverni. Titkolta. Nem járt középiskolába, magánúton tanult, sose érettségizett le, ezt is titkolnia kellett, közben nagyapám művelte, vitte körbe a világon és panaszkodott neki a nagymamára. Anyám egész életében szerelmes volt az apjába.

– **HOGY TALÁLKOZIK ÖSSZE A BRÓDY ÉS A MARÓTI ÁG? A BRÓDYAKRÓL MÉG NEM MESÉLTÉL.**

A nagyapám, Bródy Samu felsőházi tag, a *Pester Journal* főszerkesztője, már meghalt, mire én megszülettem. Volt hat gyereke, akiknek leszármazottai most élnek szerte a világban, hasonlóan nagy családokkal. Apám és egy fiútestvére maradt csak itt. Apám azért, mert a nyomdát kellett vezetni, ő egyébként mezőgazdász doktori címet szerzett a bécsi egyetemen, svájci tarka tehénből disszertált, így lett doktor és Gyömrői Editnek udvarol. Eredetileg Maróti nagyapa és apám síelés ügyben találkoznak, ők hozták be Delmár Walterrel ezt a sportot Magyarországra és buzgón síelnek, még akkor egy bottal, Huitfeldt-kötéssel.

– **A BRÓDY NÉV HONNAN SZÁRMAZIK?**

Nem tudom. A lengyelben a brody mindenesetre büdöset jelent. A család már a szabadságharc alatt itt van, Bródyként ipszilonnal írva. Bródy Sándor, az író, finoman azt mondja, hogy ő a „költő” ág, a másik a „szerző”. Az ő ága talán ki is hal Hunyady Sándorral. A másik ág pedig összeszedi magát és szétárad a világon.

– **ÖSSZEJÖN HÁT BRÓDY LÁSZLÓ ÉS MARÓTI DOROTTYA...**

Anyám 16–17 éves ekkor, bolond gyerekkori szerelem az övé egy csúnya fiúval, mert apám csúnya. Anyám pedig nagyon szerelmes, egy ilyen kivagyfi leányzó, aki nem hord harisnyát, csak görög saruban jár, kibontott hajjal. Nagyon szép, és apám imádja, mindhalálig.

– **A BRÓDY-CSALÁD NEM AKARTA MEGAKADÁLYOZNI AZ ESKÜVŐT?**

A Stern és a Weisz lányok alighanem rendkívül kellemtelenné tették anyám életét. Ezek előkelő, fejn zsidó családok, amelyekbe a Bródyak normálisan házasodni szoktak, most viszont jön egy síksze, akinek bizonyítani kell, hogy művelt, és tud késsel-villával enni. Főleg pedig azzal kellett bizonyítania, hogy három fiút szül és azoknak zseniálisnak kell lenniük. Kifelé zseniálisnak, anyjuk előtt azonban örökké elégtelenek maradnak. Amiből mind öcsém, mind bátyám némi lelki sérüléseket szerez magának, az egyik depressziós, a másik eufóriás lesz. Én úgy a közepen helyezkedtem el, és felettem sem múlik el nyomtalanul az anyai nevelés, hol depresszióra, hol eufóriára hajlok.

– **VOLT VALAMI VALLÁSI CIVÓDÁS A SZÜLEID KÖZÖTT?**

Semmi. Anyám először át akart térni a zsidó hitre, annyira szerelmes volt, apám szerencsére megmagyarázta neki, hogy ez butaság; viszont katolikusnak sem akarja nevelni a gyerekeket, ettől lettünk mi unitáriusok. Apám csúnya, de mégis charme-os, életörömös zsidó volt, minden ortodoxia nélkül. Anyám nyilatkozta későbbi éveiben:

„apád nagyon szeretett volna élni, csak én nem hagytam”.

A bátyámat és engemet is a piaristákhoz fratnak be, mert apám úgy emlékszik, hogy ez fölvilágosult és liberális rend. Mire én odakerültem, sajnos már nem voltak ilyenek. A bátyám kibírta, én nem. Ő '20-as, én '24-es, az öcsém '31-es. A bátyámat a szüleim jó érzékkel kimenekítik majd 1937-ben Londonba, nyomdamérnöknek tanulni, ő aztán ott vált fizikussá és Bernalnak lesz az asszisztense, így kerül Amerikába. A várható háború előtt engem is ki akartak tuszkolni, az Eidgenössische Technische Hochschule Svájcba. Ezt megakadályoztam, mert szerelmes voltam első feleségemre. Gyerekkori szerelem volt Vajna Mártával, 14 éves koromban kezdődött. Amikor bevonultak a németek, a családok áldásukat adták rá, egyébként a két család nagyon utálta egymást. A Vajnaék gyógykönyvben utaztak és egyre több pénzüik volt, a Bródy családnak meg egyre kevesebb. Mind a két részről mésalliance-nek tekintették a kapcsolatot, és egyáltalán nem szerették, hogy ez a két gyerek sülve-föve együtt mászkál, de amikor bejöttek a németek, akkor azt mondták, hogy úgy is megdöglének, hát házasodjanak össze.

– **KANYARÓDJUNK VISSZA MÉG EGY KICSIT A GYERREKKORODHOZ. MILYEN CSALÁDDBA SZÜLETSZ TE BELE 1924-BEN?**

A szüleim dolgoznak, nem érnek rá, nincs valami jó viszonyom velük, anyai nagymamámat imádom, vele németül beszélek, az öcsém tízéves koráig meg sem szólalt magyarul. Én is először „osztrákul” beszéltem, bécsi dialektusban. Anyám apámnál dolgozott, ez kellett is később, mert a zsidótörvények idején őt, a tipográfust lehetett kinevezni igazgatónak, mint árját. A húszas évekről igazán nincs emlékem, a harmincas évekről már bőven.

– **MIKOR KEZDESZ EL LÁZADNI?**

Valószínűleg az anyaméhben. 18 éves koromban kaptam az utolsó pofont apámtól, mert a pénzemem a mellényzsebembe dugdostam lezseren, mondván: én szarok a pénzre. Állati frász – „majd akkor szarjál, ha te kerested meg!” Továbbra is szarok rá.

– **MILYEN A HÁROM FIÚ VISZONYA?**

Rossz. Rossz, mert anyám állandóan versenyztet bennünket, mindegyikünknek azt mondja, hogy ő a libling, mindenkinek a fülébe suttogja, hogy valójában őt szereti mi pedig állandóan verekszünk. Pontosabban, én úgy emlékszem, hogy főleg engem vertek, mert Ferenc öcsém ugyan rabiátus, de olyan nagy a korkülönbség közöttünk, hogy már csak nem verhetem meg. Tamás bátyám és köztem viszont csak négy év volt... Miután három gyerekszoba volt, anyám azt a politikát választotta, hogy ha verkedés van, akkor az lesz megbüntetve, aki a másik szobájában tartózkodott. Hiszen nyilván az provokált. Ezért bátyám mesterfogása, hogy berángat a saját szobájába, és ott pofoz föl.

– **ASSZIMILÁNS VOLT A BRÓDY CSALÁD?**

Nem vettem észre „igyekezetet”, de lényegében igen. Természetesen érezte magát magyarnak. Apámat ugyan zavarták a zsidótörvények, de ameddig lehetett, kerülgette az otrombaságokat. Nem is annyira a zsidótörvények miatt küldik a bátyámat Angliába, hanem inkább a várható háború miatt. Meg mert itt nem lehet egyetemre jutni. Politizálni a szó mai értelmében nem politizált az apám, de

szakmailag nagyon is szervezkedett. A Főnökegyesületben tevékenykedett, nagyon jóban volt a nyomdászszakszervezettel, és volt ez az Atelier-féle társaság, baloldali művészek egyesülete... Mégis politikainak tekinthető, hogy a *Nyugatot* nyomta és nem számított föl érte semmit, vagy olcsón adta, mikor hogy, Thomas Mannért rajongott, a kiadó is az S. Fischer céggel tartott kapcsolatot.

– VOLT VALAMILYEN IRODALMÁR HOLDUDVARA?

Erről anyám számolt be visszaemlékezéseiben, amikor a Radnóti eladja a *Naptárt*, a 12 hónapra írt versét, mert éppen pénzre van szüksége és anyám fölfelé, Radnóti pedig lefelé alkuszik. Gyerekkoromban anyám holdudvara jelent meg előttem, mindig csak férfiak, nő nem lett befogadva, tehát Kner Imre, Berény Róbert, Gottsegen György, az orvos, Beér János, aki a nyomda ügyésze volt és aki közvetített köztem és apám között, ő volt lázadásaim értelmezője.

– HOGY KERÜLTÉL KAPCSOLATBA KÉSŐBB AZ IRODALOMMAL?

Márta útján elsősorban, aki bátyja, Vajna János révén a Karinthy-féle társaság beltagja. Én olyan kisfiú voltam. Rövidesen ugyan dolgozni kezdtem, tulajdonképpen 14 éves koromtól, mert untam apám zsebeinek fosztogatását. Szédőgépszerező és könyvkötő is voltam, valamit mindig csináltam még a gimnázium mellett, aztán elkezdtem a *Rádióújságnál* dolgozni, majd a könyvkiadóban.

A piaristáktól harmadikban kirúgtak, akkor átkerültem az evangélikusokhoz, onnan negyedikben tettek ki. És akkor kerültem a „Mintába”, a Trefort utcába. Ott volt két emlékezetes tanárom: Kerecsényi Dezső, aki irodalmat és Hencz István, aki matematikát tanított és akik kiálltak értem mindenfajta igazgatói megrovás ellenére. Borzasztó gyerek voltam, úgymond destruktív, és ezt meg is akartam mutatni mindenkinek. Később ezt a vágyamat már lecsiszoltam, ma már csak titokban munkál.

– CIGARETTÁZÁS AZ ÓRÁN, KIABÁLÁS A FOLYOSÓN, VISSZAPOFÁZÁS A TANÁRNAK?

Pontosan. És fölkelés óra alatt és kivonulás, mert unom, és elég sok verekedés is. Főleg engem vertek, de ez nem zavart. Később egyszer, amikor ijedtemben az osztály legerősebb fiúját, a Vámost elvertem, valami kosárlabdaügyben, akkor, amit én addig nem csináltam, arca mentem, be is vertem az orrát, úgy hogy lett egy kis respektusom.

– A MATEMATIKÁN KÍVÜL MI ÉRDEKELT?

Az irodalom. Ugye mindent lenéztem, ezt kifejeztem Kerecsényinek is a tanszéki könyvtár rendezése közben, mondván, én a Kosztolányit távolról sem tiszteltem. Mondta: „olvassa el a Hajnali részegséget, és aztán jöjjön el megint”. És akkor berogytam. Szóval a Kerecsényinek egy kicsit szót fogadtam, meg a Hencznek is. Egyébként pokoli volt. Kezdődött azzal, hogy vigyázba állni, mert Horthy Miklós névnapja van. Füttyültem Horthyra, mindenre füttyültem. Aztán jöttek az elsőtétítési gyakorlatok. Akkor én az összes spalettát becsuktam a tízpercben és amikor a tanár kérdezte, hogy mi van, mondtam, hogy próbálkozunk az elsőtétítéssel. Teljesen kezelhetetlen voltam.

– DE HÁT MI ADTA NEKED EZT AZ ERŐT, NEM VOLT VESZTENI VALÓD? TÉGED NEM LEHETETT REVOLVEREZNI?

Nem zavart, ha veszíték. Ma se zavar, vagy nem túlságosan.

– NYELVEKET MIKOR KEZDTÉL TANULNI?

Németet nagyanyámtól, Marczaly Póli tanított angolra, a Marczaly történész lánya. Még emlékszem, a *Happy Prince*-et olvastuk, ez volt az első angol olvasmányom még a háború előtt. A nyelvet igazából később, Angliában meg Amerikában tanultam meg. Franciául nem jól beszélek, de értem, olvasom a nyelvet. Amikor Nizzában voltam előadni, a hallgatók egy idő után kértek, hogy mégis inkább angolul beszéljek.

– HOGY BÍRTA EGY ILYEN LÁZONGÓ GYEREK A LATIN ÉS A GÖRÖG BIFLÁZÁST?

Görög nem volt. Ahelyett gyorsírást vettem. A Ricsajnál, ez volt a csúfneve Wagner tanár úrnak, aki mind a kettőt tanította. Elég rendszeresen leöntöttem vízzel a második emeletről. Gyorsírni jól tudtam, de mára már elfelejtettem. Latinból nyolcadikig bukdácsoltam, akkor félévben megkérdezett a latintanár, hogy mit akarok. Mondtam, természetesen kitűnöt. Nekiálltam, lefordítottam Horatius összes ódáját gyakorlásképpen. Jelesen érettségiztem. Hajlalom volt elhanyagolni a dolgokat az utolsó pillanatig.

– MÁR ISKOLA ELŐTT TUDTÁL OLVASNI?

Emlékezetem szerint nem. Számoltam és valami arányérzésem, nagyságrendi érzésem korán kialakult, beleértve azt, hogy mi a fontos, mi nem. Ami nem fontos, azzal csak akkor törődöm, ha valami imminens veszély van.

– VERSEKET ÍRTÁL?

Nem. Soha, de elég sokat tudtam betéve.

– TEHÁT A HÖLGYEKNEK NEM ÍRTAD, HANEM CÍTÁLTAD A VERSEKET. ÉS A ZENEI ÉRDEKLŐDÉSED HONNAN ERED?

Kozma Erzsébet volt a zenetanárom, most Ausztráliában él, ő később a Zeneakadémia titkára volt, Kozma Lajos műépítész lánya. Kozma is hozzátartozott családuknak a vonzási körzetéhez. Szintén elég baloldali ember volt, szintén nem jutott munkához. Azt hiszem, főként zsidó volta miatt. Egyik legtehetségesebb építész volt Magyarországnak. Erzsébet nagyon jól zongorázott és bátyámat tanította, velem viszont föladata a dolgot. Volt viszont egy Jászó F. Viktor nevezetű barátom, később egyetemi docens, a Haditechnikai Intézetben halt meg a német megszállás alkalmával, mellesleg dzsesszongorista, tőle tanultam dzsesszelnit. A dzsesszbe merülve nagyon megtetszett Bartók ritmikája és visszairatkoztam Erzsébethez azzal a föltétellel, hogy én csak Bartókot és Bachot vagyok hajlandó gyakorolni. Még Mozartot sem akartam játszani.

Sok minden meghíúsult az életemben, mert elég korán felismertem a korlátaimat. Karmester szerettem volna lenni. Ez körülbelül 14 éves koromtól 18 éves koromig tartott. Már volt operabérletem, mellettem ült Kórodi Gida, aki karmesternek készült. Felmertem, hogy ő a tehetség. Ugyanígy döntöttem a matematikáról. Rényivel, Schulhof Katival és Schweitzerrel jártam egyetemre, ők tehetségesebbek voltak. Rájöttem, a tiszta matematika nem az én területem. Valahogy természetesen mértem fel a mezőnyt, hogy hol lehet, hol nem lehet érvényesülni, mi és hogyan érdekel.

– MI VOLT AZ ELSŐ ZENESZERSZÁMOD?

Zongora. A dzsesszkorszakban kezdtem bendzsózni. Később, amikor Afrikába mentem, spanyol gitárt vittem magammal, ott viszont rászoktam az orgonára. Mindig szerettem négykezesezni. Lukács Györgyhöz való viszonyom tulajdonképpen feleségéhez, Gertrúdhöz való viszonyom volt, akivel négykezest játszottam minden héten. Mindenfajta rumlin keresztül. Majdnem haláláig. Mostanában szintetizátorral és minenféle elektronikai segédeszközzel bajmólok.

– MOST BESZÉLJÜNK EGY KICSIT A SPORTRÓL, EZ IS HOZZÁTARTOZOTT AZ ÚRIFIÚK ÉLETÉHEZ.

Gyerekkoromban Zebegényben nyaraltunk, ahol nagyapám műtermet, házat épített, valószínű hogy a Velencei Biennálén szerzett pénzből és építőelemekből, mert meglepően hasonlított az egész a Biennáléhoz. A Maróti-villa most is megvan, nem kértük vissza, pedig azt már disznóságnak éreztem, hogy elvették. Anyám hosszan pereskedett, hiába perese.

– VOLT VALAMI VISZONYOD A ZEBEGÉNYI FESTŐK-KEL?

Persze. Szőnyi lányának próbáltam udvarolni, Berény Ancsurnak is és nagyapám ott próbált országzászlót csinálni, meg Zebegény-mozgalmat, szóval helyi figurákat, aztán Zebegényt átvették a nyilasok, majd később a kommunisták. Zebegény kényszer is volt, nagyapám zsarnokként uralkodott. A bátyámat szerette, engem nem különösebben kedvelt, és hát ott kellett tölteni a nyarat. Úgy szabadultam, hogy vettem magamnak, saját keresményből egy kis kajákat és lejártam Lepencére, Szegváriékhoz – ez megingt Vajnákat jelenti. Visszafelé, a Dömösi szorosnál nehéz volt följönni. Állandóan sportoltunk: evezés, távolugrás, magasugrás, versenyfutás, úszás. Parasztyerekekkel. Nagyapám atlétikai szervező is volt.

– EGÉSZSÉGES GYEREK VOLTÁL?

Volt néhány halálba menekülésem: két koponyalékelés, kanyaró, tifusz, amit lehetett, összeszedtem. Több ízben elóhajtottam halálozni tízéves koromig. Ami megedzett, az részben anyámnak az a rendkívül undok szokása volt, hogy minden reggel hatkor bekergette fiait a Dunába. Borzalmasan utáltam. Részben aztán a munkatábor tett jót, mert sokkal többet ért, mint a sportolás. A sportot addig csinálja az ember, amíg kedve van, a lapátolást viszont addig, amíg tele nincs a vagon.

– A REGGELI KÉNYSZERFÜRDŐ UTÁN VISSZAMEN-TETEK LEFEKÜDNI?

Mi nem, de anyám azonnal. Anyám nem is nagyon szeretett úszni. Nagyanyám még kevésbé. Ő két ízben is úgy akart öngyilkos lenni, hogy belegázolt a vízbe. Nagyapám ugyanis elhozta egyik-másik amerikai szeretőjét vendégségbe, ezt nagyanyám rosszul tűrte. Kicsit nyugodtabb volt a légkör, amikor apám a hétvégeken megérkezett. A nagyapámba szerelmes volt az anyám, félt az öregtől a nagyanyám, a család rettegett, mert ő volt a megkeseredett művész.

– HOL TALÁLKOZTÁL A „PARASZTSÁGGAL”?

Ott volt a Rózsá Egylet Zebegény, amit a Károlyi család alapított. Tagjai virágvevekre hallgattak, a fiúk azok csak olyan fuszujkák voltak, a lányok azonban dáliák, rózsák,

meg liliomok. Őrök egy képet, ahol lánynak vagyok öltözve, parasztruhában. Ne gondold, hogy bármi baloldali hatás ért volna. Főleg lányok után mászkáltam.

– KÖZBEN TERMÉSZETESNEK VETTED, HOGY ÚRIFIÚKÉNT BIZONYOS ELŐJOGOK ILLETNEK.

Szüleim spártai nevelése azt jelentette, hogy nekem sem volt több pénzem, mint a parasztyerekeknek. Emlékszem, én voltam az osztályban az utolsó, aki hosszú nadrágot kapott. Nem hogy kivételezettnek, de határozottan elnyomottnak éreztem magam, akinek állandóan a nagyapapa ruháiról szabnak át dolgokat, aki divatjamúlt cipőket kénytelen hordani, bátyjától örökli a ruhákat. Ha ma visszagondolok rá, hát az őserdő beteges proletárjának éreztem magam.

– SEMMI LUXUS? KÜLFÖLDRE NEM VITTEK?

Nem. Ezen majd fölrobbantam, s az egyik legfőbb vádnam volt bátyám ellen, hogy ő Amerikában is, Bécsben is járt, Svájcba is vitték síelni, engem meg nem, nem kerültem ki a hatvanas évek előtt külföldre. Mikor Svájcba ki akartak küldeni – ez lehetett úgy 1940–41-ben – akkor azt mondtam: csak úgy megyek, ha hozzájárulnak a Mártával kötendő házassághoz és együtt mehetünk. Hát akkor még nem járultak hozzá.

– VAN ARRA MAGYARÁZAT, HOGY A CSALÁD MIÉRT NEM LÓGOTT MEG IDŐBEN?

Anyám, aki járt Amerikában a nagyapámnál, valamiért megutálta az ottani világot. Később is, amikor a bátyám Angliából átment Amerikába, anyám nem volt hajlandó követni. Azt hiszem, az ottani kulturálatlanság tartotta vissza. Nagyapám úgynevezett művészi kultúrát oltott belé, Amerikában meg csupa ronda város van, amit nem érdemes megnézni. Meg a család igen törvénytisztelő is volt. Ezt akkor úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy ha a magyar zsidósággal tudatják, hogy holnap reggel fél nyolckor a Deák téren rézkarikat kap az orrába, akkor felsorakozott volna rézkarikáért. Veszekedtem is a szüleimmel, hogy én nem megyek a munkatáborba, akkora itt a kupleráj, hogy észre sem veszik. Ez már 1944-ben volt. És akkor azt mondták, nézd, az apádat a Volksbund keresi, mert szemet vetettek a nyomdára, ne csináld, ez kellemetlen nekünk. Mint jó fiú, elmentem a munkatáborba, kifejezetten a szüleim kedvéért. Abban bíztak, hogy ezt a háborút már úgyis elvesztették a németek, tehát valahogy ki kell bírni. Ez jellemző volt korosztályom véleményére is: ez egy szar ország, szar állapotban, de semmi baj, ki kell bírni a háborút, mert van egy magyar értelmiség, amelyik majd utána rendbehozza.

– EZ AZÉRT NEM „MAUL HALTEN UND WEITERDIE-NEN”...

De, volt benne törvénytisztelet is. Emlékszem egy összeütközésre az apámmal: lógtam az iskolából, mert Mártával elmentem a Pálmaházba, és a Pitroff tanár úr éppen aznap volt hivatalos hozzánk teára. Lebuktam. „Nem láttam az Andriskát az iskolában.” – „Miért nem?” – „Hát, beteg voltam.” – „Nem voltál beteg.” – „Bele volt írva az ellenőrzőbe.” – „Te az én aláírástomat hamisítottad!” – „Nem én hamisítottam, versenytárgyalásra kiadtam, hogy ki tudja a legjobban utánozni az aláírást.” Apámnak elkezdett gyöngyözni a homloka, hogy az ő gyereke aláíráshamisító. Mert akkor már jön a lopás, a csalás, az ölés...

– NEM ÉRT TÉGED SEMMIFÉLE ZSIDÓELLENES TÁMADÁS VAGY PISZKÁLÓDÁS A HARMINCAS ÉVEK VÉGÉN, A NEGYVENES ÉVEK ELEJÉN?

Nem. Nem tartom és nem tartottam magamat zsidónak. A munkatábor is nagyon furcsa volt. Ott kevés zsidó volt. Herman Maxival és Bächer Mihállyal, Keéri-Szántó Imrével voltam – tudtommal „igazi” katolikusok – és egy csomó szocdemmel, meg felvidéki baloldallal. Szóval még a munkatáborban sem volt zsidóüldözési tudatom. Emlékszem, amikor a front mögött lesétálunk Szegedre és nem volt pénzem, akkor elmentem a Jointhoz és azt mondtam, hogy én nem vagyok zsidó. Nincs pénzem, adjanak – kértem –, adtak is. De már azt a fehér báránnyal mellényt, amiről meg lehetett a segélyezettéket ismerni, nem voltam hajlandó hordani, hiába szedték le rólam is a bőrkabátot az orosz felmentő seregek. Én nem vagyok zsidó. Ma sem. Most, öregkoromra kezdek néha mérgeledni, és ha valaki nagyon zsidózni kezd, akkor hajlandó vagyok szájon vágni. Én kérem más vallású vagyok. Az én kaszton- és társadalmonkivüliségem sokkal erősebb annál, hogy csupán zsidó legyek vagy most nyugdíjas. Később például tőkés lettem a kommunista pártban.

– ÉS A BARÁTI KÖR?

Két barátom volt, mind a kettőt még az evangélikusoknál szereztem. Cserkészbarátaim voltak, öregebbek nálam, valami kis homoszexuális árnyalata is lehetett a dolognak. Az egyik a már említett Jászó Viktor, a másiknak a nevét szerencsésen elfelejtettem. Csepelen dolgozott, mérnök volt. A háború után kivitték Oroszországba és aztán fogak nélkül jött meg. Ő volt az egyike azoknak, akitől a gulagról 1952–53-ban hírt kaptam. A „legzsidóbb” kör, amibe elmentem, az a Vajda János Társaság volt. Nem jártam rendszeresen, Márta vitt oda. Rajta keresztül találkoztam Karinthyval, Devecserivel meg Örkénnyel. De erre a társaságra sem volt jellemző a zsidóság tudata. Örkény például tisztában lehetett vele, hogy zsidó származású, én viszont erre csak később jöttem rá. Hazajött Franciaországból egy Rex nevű kutyával, olyan dzsentri módon viselkedett, hogy na. Szilágyi Jancsi, azt hiszem, nem is zsidó. Buba (Rényi Alfréd) persze zsidó volt, Alexander Bernát unokája, de inkább matematikus volt, ami még nemzetközibb....

– TEHÁT NEM SIETTETEK KIVÁNDOROLNI. LEHET, HOGY ÉLVEZTÉTEK IS EZT A KVÁZI FÖLDÖNKÍVÜLI LÉTET? NEM VOLTATOK BESOROLHATÓK, LEGALÁBBIS AZT HITTÉTEK.

Veszélyes lét volt ez, és tudtam, hogy ha én elmegyek munkatáborba, akkor nagy valószínűséggel végem. A tábor végül is olyan operett-munkatábornak bizonyult, ami azt jelenti, hogy csak kétharmada halt meg az embereknek.

– HOL DOLGOZTATTAK TITEKET?

Jolsván, aztán Miskolcon, a ládi fatelepen, Garadna, Lillafüred – ott rönköltünk, szép vidék volt.

– MINEK KÉSZÜLTÉL, MI LETT VOLNA VELED, HA NINCS EZ A HÁBORÚ?

Amikor mérnöknek nem mehettem, beiratkoztam matematikára és lassan átvettem a Hungária Könyvkiadó irányítását. Bizonyíthatóan két évet végeztem el matematikából Pesten Fejérenél, utána még jártam Szegedre Rieszhez a folszabadulás után. (Én továbbra is folszabadulásnak tar-

tom.) Tehát le tudtam volna vizsgálni, de közben családom lett.

– VOLT VALAMI ÉRZÉKED A TECHNIKAI DOLGOKHOZ, HOGY MÉRNÖK AKARTÁL LENNI?

Nagyon korán rádióamatőr lettem. '34-ben építettem egy hordozható telepes rádiót, ami még szólt is. A paristáknál fizikai nagy ezüstérmert kaptam. Az elektrotechnika mindig is érdekelt.

– KÉSŐBB BELESZERETTÉL A SZÁMÍTÓGÉPBE, ÚJABBAN TERMODINAMIKAI HASONLATOKAT HASZNÁLSZ, ÉS VIDÁMAN KERTÉSZKEDSZ – HONNAN SZORULT BELÉD EZ A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉRDEKLŐDÉS?

Szerettem szerelgetni, jó kézügyességem volt. A nyomdában finommechanikával meg szedőgépszereléssel foglalkoztam. Az elméleti fizikától Ribár riasztott el, aki 1919 után följelentette tehetséges kollégáit, és így került ki egy nagy fizikus generáció Nyugatra. Ez persze csak később derült ki. Akkor csak az volt világos, hogy rosszul tanít, és hogy ez a fizika rendetlen, fogalmait kellően nem tisztázó szakma. Bár kötelező, mégsem vagyok hajlandó hallgatni, mert én tiszta matematikát hallgatok.

– UGYANEZEK AZ ELLENÉRZÉSEID VOLTAK A KÉMIAVAL ÉS A BIOLÓGIÁVAL SZEMBEN? MIÉRT NEM LETTÉL ORVOS?

Eszembe sem jutott. Volt egy nagyon tehetséges hematológus unokabátyám, aki egyszer bevitt a kórházba. Valami lumbálpunkciót végzett, azonnal elájultam. Meg annyit voltam beteg, hogy félttem az orvos bácsiktól.

– ÉS A JOG, A PÉNZÜGYEK, AZ ÜZLETI ÉLET? EZEK NEM VONZOTTAK?

A jogot lenéztem. A business nem érdekelt. Még később is, Zambiában, minden hallgatónak, aki kérdezte tőlem, hogy közgazdász vagy üzletember legyen-e, azt mondtam, menjen közgazdásznak, mert a business főlészdi majd egy fél év alatt, üzletemberből viszont soha nem lesz jó közgazdász.

– NO ÉS A POLITIKA? HOGY MARADTÁL KI BE-LŐLE?

Az irodalom érdekelt. Vájt füllel és éles ítéloképességgel. Persze ellentétben voltam a baráti körömmel is, mert nem Devecseri Gábort tartottam nagy költőnek, ahogy illett, hanem Radnótit. Ami a politikát illeti, a nyomdában dolgozva beléptem a szakszervezetbe. Egy ideig még a kommunisták is elismerték, hogy „munkásmozgalmi múltam” '43-ból ered, de aztán úgy döntöttek, hogy mégsem. Az akkori pártokat egyszerűen nem vettem komolyan.

– MILYEN LAPOKAT OLVASTÁL, MILYEN KÖNYVEKET FORGATTÁL?

Újságot alig olvastam. A Nemzeti Sportot néha megnéztem. Nyomtuk a Magyar Nemzetet. Meg az Ésti Kurírt. A népi írókat már akkor meglehetősen bizonytalan tehetségeknek és zavarosoknak tartottam. Olvastam persze Illyést, Féjárt, Kodolányit, Németh Lászlót, Szabó Dezsőt, de az akkori ízlésemet Radnóti formálta. Futólag ismertem is, Nagy Lajost viszont igen közelről.

A Hungária Könyvkiadónál ugyanis ún. placcágens is voltam, aki az újdonságokkal elmegy a könyvkereskedők-

höz és rábeszéli őket, hogy rendeljenek belőlük, és tegyék őket a kirakatba. Nagy marsrutám volt, Nagy Lajostól Püskiig minden könyvkereskedőt megismertem. Püskit borzasztóan utáltam, egyébként ő is engem. Nagy Lajosnak volt a Nagymező utcában egy kis könyvesboltja, és valami miatt órákat ültem ott, dumáltunk és talán szerettük is egymást. Később aztán szerző lett nálunk. Keserű volt, gyomorbajos volt, de hitele volt minden szavának. Déry fordította Howard Fast műveit, a Krúdy családból a mamát, Zsuzsát ismertem. Egészen véletlenül jöttem össze Beck Andris szobrasszal egy koncerten, akivel (modellnek használt) hosszan beszélgettünk. Ez volt a legbaloldali ismeretségem.

– RENDSZERESEN JÁRTÁL KONCERTEKRE?

Igen. Egy Máté passio nem történhetett meg nekülem.

– A POLITIKÁT – MONDOD – ELKERÜLTED, DE MARXISTA IRODALOM SE KERÜLT A KEZEDBE?

Az első mű, amit már Szegeden olvastam el a háború után, Sztálin dialektikus és történelmi materializmusa volt. Nagyon nem tetszett. Igaz, *A tőkét* már a háború előtt láttam, apám könyvtárában megvolt, de nem olvastam el, csak beleolvastam. Az egészen egy mirigyláz alkalmából rágom majd át magam. 1946-ban három hónapon át ágyban kellett feküdnöm és remekül elszóraztam *A tőkén*, hangosan röhögtem rajta. Tetszett nekem, azt hiszem, akkor lettem közgazdász.

– A HÁBORÚ ELŐTT NEM KERÜLT A KEZEDBE EGYSZÉRTEN SZOCIÁLDEMOKRATA BROSÚRA?

Jártam a *Népszava* könyvkereskedésében, aránylag barátságos volt a viszonyom velük. Az újságjukat nem olvastam, és körülbelül 1943-tól úgy gondoltam, hogy ezek bizony mint munkást elárultak engem, ezekkel nekem semmi dolgom. A munkatáborba a Révai Nyomdából mentem el, ahova apám átraktak, hogy tanuljak, akkor épp a géptermekben voltam segédmunkás. Jaj, de utáltam az indigó festéket, amikor hengert kellett mosni, mert az ember körme alá ment, és onnan állati nehéz volt kimosni.

– KÉPTELENSÉG LETT VOLNA A CSALÁDODBAN, HOGY VALAKI EGYSZERŰEN BURZSOÁKÉNT VAGDOSSA A SZELVÉNYEKET?

Képtelenség. Nem voltak szelvények, és nem volt igazán pénzünk sem, pedig volt még vagyon, de rengeteg rokont kellett víz fölött tartani, nagyapám például nagyon sokba került. Jó, támaszkodhattunk a svájci rokonságra, de ez megalázó volt. Én a svájciakkal később szóba sem álltam, mert láttam, hogy milyen ruhát kapott apám, amikor kimentek Londonba, a bátyjától. Ez a kashaöltöny olyan volt, hogy a házmesternek sem lett volna pófám odaadni. A hematológus unokabátyám aki szintén megugrott '56-ban, nos, őt eltartották a svájciak, ameddig nosztrifikált, de minden fillért fölszámoltak neki, a gyerekeveléstől a diploma díjáig. Olyan szarevők voltak, hogy úgy gondoltam: köszönöm, ezzel nekem nincs dolgom. Én válogatom meg, ki tartozik a családomhoz. Ez a válogatás odáig ment, hogy az öcsémrel, aki nagyon hasonló hozzám, elhatároztuk, hogy nem is vagyunk rokonok. A testvériséget megszüntettük, most derült ki, amikor operáltak a lábammal, hogy alapjában véve mégis szeret. Amikor én valami fontosat írtam, azt mindig elküldtem neki, ő nem küldi el, amit csinál, dehát ő az okosabb, ő tud mindent jobban, ő éget le engem, és én hagyom. Nagyon kellemetlenné tet-

ték a családi életet számomra a szüleim. Úgy emlékszem, hogy karácsonykor, amikor megkaptuk azt a cipőt, amit úgy is meg kellett volna kapnunk, akkor direkt hamisan énekeltek a Mennyből az angyalt, és pófákat vágunk.

Pedig majdnem együtt disszidáltunk '56-ban. Anyám izgatottan telefonált Svájcba, hogy föltétlenül jöjünk ki, küld egy embercsempészt. Az öcsém és családja, én és a családom, és a nagybátyám, a Tószegi Antal későbbi feleségével. A hülye teherautós bevitt minket Győr kellős közepébe, ahol lekapcsoltak. Jellemző, hogy az öcsémrel együtt oltári rumlit csaptunk, hogy „micsoda vics, mi a gyerekeket visszük Csipkerekre, mert Budapesten sztrájk lesz, micsoda vics, hogy minket igazolatlan, azonnal telefonáljanak a Szikra Könyvkiadóba, hogy küldjenek kocsi az öcsémért”. Másnap reggel alkuadni kezdtem egy másik sofőrrel, aki azt mondta, hogy ötszáz forintért éppoly szívesen elvisz Bécsbe, mint Pestre, ugyanolyan messze van a két város. Én meg nem kérdeztem senkit, ösztönösen – mert életem nagy elhatározásai mindig ilyen ösztönösek (amikor fölruktam a könyvkiadói állásomat, akkor is így csináltam) – azt mondtam: Pestre vigyen. Miért? Mert közben a feleségem úgy viselkedett, hogy világossá vált, hogy előbb-utóbb elválnék és nem megyünk ki, mert külföldön nincs erkölcsi bátorságunk a váláshoz. Az öcsémrel meg fölismertem, hogy tényleg csak anyám unszolása miatt vágott neki, ő itt érzi jól magát. Valószínű, hogy ez tartotta a szüleimet is itt Pesten, anno 1919-ben. Magyarok. Jellemző az a gyerekeimre is. Bekószállják a világot. Sikeresek. De itt vannak otthon.

– SZAKADJUNK MOST EL AZ IFJÚKORODTÓL, AMELYET – ALIG ELTÉLHETŐ MÓDON – MAGÁNÉLETTEL TÖLTÖTTÉL.

18 éven át voltam szerelmes Mártába. A kulcsmondat az volt, amikor megismerkedtünk, és nagyon meglepettünk egymásnak, hogy mondd, te is utárod a szüleidet? Igen. Később kiderült, hogy nem szakít a szüleivel. Teljesen visszaazonosult anyjához, bátyjához, s a válásnál a döntő szó részéről volt, hogy velem tartasz, vagy a „vasárnapiakkal”? Vasárnaponként a Vajna-családnál ebédeltünk, és utána föl kellett menni a hegyre Devecseriérkezhez. Szerettem, és ma is szeretem a Huszár Klárit, Gabit már nem imádtam annyira, és az egész lassan megfeküdt a gyomromat.

Márta bonyolult jelenség volt, nem akart velem lefeküdni csak érettségi után, addig hát kénytelen voltam a barátnőit megkörnyékezni. Pedig belé voltam szerelmes. A Mártának volt egy mozgásművész barátnője, nála bújt el, amikor időnként megszökött a szüleitől, és csak én tudtam, hogy hol van. Volt benne egy bizonyos természetes baloldaliság és haladásvágy, ahogy Radnótiban is van hallgatag, ki nem mondott baloldaliság. Ezért van irodalmi értéke a Tersánszky Józsi Jenőnek, meg hitele, szavahihetősége, művészi értéke Nagy Lajosnak.

– A NYOMDÁBAN TE A MUNKÁSARISZTOKRÁCIÁVAL TALÁLKOZTÁL...

Igen, a legrégebbi szakszervezet, a legtanultabb, legműveltebb munkásréteg természetesen szocdem, annyira szocdem, hogy ezt már nem is kell megemlíteni, és 35 év munka után teljes fizetéssel megy el nyugdíjba. És nem igazán alázta meg az inasokat. A nyomda mellett Angyalföldre jártam ki kis stífteket reszelni, amivel pénzt szereztem, ott kezdtem a finommechanikát megtanulni. Ebédre

belapátoltam valami kenyeret, aztán rohantam vissza dolgozni. Természetes közegem volt a munka, mint ahogy természetes közege volt apámnak is, hogy bizonyos vasárnapokon kimenjen Dunakeszire, mert ott a Hungária szakszervezetének volt egy háza, ahol pörköltet főztek, söröztek és ultiztak és jól megvoltak.

– VOLT BARÁTOD MUNKÁSKÖRBŐL?

Azt hiszem nem, mesterem volt, akit tiszteltem, Bauer urat, a fő szedőgépszerelőt. „András, már megint murkszol” – mondta, amikor a reszelő rondán állt a kezemben és lehetett látni, hogy nem lesz jó az, amit csinálók. Ő is szigorú szocdem volt, tőle is megkaptam, hogy soha nem dolgozom elég jól. Még most is teljesen meg vagyok néha hülyülve, hetekig hordok ki egy újságcikket, amit le kéne kenni.

– A HÁBORÚ EGY IDŐRE MUNKÁSKARRIEREDNEK IS VÉGET VET, HACSAK A TÁBORT NEM SZÁMÍJTUK IDE. TULÉLED, SZEGEDRE KERÜLSZ.

Szegeden munkát szereztem a katonai ellátó hivatalnál. Márta is lejött. Malmokat ellenőriztem, ugyanis mind feketéztek. Ezt nyugodtan tűrtem, nekem csak ellenőrizni kellett, nem följelenteni. Így el tudtam látni Kéri-Szántó Mirkót, aki nagy lebzselő volt, és Mártát is. A pokróc alatt, mert nagyon hideg volt, Molnár Ferenc színdarabjait olvasták föl egymásnak, míg én szegény dolgoztam. Márta kissé idegenül hatott, mert az illegálisban, hogy zsidósága ne legyen föltűnő, vöröstre festette a haját. Beiratkoztunk az ifjúsági szervezetbe, és jártunk ki Tápéra, népdalra tanítani a fiatalokat. A népi fiatalok ugyanis nem ismerték eléggé a népdalokat. Mi Mártával fuvoláztunk is, meg rengeteg népdalt tudtunk, főleg Bartók nyomán.

– VOLT EBBEN VALAMI „FÉNYES SZELLŐ”?

Volt teljes népi összefogás, sőt amikor följöttem Pestre a kiadóba, próbáltam könyvkiadói utánpótlást és kollégiumot csinálni a Nékosz keretein belül. Májusban egy vagon tetején érkeztünk feleségemmel együtt a fővárosba. Előbb Szegeden a Szikránál jelentkeztem, hogy megtanítom őket könyvet kiadni. Állást nem adtak, mert ez pártkiadó volt, én meg jöttem. Semmi illegális kapcsolattal nem rendelkezem. A Hungária régi vezetője viszont meghalt a munkatáborban, ezért apám kért, hogy vegyem át a könyvkiadó vezetését.

Ő a Csepel-szigeten dekkolt addig és sokáig védte az árja-párja mentesítés is. De anyám is elbűjt, mert a Volksbund őt sem kémelte volna, gyakran előfordult, hogy a feleséget kapták el, ha a férjet nem találták. Bátyám ugye kinn volt Angliában, öcsém egy ideig otthon maradt, aztán ő volt az, aki rendkívül hamar rendkívül baloldali lett. Pesten bűjtatták, a háború után ő is a „Mintába” járt. És jól megbosszulta magát az összes tanáron, akit én utáltam. A vitéz Temessy Győző történelemtanáron például, aki adáz sovíniszta volt. Aztán valamiért nem akart leérettségizni, mert már az egyetemre járt Krassó Miklóssal, meg a többi Lukács-növendékekkel. De filozófiából sem óhajtott levizsgázni, mert ő a Mátraínál meg a Fogarasinál nem vizsgázik. Így aztán hosszú ideig bizonytalan volt a helyzete, mert bár nagyon sokat tudott, nagyon tehetséges volt, de se érettségije, se egyetemi végzettsége nem volt. Később nagy nehezen levizsgázott, sőt még ráhúzott egy matematika diplomát, és gondolkodott azon is, hogy miután ő bizonyításmérettel foglalkozik, még a jogi egye-

temre is beiratkozik. Megházasodott, csipkerekéi lányt vett el, s a szülőkkel összeveszve egy darabig hozzánk költözött. Beszerveztem a Gerőnéhez a Szikrába a „klasszikus” részlegre, ahol aztán éveken keresztül Marx műveinek kiadásával foglalkozott. Kitűnő filológus lett. Ez már 1952–53-ban történt, szomorú idők voltak, a szüleimet ekkor telepítették ki Fegyvernekre.

– TUDTÁL EZ ELLEN VALAMIT TENNI?

Nagy aláírásgyűjtésbe fogtam, a kérvényt Illyés Gyulától Lukács Györgyig mindenki aláírta, hogy a szüleimet vissza kell hozni. Páran nem adták a nevüket és valahogy ez volt az a pillanat, amikor én a Devecseri–Karinthy-féle svábhegyi társasággal ellentétbe kerültem, mert eléggé megorroltam, ha valaki nem merete ezt a kérelmet aláírni.

– EZ MÁR AZUTÁN VOLT, HOGY ŐKET „ÜRIFIÜK-NAK” BÉLYEGEZTÉK?

Az írószövetségi vita azért elsősorban a Déry ellen folyt. Karinthy Cini csak úgy jelentkezett, hogy tessék minket is bírálni Révai elvtárs, mert mi is követtünk el hibákat. Hál’ istennek akkor már nem voltam a szakmában. Csak 1947–48-ig tudtam tartani a kiadót, elég szépen kiépítettem, folyóirattal bővítettem, elég jól is ment, nagy részletosztállyal, és amikor államosították a kiadókat, akkor elég természetesen engem neveztek ki a vezérigazgatónak. Sőt, rövid idő múlva megtettek a Szent István Társulat vezérigazgatójának is. Ez tuskés állás volt.

Grösszel kellett tárgyalnom, tudniillik kiadványai egy része súlyosan fasiszta volt. A szentséges könyvekkel nem lett volna baj, de volt ott jócskán háborús propaganda is. Ez összesen negyedévig tartott, akkor már tényleg el voltam szánva arra, hogy mindent otthagynak. Kezdődött is az átszervezés, közölték velem, hogy vezérigazgató nem lehetek, csak vezérigazgató-helyettes, de nagyon számítanak rám. Apám ’45-ben még csak cégvezetőnek nevezett ki, és nagyon kevés fizetést adott. Amikor a párt döntött az előléptetésemről, akkor rögtön megháromszorozódott a fizetésem.

– MIKOR LÉPTÉL BE AZ ÉLCSAPATBA?

Még ’45 májusában. Beér János vitt el a Városház utcába, ott volt az V. kerületi pártszervezet, ő ott nagy fiú volt, mert a városházának volt a tiszti főügyésze. Gyorsan belökött a pártba, mondván, hogy ez egy érdeklődő fiú. Rögtön, amint feljöttem Szegedről. Ezt a tagságot aztán később valamilyen okból nem ismerték el, úgyhogy amikor temérdek pártfegyelmi, kizárás, visszavétel, KEB-ülés, ki-maradás után, valamikor a hatvanas években megint párttag lettem, akkor sem ezt, sem a munkásmozgalomban való részvételemet nem datálták vissza. Ezért sem bántam, amikor harmadszorra is fölslattá magát a párt.

– AMIKOR BELÉPTÉL, MENNYIRE HITTÉL AZ ÜGYBEN?

Az V. kerületi pártszervezet könyvtárát rendeztettem. Még nem volt pártfegyelem, az ember elment néha tünnetni. Komolyabbá akkor vált a dolog, amikor ’47-ben a választások előtt kineveztek az V. kerületi értelmiség szervezőjének és pártbizottsági tagnak, és hát részt vettem a kékcédulák választásokon.

– TEVŐLEGESEN?

Tevőlegesen és hányingeresen. Igaz, én „csak” szerveztem a kékcédulák szétosztását.

– EZEK SZERINT NAGYON MEGBÍZHATÓ ELVTÁRS VOLTÁL.

Főnököm, Antal Helén, akit akkor még nem kurvázott le a Rákosi a későbbi Háynéval együtt, bízott bennem. Egyébként a Helén volt a szerelme a Vértes Györgynek, aki Lukács földi helytartója volt annál a folyóiratnál, amit nemcsak kiadtam, de néha szerkesztettem is. Koalíciós folyóirat volt, *Fórum* címmel.

– NEKED, EGY ÉLETÉLVEZŐ ÉRTELMISÉGINEK, PROFI LÁZADÓNAK, NEM VOLT UNALMAS A SOK NÉPNEVELÉS, TAGGYÜLÉS?

Amikor házi agitációra kimentünk Csepelre, lesült a bőr a képemről. Hogy körülbelül mikor váltam le tényleg a párttól? Akkor, amikor Lukács megtudja, hogy letartóztatják Rajkot és halott sápadtan azt mondja: „na, már itt is kezdik”. Lukács meglehetősen nyílt és őszinte volt. Az ifjú irodalmárok később a szemére hányták, hogy miért nem mondta nekünk Gyuri bácsi ezeket a szovjet dolgokat. Azért – válaszolta Lukács –, mert ha mondom, maguk följelentenek engem. Tudta, hogy én nem szaladok följelenteni, ha közli velem, hogy korunk központi problémája nem a kapitalizmus vagy szocializmus, hanem a diktatúra vagy demokrácia közti választás. Azt is nagyon korán mondja Lukács, hogy a döntő kérdés, mit fognak csinálni a mezőgazdasággal, mert ha kolhozosítanak, az szörnyű lesz. Azt is mondja apámnak és nekem, hogy Lenin megtartott egy jó könyvkiadót magánkézben, azt csak Sztálin rombolta le később, és hogy ameddig ő befolyással van a dolgokra, addig nem fogják a Hungáriát államosítani. 1948-ban már nem volt befolyása, én meg teljesen összeveszem a minisztériummal, beleértve nemcsak Révait, hanem Losonczy Gézát, sőt Lukácsy Sándort is.

Pontosan emlékszem, amikor Lukácsy Sándor visszajön a politbüro üléséről, és beszámol a könyvkiadók vezetőinek, az Illés Endrének, Zádor Annának meg nekem, ilyen régi típusú szakembereknek, hogy a Rákosi elvtárs tanítása az, hogy túl kevés ívet szentelünk a kulákság elleni gyűlöltre nevelésnek. Szóval akkor már nagyon érett bennem az, hogy én innen hamar el fogok menni. Ehhez még hozzájárult az állandó minisztériumi piszkatúra, rovincsolás, meg egy főkönyvelő, akit a nyakamba raktak, mert a felesége Vas Zoltán titkárnője volt. A főkönyvelő maga főkönyvelni ugyan nem tudott, ezzel szemben nyilvánvalóan régi nyilas volt és természetesen velem szemben gyakorolta az éberséget. Főleg az zavarta őt, hogy az íróknak mindenfajta előlegeik vannak, amikre még nem adtak be kéziratot. Én a régi időkben nevelkedtem, tudtam, hogy az író pénzelti kell, ha az ember a kiadóhoz akarja kötni. Ha Nagy Lajosnak pénzre van szüksége, vagy Krúdy Zsuzsának, akivel a Krúdy-összes kiadását tervezem, akkor adok nekik pénzt. Ilyen tradicionális, polgári módon vezetett könyvkiadó volt a miénk.

– EZ VOLT AZ ELSŐ TALÁLKOZÁSOD A BÜROKRATIKUS GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁSSAL?

Igen, és teljesen visszaretentett. Nagyon sokáig harcoltam például az ellen, hogy a könyvkiadót elvállasszák a nyomdától, meg a könyvterjesztőtől, és küzdöttem a kibontakozó lektori diktatúra ellen is. Érdekes lektoraim voltak. Pálóczi Horváth György, akit a párt hazahívott Londonból azért, hogy értelmiségi hetilapot csináljon, odatették hozzám lektorátusvezetőnek. Nem teljesen egyezett az ízlésünk, nagyon hamar letartóztatták a Rajk-per-

ben, és akkor megkaptuk Kolozsvári Grandpierre Emilt. Nagyszerű volt, egy nagy mondást és az életnek egy fontos területét tanultam tőle. A nagy mondás, a három H káderpolitikai elve: Hülye Hülyét Hoz. A fontos terület pedig a szexualitás: állandóan fantáziált és valami hihetetlen gyönyörűségeket tudott kitalálni. Két lektorunk volt: Zulauf Teofil, és a Párizsból nagy nehezen hazahozott Köpeczi Béla. A Bélának legnagyobb baja mérhetetlen óvatossága volt. Egy jellegzetes eset: bejön, azt mondja, hogy beadtak hozzá egy történelmi regényt. Mondom mi baj van vele? Azt mondja, rossz. Mondom, akkor ki kell dobni. Azt mondja, nem lehet. Mondom miért? Mert ávós a szerzője.

Egyetem, Csepel, tudomány

– SZÓVAL '48-BAN OTTHAGYOD EZT A KELLEMES TÁRSASÁGOT...

Az V. kerületből áttesznek az úgynevezett tudományos pártszervezetbe, amit nagyon jól tűrök, mert káderese a már régen ismert Krúdy Zsuzsa néni. Propaganda-előadásokat jól tudtam tartani. Valahol elsajátítottam a brosúramarxizmust és jártam például a pszichológusokhoz társadalmi formákat előadni. Ezek gyomorforgató dolgok voltak, mert én tudtam, hogy a tanítványaim egy s máséhoz sokkal jobban értenek mint én. A *tőkét* végigolvastva úgy gondoltam, be kell iratkozni a Közgazdasági Egyetemre, annál is inkább, mert jó haverok vannak ott, mint Nagy Tamás, meg Gréti, a felesége. Kiválasztanak kétezer jelentkező közül százat az esti évfolyamra, én nem tudok nappalra menni, nekem el kell tartani a családomat. Abból a százból kb. húsz végez, ezek még megvannak. Elég jó társaság, Pulai Miklós például, Révész Gábor, Siklaky István.

– ÉRDEKES, A KIADÓNÁL FÖLÉPÜL A TERVGAZDASÁG, AMIT HELYBŐL UTÁLSZ, DE ELMÉSZ AZ EGYETEMRE UGYANAZT TANULNI. APÁD OTT MARADT?

Ő az Atheneum Nyomdánál lesz igazgató. Átrakják oda. '49-ben vágják ki végleg. Egy darabig maradhatott, mert hihetetlen nagy szakmai hitele volt. Abban az időben még az Aschner is az Egyesült Izzóban fungál. Lassan, talán nem is annyira a főnökség bizalmatlansága miatt nyíródnak ki, hanem mert nem lehet megállítani a proletáriátus előre nyomulását, valaki kipiszkálja, a helyi új undokak közül. Megindul a gépezet, és az államapparátus sose tudja, hogy mit indít meg a mélyrétegekben. Magyarország pedig mindig szervilisen próbálja végrehajtani, nem is azt, amit a főnökség akar, hanem azt, amiről azt gondolják, hogy a főnökség akarja. Tehát így csöppen ki apám, talán része van ebben annak is, hogy én is odavágom az egészet, ünnepélyesen elbúcsúzom a minisztériumtól, és elmegyek a MÁVAG-ba 1948 végén. Tehát az egyetem első évében változtatok állást, és akkor egy idő múlva valahogy kihül a Nagy Tamás irántam, meg kihül a matematika professzora is, aki föl akart venni a tanszéke, és nem kapom meg azt az adjunktusi állást sem, amit fölknáltak, mert hiszen most rossz káder lettem.

– HOGYAN BESZÉLTÉK A CSALÁDBAN EZEKRŐL A DOLGOKRÓL? TE MEG AZ ÓCSÉD KOMMUNISTÁK VAGYTOK, A PAPÁD GONDOLOM SEHOVA NEM LÉP BE. HITVITÁZTOK, VAGY INKÁBB ÖSSZEKACSINTOTOK: GUGGOLVA IS KI KELL BÍRNI, ÉLJUK TÚL, ADJUK MEG A CSÁSZÁRNAK, AMI A CSÁSZÁRÉ?

Apám egy ideig kimondottan büszke, mert a legtöbb általam nyomda vezetője olyan ember, akit apám a Hungáriába mentett, ott tartott, mindig is baloldali fészek volt a cégünk. Csupa apám nevelte ember. Az egész családban azt hiszem, én voltam, aki legkorábban vesztette el a hitét. De tartotta bennem a lelket sokáig Lukácsnak az a szép adomája a Kohnról, aki ki akar térni, de mielőtt kitér, el akar menni Rómába, a tiszteletese meg nem engedi, mert tudja, hogy akkor meglátja, hogy micsoda kupleráj van az egyházban. Visszajön a Kohn és azt mondja, hogy most ő tényleg kitér. A pap erre megkérdezi, hogy nem látta, milyen korruptak ott a Vatikánban, pénzért árulnak bűnbocsánatot, és összevissza paráználkodnak. Kohn így felel: nem vagyok vak, de ha mindezek ellenére ilyen jól mennek a dolgok, akkor mégiscsak van ebben üzlet. Lukács mindig is csodálkozott, hogy a tervgazdaság dacára még járnak a villamosok. Elméletileg még mindig nem tudok leszámolni a dologgal. Amikor a *Marx átvilágítását* írtam, arra bizony elment három hónapom, hogy szembenézzek a Kis Jánosnak az előző túlmelegségéből kialakult túlhidegségével, mert úgy gondolja, hogy miután ő szakított a marxizmussal, azzal megszűnt a marxizmus és most már Nyugaton sincsenek marxisták.

– HOGY FOGADJA A KÖRNYEZETED, HOGY ODADOBOD AZ IGAZGATÓI ÁLLÁST?

Szüleim nem helyeslik, a feleségem se. Feleségemnek akkor van a legneofitább korszaka, akkor szervezi a Pedagógiai Főiskolát. Amikor például kollégáival Kecskeméten elrontják a gyomrukat, akkor beadvánnyal fordulnak a Központi Vezetőséghez, hogy őket az ellenség megmérgezte. De előtte egy fél évvel még az van, hogy a feleségem fölébred éjjel és miután én rengeteget nyüzsgök, kiadó, pártmunka, *Fórum*, azt kérdezi: mondd, ha a Rákosi azt mondja, hogy fojtsál meg, akkor te meg fogsz engem fojtani? Persze, válaszoltam, de addig is aludj nyugodtan.

– AKKOR ÉPP TE VOLTÁL A PÁRTFI. DE SOKGENERÁCIÓS ÉRTELMSÉGIKÉNT BIZONYÁRA FÖLÜLRŐL NÉZTÉL A KÁDEREKRE...

Elitizmus van bennem, fölényesség az egyetemen, ahol szerintem a Nagy Tamás is rosszul oktatja Marxot, mert nem ért hozzá, holott a legjobb tanárom volt, nagyon világos fejű, nagyon logikus, de hát korlátozott. Olyan ember, aki a hallgatók előtt azt mondja, hogy milyen butaság az opera, az emberek nem veszik észre, hogy egy fal hiányzik, és ott énekelnek a lelkükről – hogy lehet ezt elhinni? Nem érti, hogy a művészet mire való, nem olvasott, tudatik, hogy a szovjet pártiskola szövegét adja elő az egyetemen, de azt is úgy, hogy előbb lefordítják neki, mert oroszul sem tud. És mégis szerettem a Tamást.

Persze nem azonosultam vele. Azonosulni tudtam (ez is valószínűleg hiba volt) Lukácssal, meg Déryvel, meg Nagy Lajossal, vagy a baloldali szellemi előtöréssel, amit meg kell formálni, folyóiratot kell neki csinálni, könyveket kell kiadni. Ott volt például Déry Tibor háromkötetes regénye, a *Befejezetlen mondat*, egyébként valószínűleg nem túl jó regény, de nem azért, amit a Révai mondott róla. Engem nagyon érdekelt, hogyan lehet a meglehetősen konzervatív ízlésű magyar könyvkereskedőket arra készíteni, hogy sokat vegyenek belőle és kitegyék a kirakatba. És akkor kitaláltuk, mert akkor még nem volt újjáépítve Budapest, hogy három különböző címlapja legyen a köteteknek, és ha az ember egymás mellé rakja őket kiadódik a régi Budapest látképe.

– BARÁTI TÁRSASÁGODBAN IS JELEZTED KEZDŐDŐ KIVULÁLLÁSODAT?

Teszem azt, ha a Cini megérkezett, hogy a Révai milyen nagyszerű dolgokat mondott az irodalomról, akkor én rá-néztem és azt kérdeztem, hogy ki az a Révai? Rákosit is kevéssé tudtam komolyan venni. Az egyik nagy lebukásom éppen az volt, hogy a Sztálin elvtárs születésnapjára kellett egy reprezentatív kötetet csinálni, amit a Betlen Oszkár rakott össze fényképekből, majd ugyanő tiltotta le, mint fő agit-prop-os, miután a honoráriumot már fölvette érte. Az ítélet szerint a könyv nem volt méltó Sztálinhoz. Rotációs papíron, jó minőségű nyomásban, óriási példányszámban, fillérekért hoztuk ki, a baj az volt, hogy Uitz Béla Sztálin-képet tettük a címlapra. Azon bizony a Sztálin homlokába bele volt vágva, mert ez a homlok egy kissé alacsony volt, így Uitz jobbnak tartotta úgy középtájon befejezni. A folyosói pletyka szerint azért kellett bezúzatni a kötetet, mert Sztálin elvtárs homlokába belevágott a könyvkötő.

– AZ EGÉSZ GARNITÚRÁBÓL CSAK LUKÁCSOT TUDDAD TISZTELNI?

Még őt sem mindig, mert folyton bennem volt a kisördög. Megkövülten néztem például Lukács orra végén a cseppet, hogy mikor fog leesni, vagy hogy letörli-e idejében. Nem beszélve arról, hogy az állandó szófordulatára „nézze kérem, a dolog ennél sokkal bonyolultabb”, azonnal azt válaszoltam magamban: azért tudós valaki, hogy a rövid lényegét mondja. Ugyanakkor nagyon szerettem, jó volt beszélgetni vele.

Akivel igazán jóban voltam, akit igazán tiszteltem és nagy örömmel láttam, hogy az Eörsi István számára is az egyetlen és kétségbevonhatatlan morális lénynek bizonyult, az Gertrúd volt, Lukács felesége. Jó közgazdász volt. A matematikához is értett, jól lehetett vitatkozni vele azokról a dolgokról, amik akkoriban érdekelték. Mert még mielőtt bekerültem a Közgazdaság-tudományi Intézetbe már matematikai közgazdaságtannal kezdtem foglalkozni.

– KIK VOLTAK A BARÁTAID A HÁBORÚ UTÁN?

Hát Márta révén továbbra is a svábhegyi társaság. Bár később elszakadtam tőlük. Rényitől azonban nem, ahányszor elváltam, mindig hozzájuk mentem két hét jutalomüdülésre. Buba sajnos nagyon hamar meghalt, és hihetetlenül hiányzik. Nem is mint barát, hanem az a hihetetlen könnyedsége, amivel Neumann János-i zsenialitással tudta megtalálni egy-egy probléma világos matematikai struktúráját. A tisztelet nem jó szó. Erre egész életemben nem voltam képes. Tudtam, hogy mit tud és elismertem. Tudtam, hogy tőle lehet kérdezni. Később is híres volt arról, hogyha az Akadémia Matematikai Kutatóintézetének igazgatói értekezletére bejött bármelyik kutató egy sejtésével, akkor azonnal háttal fordított az értekezletnek és már csak az érdekelte, hogy a sejtésből kijön-e valami.

– A NAGY ROHANGÁLÁSBAN MIKOR JÖTTEK A GYEREKEK?

János '46-ban, Misi '54-ben született. Közben egy halott gyerek. Valahogy kínlódtunk a házassággal, és gondoltuk, hogy azért, mert nincs gyerek, és majd ha lesz gyerekünk, akkor jobb lesz. Hát nem lett jobb, mert elindult a házasságom kívüli keresgélés mindkét oldalon.

– VAN-E VALAMI EBBŐL A KORBÓL, AMI MIATT MÉG MINDIG FÁJ A FEJED?

Ezt '56-ban gondoltam végig. Az egyetlen dolog, amit igazán mélyen szgyellek, az az a készség volt, mellyel, amikor főlektoromat, Pálóczyt letartóztatták, összecsomagoltam az íróasztala tartalmát és ceruzástul, rádióostul beküldtem a belügybe, anélkül hogy megnéztem volna. Nem kértek erre. Ez denunciació volt. Nem hiszem, hogy volt a fiókjaiban valami különösen érdekes, de valahogy örültem, hogy megszabadultam az egésztől.

– ELHITTED, HOGY KÉM?

Nem. Mert tudtam, hogy kém volt. Elmondta nekem, hogy az Intelligence Service-ben dolgozott a negyvenes évek elején. Eszembe sem jutott, hogy ő a kommunista rezsimet fűrná. De valahogy viszolyogtam tőle. Kierőszakolta például egy nagyon rossz antifreudista brosúrájának kiadását, amit kimondottan rühelltem.

– NEM ÍRTÁL SEMMI OLYASMIT, AMIT KÉSŐBB NEM LÁTTÁL SZÍVESEN?

Nem. Egyszer Madarász Aladár végigolvasta mindazt, ami tőlem megjelent. Valahol a régi polgári matematikai közgazdászokkal kapcsolatban jelentek meg rosszalló mondatok, rossz időpontban, de nem tőlem. Csak Szamuely írta, hogy én mondtam volna. Még tiltakozni sem tudtam ellene, mert itthon sem voltam. Az ötvenes években főként a Tőke-indexet csináltam. Ez most hülyén hangzik, de akkor az volt a véleményem, hogy miután láttam, hogy a kurrens irodalom nem más, mint Marx-idézetek különböző kötésszavakkal való összekapcsolása, úgy gondoltam, hogy én ezt a citatológiát egyszer s mindenkorra lesöpöröm az asztalról azzal, hogy elkészítek egy indexet, amelyben minden hely megtalálható. Volt még, amit nagy kedvvel gyűjtöttem: Marxnak a jövőző szocialista társadalomról írott fragmentumait, ezeket azonban valahogy nem akarták kiadni.

– EZ LUKÁCS HATÁSA VOLT? VISSZA MARXHOZ, MÁR EKKOR?

Nem, tudtam, hogy ez a nyelv és ebbe nekem bele kell seggelni magamat és jobbnak kell lenni mint Nagy Tamás vagy Hoch Róbert. Már tudtam, hogy veszélyes területre merészkedem majd. A matematikai gazdaságtant nagyon is szükséges volt marxista szenteltvízzel leönteni, hogy szabad legyen csinálni. Amikor a fizikusok rájöttek, hogy ha kimondják a dolgokat, akkor máglyára kerülnek, mint Giordano Bruno, kitalálták a matematikai fizikát, amit a klérus nem értett. Hát szükség volt egy matematikai közgazdaságtanra is, hogy a klérus ne értse, hogy mit művelünk.

– S VAJON AZ ÉPP ILYEN KORÁN FÖLTÜNT NEKED, HOGY VANNAK KÜLÖNBSEGEK A NÉMET ÉS AZ OROSZ „KLASSZIKUSOK” KÖZÖTT A MARXIZMUSON BELÜL?

Elég hamar szétvált ez a két vonal. Amikor elkezdtem Lenint olvasni, láttam, hogy csapnivalóan rossz közgazdász. Viszont hallatlanul jó, erőszakos szervező. Pont ellentéte Marxnak, akinek minden széttesett a kezében, de tényleg jó közgazdász volt, korának kiemelkedő elméje. Lukáccsal elég korán elkezdünk arról beszélgetni, hogy milyen hátrányokat okoz az, hogy a marxizmus épp a nagy Szovjetunióban került terítékre, és hogy Marx nem így gondolhatta. A kulcskérdés az volt, hogy vajon ki lehet-e várni, miként azt Sartre mondta, hogy a sztálinizmust a művelt munkás dönti meg. Voltak ilyen csábesszmék. Ez már az ötvenes évek. '56-ban kétségbeesve rohantam Lu-

kácshoz, amikor meghallottam, hogy az új párt alapító tagja, hogy az istenért, miért vesz ebben részt?

– REMÉLEM, AZT MONDTA, HOGY TÖRTÉNELMI SZÜKSÉGSZERŰSÉG VOLT.

Lukácsnak egyik legnagyobb hibája volt, hogy ha ő egyszer valamire rátette az életét, akkor amennyiben a szolgáltatást igénybe óhajtják venni, úgy ő minden kétegy ellenére kötelességének érzi, hogy rendelkezésre álljon.

– HOGY ZÁRTAK KI A PÁRTBÓL?

Ennek elég bonyolult története van. Kezdődik Losonczy üzenetével, még 1947-ben, vagy '48 elején, hogy Dérynek és Lukácsnak pedig nem szabad fizetni (ezen jól összevesszünk), folytatódik a már említett Sztálin-díszkiadás bezúzásával és azzal, hogy a Hungária Nyomdában egy volt nyilas szerzi meg a párttitkárságot és azonnal elkezd rajtam éberséget gyakorolni. Ezenkívül némely szexuális ügyem is akadt, a saját káderesem szeretett volna velem lefeküdni, de nekem éppen nem volt kedvem hozzá. Szóval hosszas tárgyalások után végül is kizárnak.

– DE HÁT TE KÖZBEN PROLETÁRRÁ AVANZSÁLTÁL. EZ NEM JAVÍTOTT A HELYZETEDEN?

Nem. A helyzetet az javította, amikor valamikor, 1951 vagy '52 folyamán a Lukács-körnek átmenetileg megjavult a pozíciója, és akkor Lukács kért egy KEB-felülvizsgálatot és a régi pártbüntetés megsemmisítésével visszavettek a pártba.

– MI VOLT A VÉGSŐ INDOK? KISPOLGÁRI VISELKEDÉS?

Egyrészt avantgardizmus, tehát a Bródy elvtársnak igaza van, de túl korán mondta. Ez az, amit a jóindulatú fegyelmi biztosok árultak el nekem általában, mert mire egy ilyen nehézkes pártfegyelmi lezajlik, addigra már rég kiderül, hogy a dolog, amiért elítélnék, már megfelel az új pártvonalnak. A fő indok, a párttal szembeni őszintétlenség, tiszta marhaság, mert soha semmilyen életrajzomban nem titkoltam el, hogy kvázi-tőkés származású vagyok, amihez hozzátartozik, hogy igazából nem is vagyok tőkés, „csak” értelmiségi, de hát az x-es az x-es. Szóval apám nem abból élt, hogy tőkéje volt, hanem hogy vezérigazgatója volt egy valamikori családi vállalatnak, amelyik közben svájci tőkeérdekeltséggé változott át.

A kirúgásért még vissza kellett menni a Hungária Nyomda párt szervezetébe, amit annak idején én szerveztem meg. Még a kizárásban is közreműködtem, mert rábeszéltem a párt szervezetet, amelyiknek alapító tagja voltam, hogy ha a párt ezt akarja, akkor legyenek szívesek, szavazzák meg a kizárásomat, mert nekem így sokkal egyszerűbb a helyzetem. Ez bizonyos értelemben tisztázta viszonyomat a párthoz.

– AMIKOR VISSZAKERÜLTÉL, MÁR TELJESEN GYAKORLATIAS (EGZISZTENCIÁLIS) MEGGONDOLÁSOK VEZETTEK? MENNYIRE HASONLÓTTÁL MEG AZ EGÉSZ RENDSZERREL?

Nem olyan egyértelmű és egyszerű a dolog. Elmentem esztorgálni, mert tudtam, hogy akkor békén hagynak, és a lehető legolcsóbban úszom meg az egészet, mialatt kijárom az egyetemem. Ez praktikus megoldás volt. De azért volt bennem munkásromantika is. Megtanultam aztán a gyárban jól, hogy milyenek a szocdemek, milyenek a régi kom-

munisták, hogyan viselik el a Gerő-féle bérrendezéseket a munkások, amikor a belügy kiszáll bérfizetésekor és amikor elég egy zokszó az izgatás kimondásához. Végül is végig az egész egyetem alatt dolgoztam, sőt utána is majdnem egy évig, mert amikor bementem a személyzeti osztályra a Közgazdasági Egyetem bizonyítványával, azt mondták, hogy sajnos a MÁVAG-ban egy ilyen mezőgazdasági végzettségűnek nem tudnak munkát adni. Egyszerűen nem tudták, mi az a közgazdasági végzettség.

– HOGY NÉZTEK RÁD, A FIZIKAI KÁDERRE A BARÁTAID, AKIK ÍRTÁK A SZEBBNÉL SZEBB VERSEKET A KOMMUNIZMUSRÓL, DE NEM TÖRTÉK ÖSSZE MAGUKAT ÉRTE?

Azoktól akkor kezdtem elválni. Akkor kerültem közel Bächer Mihályhoz, ami megint sok veszekedéssel járt, mert ő a Nagy Imre–Rákosi harcban végül is mindig a Rákosi mellett érvelt. Sőt még Rényi is, azzal az érveléssel, hogy Rákosi szerette a matematikát és adott rá pénzt, Nagy Imre pedig nem. Én Nagy Imrénél eléggé belendültem.

– '53 UTÁN MARADTÁL HITHŰ „NAGYIMRISTA”, VAGY ELLENE IS LÁZADOZTÁL? HA JÓL TUDOM, NEM LETTÉL PETŐFI-KÖRÖS, NEM ROHANTÁL AZ ELSŐ SORBAN FELVONULNI, NEM LÓTTÉL, NEM KONSPIRÁLTÁL.

Valóban nem. Egy kicsit azért a kollégista mozgalomban részt vettem, amikor a Petőfi-kör megalakul, a szélén mindig ott voltam. Meg ott volt Tóth Ági, az egyetemről indult nagy-nagy barátság. Amikor a feleségem azt hiszi, hogy a szeretőm, akkor még távolról sem az, de '56 folyamán valahogy egymásra találunk. 16 éves korában került az egyetemre, érettségi nélkül. Állati értelmes és tehetséges volt, később polgárd-oktató lett. Nagyon sokat segített, mindig be tudtam dolgozni a tanszékére, és valami pluszpénzt tudtam szerezni nála. A férje révén értesülök nagyon korán a Demény–Weisshaus frakcióról.

– SZOKÁSOS „BURZSOÁ INDIVIDUALIZMUSOD” TARTOTT VISZA A MOZGALMÁRSÁGTÓL? ISMERTED A NAGY IMRE KÖRŰLI EMBEREKET...

Én ki nem állhattam Vásárhelyit. Ismertem és elítéltem korábbi viselkedését a Rádióban. Az emberek persze változnak, Vásárhelyi ma már nem azt jelenti, amit akkor, és Gimes neve is mást jelent. Egyike volt első pártmegbízottaimnak, hogy megkérdeztek tőlem: maga ott dolgozik, ahol a Magyar Nemzetet nyomják, el tudná-e a kefelevonatot este hozni, mielőtt még a Szabad Népek lapzárta lenne. Hát persze, miért ne tudnám. A Hold utca sarkán fog találkozni egy elvtárral. Mint kiderült, az „elvtárs” Gimes Miki volt, akit akkor már rég ismertem, mert az unokanővéremnek csapta a szelet. Rényi Péterrel együtt, ha jól emlékszem. Később egyre kevésbé voltam benne a mozgalomban, Láttam, hogy ha az ember hajlandó a személyes

szabadságáról lemondani, akkor, ha egyszer rajt van a káder-sakktáblán, akkor káder-sakkozni vele. Amikor én lementem vezérigazgatóból esztergályosba, tudtam, hogy ezzel leveszem magamat a listáról. Nem tudtam akkor még, hogy ezt nőmenklatúrának hívják. De nagyon pontos fogalmaim voltak arról, hogy itt vannak bizonyos állások, amiket én nem akarok betölteni, és vannak bizonyos emberek, akik betölthetik ezeket az állásokat, és én nem óhajtok közéjük tartozni. Nagy Imrénél úgy véltem segíteni, hogy Lukácsot óvtam bizonyos dolgoktól, amitől azonban ő nem óvta magát, mert mint a katonaló, ha halotta a kürtszót, odarohant szolgálni.

– MIT CSINÁLTÁL '56 DRÁMAI PILLANATAIBAN?

Október 21-én kikísérem a szüleimet a Keletibe, hosszan szaladok mellettük, utána elég szomorúan elmegyek kirándulni Ágival a Pilisbe, teljesen megfázva jövök haza, tehát az első „rádiósnapot” még az ágyban töltöm, mert csurog az orrom. 24-étől kezdek közlekedni, taszit és vonz egyszerre amit a városban látok. Az „aki magyar velünk tart” hangulatát nagyon utálok, érzem a gerjedő fasiszmust, de látom az első napok dobozokban őrzött százasaikat is és azt, hogy nem fosztogtják az üzleteket. Végére tesz nekem a kivágott zászló is. A gyerekeimet a nyakamba rakom és elmegyek az Országház előtti lövöldözésbe, csak éppen van annyi eszem, hogy ha jön egy csukott páncélos, akkor én annak a hátába kerülök és nem eléje.

– ELJÁRTÁL A PETŐFI-KÖRI VITÁKRA?

Volt amire igen. Az irodalmira elmentem, mert az érdekelt. De a közgazdaságira például nem. 1955–56-ban alapvetően szemlélődtem. A sajnálatos események alatt Tóth Ágiba voltam szerelmes éppen. Egyszerre csak belém állt, hogy itt van ez a teremtés, akit átneveltem az egyetemen, és mindenfajta baja van, és József Attilát szaval nekem, és nagyon bízik a forradalomban, és akkor én viszem az utcán és mutatom neki, hogy lógnak sárga cipő miatt emberek.

Érzem a halmazódó ellentéteket, borzasztóan megfázom a Rajk temetésén, mert természetesen elmegyek oda. Hihetetlen keserűséggel jövök haza, ehhez jön még egy teljes házassági válság, és a szüleim akkor már másfél éve tartó kivándorlási igyekezete. Egy ideig, amíg Nagy Imre erős, vissza tudom őket tartani, amikor azonban Rákosi visszaveszi a vezetést, már nem tudok mit mondani az apámnak meg az anyámnak, hogy miért maradjanak itt. Állás nélkül és kirúgva. Nekem sem megy jól és az öcsémnek sem, ő akkoriban éppen csiszol a MOM-ban.

A reformerek sem csábítottak. Nem akarom elkötelezni magam, de nem is akarok nemet mondani. János gyerekek is ilyen. Nem kapunk kitüntetést, nincs az az eset, hogy mi plecsnit kapjunk. Az Illés igen, a Szőrényi igen, még a Cseh Tamás is, de még a „nemzet csótánya”, Nagy Feró is kap, ő nem. Én sem.

Beszélő művek — olvasó szerzők

A KORTÁRS MAGYAR IRODALOM HANGJA

Most nem is az, hogy akkor kevesebb vécépapírt lopnának, de a kortárs irodalom eleve jobb jelenlétére mégiscsak szükség lenne, mert ha nem is az, hogy kevésbé lengene be az alujáróktól a közintézményekig mindent a hűgyszag, de legalább...
ha nem is az, hogy javulna az élet minősége, ám esetleg... ha nem is az, hogy érzékenyebbé válna a közgondolkodás, de valahogyan mégiscsak szavatolni kell...
ha nem is a Lady, de legalább Iglbauer „Gyuszi” biztonságát.

A Vox Libris kazettasorozat a kortárs magyar irodalom legjelesebb alkotóinak műveit bocsájta közre újszerű és eredeti hangon. Műveiket maguk a szerzők adják elő. A Vox Libris kazettasorozat első öt darabja:

Mészöly Miklós / Terepismertetés

Kertész Imre / Jegyzőkönyv

Esterházy Péter / Élet és Irodalom

Kornis Mihály írásai

Parti Nagy Lajos / Kis brutáliák

Szilágyi Ákos / Légzőgyakorlat
kezdő haldoklók számára

KIADJA A MAGOS ÉS TÁRSA BT
A SOROS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL

MAGOS ÉS TÁRSA BT
1111 BUDAPEST, BARTÓK BÉLA ÚT 46.
TELEFON: 165 0115.

Az előnyös megkülönböztetés nemzetközi tapasztalatai

MYRON WEINER

Mikor felkértek, hogy egy nemzetközi kutatócsoport vezetőjeként Dél-Afrikában számoljak be azokról a tapasztalatokról, melyeket más országokban szereztünk az előnyös megkülönböztetésről, még nem sejtettem, hogy ez a fogalom milyen súlyos felhangokat hordoz ebben az országban. Megérkezésem után azonban megértettem, hogy míg egyes dél-afrikaiak előnyös megkülönböztetés alatt a faji alapon jutatott állásokat, igazgatótanácsi tagságot és az egyetemi felvételnél érvényes „kvótákat” értik, addig mások a faji és nemi egyenlőtlenségek felszámolására irányuló valamennyi lépést ide sorolják. Ráadásul a legtöbb dél-afrikai az előnyös megkülönböztetést valamiféle amerikai találmánynak tartja. Már az elején szeretném leszögezni, hogy előnyös megkülönböztetés alatt én azokat a nagyon jól körülhatárolható kormányzati, illetve nem kormányzati intézmények által hozott intézkedéseket értem, melyek a faji, etnikai, nemi és kasztbeli csoportok mentén kialakuló egyenlőtlenségek orvoslására születtek, különösképpen azokat a programokat, melyek a felsorolt csoportokhoz való tartozás alapján biztosítanak különleges kedvezményeket a csoportok tagjainak. Noha az előnyös megkülönböztetés fogalma valóban Amerikából ered, más országokban is születtek a faji, etnikai és nemi egyenlőtlenségek problémáját orvosló lépések és programok. Néhány esetben ezek a programok jóval régebbi keltűek, mint az amerikaiak, és kivétel nélkül eltérnek tőlük.

Jómagam empirikus társadalomtudósnak tartom magam, aki a különféle elméleteket a valósággal szembesíti, majd ennek megfelelően módosítja az elméleteket. Emlékszem egy esetre, mikor egyik kollégám a MIT közgazdaságtani tanszékéről briliáns előadásában egy belső összefüggéseiben következetes, elegáns gazdasági modellt ismertetett. A szemínárium egyik tagja azonban felállt és egy, az elmélettel teljesen ellentmondó gyakorlati példát említett. Közgazdász kollégám erre csak ennyit felelt: – No persze, a valóság különleges eset!

Ma este többnyire különleges esetekről szólok. Ennek oka az, hogy még senki sem hozott létre olyan általános elméletet, mely a többnemzetiségű társadalmak legsúlyosabb problémájára választ adna: nevezetesen, hogy miképpen lehetne egyidejűleg mérsékelni a nemzetiségi csoportok közötti egyenlőtlenségeket és kezelni a nemzetiségi konfliktusokat. Ez a két cél ugyanis gyakran szembekerül egy-

mással. Sem Karl Marx, sem Adam Smith nem foglalkozott a problémával, és erősen kétlem, hogy létezne kielégítő elméleti megoldás. Úgy tűnik, egyetlen alternatíva maradt: a beavatkozást célzó intézkedések összehasonlító kutatásának alapján kell elemeznünk a társadalmi problémákat. A társadalombiztosítás, a fejlettebb oktatási rendszer, a kábítószerek-kereskedelem, a bűnözés, a nyomorregyedek, a pusztuló környezet kérdéseinek megoldásához semmiféle általános elvre vagy elméletre nem támaszkodhatunk.

Hogyan próbálja az előnyös megkülönböztetés a nemzetiségi, faji, kasztbeli és nemi egyenlőtlenségek kérdését kezelni, és mit értünk előnyös megkülönböztetésen? Tágabb értelemben az előnyös megkülönböztetés körébe tartozik minden olyan törvény, szabályozás, adminisztratív intézkedés, bírósági határozat, a különféle állami beavatkozások és magánselekedetek, melyek egy bizonyos nemzetiségi vagy faji csoporthoz tartozás alapján biztosítanak kedvezményeket az állami vagy a magánszférában, például felvételt az iskolákba és az egyetemekre, állást, előléptetést, befektetési kölcsönöket és földtulajdonjogot abból a célból, hogy egyenlőséget teremtsenek e csoportok között. Azaz az előnyös megkülönböztetés legfontosabb jellemzője az, hogy azért igyekeznek előnyhöz juttatni egyéneket, mert egy adott faji, etnikai közösséghez vagy kaszthoz tartoznak. Fontos megjegyezni, hogy az előnyös megkülönböztetés nem a szegények és a gazdagok közötti szakadékot kívánja áthidalni, sokkal inkább a csoportok közötti különbségek megszüntetése a cél, amint erre később visszatérünk.

A négy esettanulmány mindegyikében ellentmondásokhoz vezettek az előnyös megkülönböztetés érdekében hozott intézkedések. Természetes, hogy az egyes csoportok felsőbbrendűségét hirdető rasszisták ellenzik az előnyös megkülönböztetést. Intellektuális szempontból azonban bírálatuk a számunkra lényegtelen. Annál komolyabb azoknak az embereknek az aggodalma, akik egy nem faji alapon felépülő, a borszínre, kasztra, nemzetiségre vak társadalmat akarnak felépíteni, és akik épp ezért nem tudnak megbárátkozni azzal a gondolattal, hogy valakinek fajhoz, kaszthoz vagy nemzetiséghez tartozás alapján juttatnak kedvezményeket. Ők joggal kérdezhetik: hogyan lehet előnyös megkülönböztetést alkalmazni, ha a cél éppen egy borszínre vak, osztály nélküli társadalom. Az előnyös megkülönböztetés kiválthatja azok ellenérzését is, akik amiatt aggodnak, hogy az egyéni érdem és teljesítmény értékét vesztik, ha valamely csoporthoz tartozás alapján lehet felvett nyerni az egyetemekre, a főiskolákra, amikor ennek alapján osztogatnak állásokat. Vajon az effajta intézkedé-

Myron Weiner „Affirmative Action: The International Experience” című előadása (1993. március) a *Development and Democracy* 4. számában jelent meg. Az „affirmative action” kifejezés „pozitív diszkriminációként” való „magyarításával” szemben az „előnyös megkülönböztetés” fogalmának meghonosítására teszünk ez úton szerény kísérletet.

sek nem ássák-e alá az egyéni teljesítményt, nem hoznak-e létre egy új, kitzasztított és ennél fogva demoralizált egyenlekből álló osztályt, nem csökkentik-e a versenyt az iparban, nem rontják-e a kormányzati munka hatékonyságát és az egyetemek színvonalát? Számomra ezek valóban fontos, megfontolásra érdemes kérdések.

Most röviden szólok a négy esetről, melyeket a Fokvárosban és Johannesburgban tartott szemináriumokon ismertettünk a kormányzatból, a pénzügyvilágból, az egyetemokről és a parlamenten kívül működő csoportokból érkezett hallgatóknak.

Az indiai esetet Andre Be-
teille, a Delhi egyetem professzora ismertette. India hierarchikus társadalom, melyben az alacsony és magasabb kasztokból álló rendszert természetes állapotnak tekintik. Az indiai kasztok közötti különbségek nem a brit gyarmati uralom következményei, hanem mélyen az indiai társadalmi rendben gyökereznek. A függetlenség elnyerése után a Nehru által vezetett kormány elszántan próbálta lerombolni a kasztrendszert és egy egyenlőbb társadalmat teremteni. Az alkotmányba belefoglaltak egy rendelkezést, mely minden valláson, fajon, kaszton, nemen, származáson, születési és lakhelyen alapuló megkülönböztetést megtilt. Később azonban egy másik kiegészítés is belekerült a szövegbe, mely kimondja, hogy az általam idézett részben foglaltak sem akadályozhatják meg az államot, hogy különleges rendelkezéseket hozzon a „társadalmilag és oktatásilag hátrányos helyzetbe került osztályok” vagy állampolgárok érdekében, beleértve az indiai szóhasználatban kaszton kívülieknek, érinthetetleneknek nevezettek és a törzsek tagjait. Ily módon az indiai alkotmány merészen megerősítette az állampolgári jogok klasszikus, 19. századi liberális felfogását. Ugyanakkor azonban kimondja azt is, hogy bizonyos csoportba tartozó egyének különleges elbánásban részesülhetnek. A két rész között nyilvánvaló ellentmondás feszül. Egyenlő jogok mindenkinek, de különleges előnyök egyeseknek. Az alkotmánytervezetet dr. Ambedkar, a híres indiai alkotmányjogász és egyben érinthetetlen készíttette. Beteille professzor elmondása szerint ő maga hívta fel a figyelmet arra, hogy „a különleges kedvezményekről szóló kiegészítésnek nem szabad bekebelezni az egyenlő jogokról szóló pontot”. Természetesen felmerült a kérdés, hogy kik legyenek a kedvezményezettek és mik legyenek a kedvezmények. Mellesleg ezek az előnyös megkülönböztetést szolgáló programok kapcsán felmerülő alapvető kérdések.

Indiában széles körű egyetértés alakult ki, hogy két, a kedvezményekre érdemes hátrányos helyzetű csoport létezik. Az egyik ilyen csoport az érinthetetlenek, indiai szóhasználatlalt a kaszton kívüliek, akiknek száma 135–140 millióra rúg. Ez mintegy a lakosság 15 százaléka. A másik csoport a törzseké, ez India lakosságának mindössze 7 százaléka, de ez is döbbenetesen magas szám, 65 millió! A törzsek elszigeteltségük miatt kerültek hátrányba, míg a kaszton kívüliek hátrányos megkülönböztetése hosszú időre nyúlik vissza. Mindkét csoportnak lakossági arányuknak megfelelően biztosítottak helyeket a parlamentben és más választott testületekben. Egy másik kiegészítés elrendeli, hogy az egyetemi, főiskolai felvételiknél és a kormányzati munkaköröknél külön helyeket, ún. kvótákat kell fenntartani a számukra. Az alkotmány kimondja, hogy más, hátrá-

nyos helyzetű közösségeknek is megadhatóak ezek a különleges kedvezmények, de a kormány egy ideig még nem élt ezzel a lehetőséggel, egyfelől, mert rengeteg közösség tartotta hátrányos helyzetűnek magát, másfelől a hátrányos helyzetű és az ún. kiváltságos helyzetű kasztok között nincsenek olyan kirívó különbségek az oktatásban és a foglalkoztatásban, mint a kaszton kívüliek és a törzsek esetében. 1990-ben azonban az indiai miniszterelnök a választásokat szem előtt tartva bejelentette, hogy további helyeket, kvótákat tartanak fenn más hátrányos helyzetű csoportok számára is az egyetemi felvételiknél és a kormányzati állások betöltésénél. A kaszton kívülieknek és a törzseknek fenntartott 22 százalékos kvóta fölött a kormány újabb 27 százalékos biztosított az egyéb hátrányos helyzetű közösségeknek. Együttesen a különböző orvosi, műszaki főiskolai és egyetemi helyek, illetve a kormányzati állások csaknem 50 százalékát tartották fent a lakosság háromnegyedének. Dr. Ambedkar sejtése, hogy a néhányak érdekében hozott különleges rendelkezések „bekebelezik” a mindenkinek egyenlő lehetőségeket elvét, beigazolódt. Ez pedig oda vezetett, hogy a kirekesztett osztályok tömegtüntetéseket szerveztek és erőszakhoz folyamodtak, részben mert kirekesztették őket, részben pedig mert egyre nőtt az érzés, hogy erkölcsi igazságtalanság történt, hogy megsérült az egyenlő lehetőségek elve, és a kormány politikai előnyök érdekében terjesztette ki a kedvezményezettek körét.

Indiában kizárólag a fenntartott helyek, azaz kvóták formájában alkalmazták az előnyös megkülönböztetést. A kormány azért választotta ezt a megoldást, mert olcsó stratégiának tűnt a kasztok közötti különbségek mérséklésére; de csak azért volt olyan olcsó, mert a kormány kevés figyelmet szentelt az általános és a középiskolai rendszer fejlesztésének. Mivel csak korlátozott anyagi forrásokat fordítottak a közoktatásra, így meglehetősen alacsony számban akadtak olyan tanult érinthetetlenek és törzsi tagok, akik egyenlő alapon kerülhettek be az egyetemekre vagy léphettek a kormány alkalmazásába. Némileg mégis sikerült kiegyenlíteni a különbségeket: Indiában már létezik egy érinthetetlenekből és törzsi tagokból álló apró, de egyre bővülő középosztály. Ez a két közösség azonban a legtöbb szempontból még ma is az indiai társadalom két legszegényebb rétege. Mikor arról beszélünk, hogy India kudarcot vallott a szegények és a gazdagok közötti egyenlőtlenségek orvosolásában, figyelembe kell venni, hogy az ország gazdasági növekedésének üteme rendkívül alacsony, így nem indult meg az a növekedési hullám, mely felemelhetné volna a szegényeket és a közoktatásra és a társadalmi jutásokra is kevés forrást fordíthattak.

Engedjék meg, hogy most a maláj esetről szóljak, melyet a szemináriumon Mavis Puthuchery ismertetett. Úgy tudom, ez a történet Dél-Afrikában is nagy érdeklődést váltott ki. A maláj közösséget Malajzia függetlenné válása segítette hatalomra. Ez a közösség a lakosság alig 50 százalékát teszi ki, míg jelentős kínai és egy nem annyira nagy indiai kisebbség is él az országban. A függetlenné válás után e három csoport koalíciós kormányt alakított. A kínaiak a 19. században érkeztek Malajziába, ahol kihasználták a britek által létrehozott piacgazdaságot, és létrejött egy kínaiakból álló kereskedő-közösség, míg a malájok két részre oszthatóak: létezik egyfelől egy kis arisztokrata osztály, másfelől a hatalmas, meg-

lehetősen szegény és képzetlen vidéki lakosság. A függetlenség után írt alkotmány nem tesz említést az előnyös megkülönböztetésről, de szerepel benne egy záradék, mely a „malájok különleges jogait” említi. Azt azonban már nem részletezi, hogy mik lennének ezek a különleges jogok. 1969-ben etnikai villongások törtek ki az országban. Válaszlépésként a maláj többségű kormány komolyan foglalkozni kezdett a „különleges jogokat” rögzítő záradékkal. Új gazdaságpolitika indult, mely a gazdasági növekedés felendítését és a malájoknak juttatott különleges kedvezményeket tűzte ki célul. Gazdasági forrásokhoz juttatták a vidéken élő malájokat: földet osztottak, mezőgazdasági hiteleket és ártámogatást nyújtottak. 1969-ben a malájok alig 2 százalékat birtokolták a cégek részvényeinek és a cégek vezetőségében is alig kaptak helyet. Lépéseket tettek a maláj kézben lévő törzsalapítókra növelésére, és ez 1990-re már elérte a 22 százalékot, noha ennek nagy része nem az állampolgárok, hanem a maláj intézmények birtokába került. A köztisztviselői állásokba négy maláj kinevezésére jutott egy nem malájé. Míg a nem maláj lakosság ellenérzéssel figyelte a malájoknak juttatott különleges kedvezményeket, addig a hatalmon lévő koalíció kínai vezetői áldásukat adták a dologra. A maláj és a kínai elit gyakorlatilag politikai üzletet kötött: a kínai kereskedőközösség sikeresen kivívta, hogy meginduljon az új, a szabadpiac elvei alapján működő gazdasági fejlesztési politika, hogy a növekedés megindításának érdekében beengedjék a multinacionális cégeket az országba, és befektetéseket ösztönző adórendszer teremtsenek. Cserébe a kínaiak beleegyeztek, hogy a közigazgatás, a rendőrség és a hadsereg maláj kézbe kerüljön. Röviden és velősen: az üzlet lényege az volt, hogy amíg a kínaiak gyárthatják a pénzt, addig a malájok irányíthatják a közigazgatást, mely növekedést elősegítő politikát folytat.

A következő húsz évben Malajzia gazdasági növekedése elérte az évi 6–7 százalékot! A gazdasági növekedés és a különleges kedvezmények létrehozta a maláj középosztályt. A kínaiak és a malájok nagy többsége között továbbra sem szűntek meg a különbségek, de már megindult egy felfelé ívelő egyenlőségi folyamat. A két közösség közötti relatív különbség továbbra is jelentős maradt, de a különféle iparágak, különösen az elektronika fellendülésével nőtt a foglalkoztatottság, és ennek köszönhetően a maláj közösség abszolút értékben mérve már vagyonosabbá vált, mint a kínai. A program célkitűzéseit azonban nem sikerült maradéktalanul megvalósítani. A maláj diákok nagy számban jelentkeztek az egyetemekre, de nagyrészt a humán karokra, míg sok kínai diák inkább a természettudományi és műszaki karokat választotta, ami előnyösebb helyzetbe hozta őket a műszakilag fejlett szektorokban. A malájoknak nyújtott részvényprogram következtében egy maroknyi maláj meggazdagodott, és a malájok az állami szektorban általában könnyebben találtak munkát, mint a magánszektorban. A földosztásnak és a vidéki fejlesztési programoknak, a közoktatás fejlődésének, és ami talán a legfontosabb, az álláslehetőségek növekedésének köszönhetően a szegény vidéki réteg is sok kedvezményt kapott.

Most következzen a harmadik eset, Srí Lankaé, melyet Sam Samarasinghe professzor mutatott be. Srí Lanka, és azt hiszem, evvel mindenki egyetért, iskolapéldája annak, mikor az etnikai csoportok

közötti egyenlőtlenségek mérséklésére született előnyös megkülönböztetés a lehető legrosszabb módon valósul meg. Ez a katasztrofális esetek egyike. Az összehasonlító elemzések során az embernek a rémtörténetekkel is meg kell ismerkednie, hogy aztán elkerülhesse őket.

A program olyan balul ütött ki, hogy Srí Lankán jórészt a kormányprogramoknak köszönhetően polgárháború dúl, melynek emberek ezrei esnek áldozatul, amely gyakorlatilag szétrombolta az ország gazdasági és társadalmi berendezkedését, és amely halálos sebeket ejtett a politikai rendszeren is. Srí Lankán 17 millió nyelvi és vallási törésvonalak mentén megosztott ember él. A többség szingaléz buddhista, ők teszik ki a lakosság mintegy háromnegyedét. A tamil hindu közösség a lakosság 18 százalékát adja. Srí Lanka szegény, jórészt mezőgazdasági ország, fontos teaexportőr. Az ország talán legfigyelemreméltóbb vonása az, hogy a szociális szolgáltatások segítségével minden képzletet felülmúló sikerrel emelte fel szegény polgárait. Bevezették az országos társadalombiztosítási rendszert, a kötelező általános iskolai oktatást és a szegényeknek juttatott rizssegélyt. Ez pedig oda vezetett, hogy noha az egy főre eső jövedelem csupán évi 500 dollár, kevesebb, mint a Dél-Afrikában élő feketéké, Srí Lankán a lakosság 87 százaléka mégis írástudó, a halandóság 20 ezrelék, ami számos ipari ország halandósági mutatóját megközelíti, és a születéskor várható élettartam 71 év. A sikerek ellenére sok szingaléz rossz szemmel nézte, hogy a tamilok aránytalanul sok kormányzati hivatalhoz jutnak, hogy magasabb köztük a felsőfokú képesítést szerzettek aránya, és hogy minden tekintetben jobban élnek. Ezeknek az előnyöknek történelmi okai vannak: a misszionáriusok a 19. században az ország észak és keleti részein, a jórészt tamilok által lakott területen építettek iskolákat.

1956-ban egy szingaléz buddhista párt került hatalomra, mely a szingalézek helyzetének javítását tűzte zászlajára. Rendeletben törölték el az addigi hivatalos nyelvet, az angolt, de nem két nyelvet, a szingalézt és a tamilt vezették be új hivatalos nyelvként, hanem csupán egyet, a szingalézt. Egy évtizeden belül a közigazgatásban dolgozó tamilok aránya 50 százalékról 15 százalékra csökkent, mivel csak néhány tamil beszélt szingalézül. A korábbi angol nyelvű felvételi vizsgákat az egyetemekre és a főiskolákra tamil, illetve szingaléz nyelvű vizsgák váltották fel. Ez persze azzal járt, hogy mindkét közösségnek saját vizsgázatók kellett. Mikor az oktatási minisztérium észrevette, hogy a tamilok jobb jegyeket kapnak, mint a szingalézek, elhatározták, hogy egységesítik a jegyeket, hogy a szingalézek és a tamilok a lakossági számarányuknak megfelelően jussanak át a vizsgákon. Az egyetemekre bejutott tamilok száma ezt követően feltűnően visszaesett, míg a szingalézek száma a felsőoktatásban észrevehetően nőtt. A tamilok, akik úgy látták, hogy erőnek erejével szorítják ki őket az orvosi, műszaki egyetemekről és főiskolákról, a kormányzati állásokból, egyre elégedetlenebbek lettek. Ráadásul a magánszektorban is csak korlátozott lehetőségek nyíltak előttük, mert a Srí Lanka-i kormány a magánszektor jó részét, beleértve az ültetvényeket is, államosította, a külföldi befektetéseket nem nézte jó szemmel, és a földdel kapcsolatos fejlesztési programokkal is a szingalézeknek kedvezett. A gazdasági növekedés szánalmas volt, alig 2,9 százalék, míg a lakosság évi 2,2 százalékkal növekedett. Nőtt a munkanélküliség is, különösen a friss diplomások között.

A fiatal tamilok ilyen körülmények között ragadtak fegyvert, és szálltak harcba a sziget északi és keleti részén

létrehozandó független tamil állam megteremtéséért. Az 1970-es évek végén egy piacpárti szingaléz kormány került hatalomra, mely nekilátott a gazdaság liberalizálásnak, és megnyitotta az országot a külföldi befektetők előtt. A földműveseket ösztönző új mezőgazdasági árpolitikát indítottak útnak, és a külföldi befektetők textil- és elektronikai gyárait létesítettek, melynek nyomán megindult a mezőgazdasági termelés növekedése, a gazdasági növekedés üteme felgyorsult, és ami a legfontosabb, jelentősen nőtt a foglalkoztatottság. De addigra már sok fiatal tamil annyira elidegenedett a politikai rendszertől, és annyira kirekesztettnek érezte magát az egyetemekről és a kormányzati állásokról, hogy folytatták a fegyveres harcot. Samarasinghe professzor szerint, ha az ország korábban összekapcsolja hatékony szociális, jóléti programjait és a piac- és növekedéspárti politikáját, akkor Srí Lanka akár az új, sikeresen iparosodó délkelet-ázsiai országok egyike lehetett volna. De ehelyett az elhibázott, előnyösen megkülönböztető politika szétrombolta az ország gazdasági és politikai fejlődését, elmérgesítette az ország legnagyobb etnikai csoportjai között a viszonyt. Az előnyös megkülönböztetést a többségi szingaléz közösség politikai eszközként használta fel a tamilok lehetőségeinek korlátozására. Ez a politika nem a fontosabb etnikai csoportok között létrejött megegyezésen alapult. Ezért a néhányaknak juttatott különleges kedvezmények gyakorlatilag „bekebelezték” az egyenlő jogokat mindenkinek elvét, és ez katasztrofális következményekkel járt.

Végül az amerikai eset, melyet Randall Kennedy professzor, a Harvard jogi egyetemének tanára és Drew Days, a Yale professzora ismertetett. Az Amerikában alkalmazott előnyös megkülönböztetést jelentősen eltér a fent említett három ázsiai példától. Az Egyesült Államoknak egy hátrányos helyzetű kisebbség problémáira kellett megoldást találnia, nem pedig egy relatív vagy abszolút többségű etnikumára.

A polgárháború véget vetett a rabszolgaságnak, de a faji megkülönböztetés továbbra is beszűkítette a feketék lehetőségeit. Emiatt az emberjogi mozgalmak, a Kongresszus, a Fehér Ház és a bíróságok faji megkülönböztetést megszüntető intézkedéseket hoztak. Az előnyös megkülönböztetés fogalma először 1964-ben tűnt fel az amerikai jogban, a Polgári Jogok Törvényének VII. cikkelyében, mely kimondta, hogy annak a munkaadónak, aki hátrányos megkülönböztetéssel élt, most „előnyös megkülönböztetést” kell alkalmaznia, helyrehozva ezzel a korábbi helytelen gyakorlatot. Egy évvel később Lyndon Johnson elnök rendeletet hozott, melyben valamennyi szövetségi vállalkozót utasította, hogy az állások betöltésénél és az előléptetések-nél alkalmazzanak „előnyös megkülönböztetést”, még akkor is, ha korábban soha nem gyakoroltak hátrányos megkülönböztetést. Aztán a 70-es évek elején az Egyenlő Foglalkoztatási Lehetőségek Bizottsága még egy lépéssel tovább ment, és kvótákat, más néven statisztikai keretszámokat állapított meg bizonyos etnikai kisebbségi csoportok foglalkoztatására.

A 70-es évek elejére az Egyesült Államokban az „előnyös megkülönböztetés” fogalma kettős jelentést kapott. Néhány ember számára a fogalom egyfajta cselekvő, a hátrányos megkülönböztetés felszámolását, a különböző kisebbségek munkába állását és előléptetését elősegítő erőfe-

szítéseket jelent. Ide sorolták azoknak az egyetemeknek és cégeknek a gyakorlatát is, amelyek aktívan próbálták kisebbségeikkel vagy nőikkel betölteni az állásokat, és amelyek speciális képzési programokat szerveztek a kisebbségeknek a munkaerő-piaci versenyhez szükséges hatékony képzettség megszerzésére. Mások számára az előnyös megkülönböztetés a kvóták segítségével elért, előre megszabott eredményeket jelenti. A két csoport közötti vita, mint általában az Egyesült Államokban, itt is a bíróságon végződött, a híres Bakke-eset kapcsán. A kaliforniai Davis orvosi egyeteme 16 helyet tartott fent a feketék számára. Egy fehér felvételiző mind a 16 felvételt nyert feketénél jobb eredményeket ért el a vizsgán, és ezért emberi jogainak megsértéséért pert indított. A Legfelsőbb Bíróság öt a négyhez arányban úgy döntött, hogy az egyetemi felvételnél a faji különbségeket is figyelembe lehet venni, majd egy másik öt a négyhez arányban hozott döntésben érvénytelennek nyilvánította az orvosi egyetem által felállított kvótarendszert, mert az meghatározott számú helyre kizárólag faji alapon vett fel diákokat! Néhányan felemásnak tartották a döntést, de az eset jól érzékelteti az előnyös megkülönböztetéssel szembeni vegyes amerikai érzelmeket: egyfelől mindenkinek biztosítani kellene a teljesítményen alapuló egyenlő elbírálást, másfelől az egész ország szeretné, ha orvosolnák a történelmi igazságtalanságokat és eltörlőlnék azokat az akadályokat, melyek a ma napig is meggátolják a feketék egyenlő jogaik érvényesítésében. A vita a kvótákról továbbra is folytatódik, és noha a statisztikai keretszámokat többségében elfogadható eszköznek tartják a kisebbségek lehetőségeinek bővítésére, arra azonban gondosan ügyelnek, hogy ezek a gyakorlatban ne váljanak kvótákká.

A felsorolt országokban meglehetősen eltérő módjait választották a beavatkozásnak, hol kizárólag kvótákat alkalmaztak, hol árnyaltabb és sokrétűbb lépéseket alkalmaztak. Azt hiszem, az eddigi példákban már kiderült, hogy az előnyös megkülönböztetésnek nem egyetlen formája létezik, az eltérő politikai körülmények a beavatkozások különböző módjait igénylik. Noha valamennyi program közös tulajdonsága, hogy azért juttattja az egyént kedvezményekhez, mert egy bizonyos faji vagy etnikai csoport tagja, az előnyös megkülönböztetés érdekében hozott gyakorlati lépéseket mégis két csoportba sorolhatjuk.

Az első csoportba azok a programok tartoznak, melyek célja a lehetőségek bővítése. Ebbe a kategóriába sorolok minden olyan intézkedést, mely a hátrányos megkülönböztetést akarja megszüntetni, beleértve a nem szándékosan előidézett diszkriminációs hatásokat, így például az állások betöltésénél támasztott, de az álláshoz nem kapcsolódó feltételeket, melyek aránytalanul sújtják a kisebbségeket. Ide sorolom azokat a faji és etnikai szempontok figyelembevételével hozott intézkedéseket is, melyek a szakképzett egyének számát kívánják növelni, így például a munkásoknak szakképzettséget adó képzési programokat, a felsőoktatásban alkalmazott, a nem kellő felkészültségű diákok számára létrehozott felzárkóztató programokat, a továbbtanulásra anyagi helyzetük miatt képtelen diákoknak nyújtott pénzügyi segítséget, a hátrányos helyzetű közösségek üzletembereinek nyújtott kölcsönöket, a kisebbségi vállalkozásoknak kiadott alvállalkozási szerződéseket stb. Ezek a lépések megkönnyítik a bekerü-

lést az oktatási intézményekbe, az álláshoz jutást, rábírák az egyetemeket, a kormányt és a magánszektor, hogy a korábban kirekesztett csoportokat előnyös helyzetbe hozzák. Az effajta intézkedések nyíltan megjelölik a kedvezményezettek körét.

Az előnyös megkülönböztetés második típusa az előre kiszabott kvóták alapján kialakuló rögzített arányokra helyezi a hangsúlyt. Ezek eredményorientált intézkedések, melyek célja az, hogy az egyének között megoszóló oktatási, foglalkoztatottsági, jövedelmi és vagyoni javak aránya az ország etnikai vagy faji csoportjainak arányát tükrözze. Az előnyös megkülönböztetés eme felfogása szerint ideális esetben minden csoport az arányának megfelelően képviseltetné magát az egyetemeken, a főiskolákon, a törvényhozói szervekben, a közigazgatás felső szintjein, az orvosi, bírói, tanári karban és a vállalatok igazgatótanácsában. Ez a modell keretszámokat állít fel, és az előnyös megkülönböztetés addig nem éri el a célját, míg az arányos képviselést meg nem valósul. Ha szükséges – és általában szükséges –, a keretszámok feltöltéséhez a bekerüléshez előírt feltételeket, a megkívánt szakértelmet és teljesítményt is alacsonyabb szinten állapítják meg. A kvótafelfogás az általunk vizsgált valamennyi országban ellentmondásokhoz vezetett. A kvóták sietős feltöltése közben csökkent a színvonal, és a néhányaknak jutott kedvezmények „bekebeleztek” és megsértették a mindenkinek egyenlő lehetőségeket elvét. Az intézmények teljesítménye a lefelé ívelő kiegyenlítő hatás miatt csökken. Ráadásul mikor a kedvezményezettek a lakosság többségét teszik ki, mint Srí Lanka esetében, a kirekesztett csoport válasza a politikai rendet is felboríthatja.

Még egy kérdéskör felmerült az esettanulmányok vizsgálata közben, mégpedig az előnyös megkülönböztetés és az egyes csoportok közötti egyenlőtlenségek mérséklésére alkalmazott egyéb intézkedések közötti kapcsolat. Több országban az előnyös megkülönböztetést tekintették az egyenlőtlenségek mérséklésére alkalmazható kizárólagos módszernek. Az előnyös megkülönböztetés érdekében hozott intézkedések gyakran csak a feltörekvő középosztály érdekeit szolgálták, miközben az alacsonyabb társadalmi osztályok érdekében hozott intézkedéseket és programokat elhanyagolták. Indiában például a kormány nem sokat tett az általános és kötelező alapfokú oktatás megteremtéséért, noha ez javított volna a szegények helyzetén és megnövelte volna azoknak a kaszton kívülieknek és törzsi tagoknak a számát, akik kellő felkészültséggel kerültek volna be az egyetemekre, majd léptek volna állásba és önerőből csatlakoztak volna a középosztályhoz. Az Egyesült Államokban sem foglalkoztak a nagyvárosi gettók, a munkanélküli fekete fiatalok és az apa nélkül felnövő családok igényeivel. Az előnyös megkülönböztetés nem válhat pótszerré az egyenlőtlenség átfogóbb problémájának kezelésekor, noha hasznos eszköz lehet egy-egy hátrányos helyzetű réteg megsegítésére.

Az esettanulmányok során felmerült harmadik kérdéskör azzal foglalkozott, hogy a kedvezmények milyen hatással lesznek a csoporttudatra, és hogyan szerveződnek az egyes csoportok igényeik benyújtására. Amint meghatározták a kedvezmények körét vagy a kvótákat, az emberek a kedvezményekben részesülő csoport tagjaiként fogják azonosítani magukat. A kedvezmé-

nyek kivétel nélkül a faji, vallási, nyelvi és kaszton alapuló azonosságtudatot erősítik. A politikusok saját céljaiknak megfelelően a csoportok azonosságtudatára építve fogják az embereket mozgósítani, míg a csoport tagjai, saját érdekeiknek megfelelően, megerősítik a csoporttudatot és újabb igényekkel jelentkeznek. A kasztra és borszínre vak társadalom megteremtése, mely még a legkedvezőbb körülmények között sem könnyű feladat, még nehezebbé válik, mikor a kormány valamilyen csoporthoz tartozás alapján osztogatja a kedvezményeket az oktatásban és az állások betöltésénél. Az Egyesült Államokban kezdetben csak a feketék érdekében használták előnyös megkülönböztetést, de hamarosan más csoportok is, így az őslakos amerikai indiánok, a spanyol anyanyelvűek, az ázsiai amerikaiak és végül a nők is kedvezményeket követeltek. Mivel az összes itt felsorolt csoportot, jobban mondva ezen csoportok egyes tagjait, hátrányos megkülönböztetés sújtotta, őket is felvették a kedvezményezettek listájára. De a kedvezményezettek közül nagyon eltérő csoportok kerültek, a hátrányos helyzetű mexikói és Puerto Ricó-i amerikaiaktól egészen az iskolázottabb és jómódúbb kubaiakig. Az ázsiai amerikaiak a történelmi diszkrimináció miatt kerültek fel a listára, noha a jelenlegi ázsiai amerikai közösség tagjai között számos olyan tanult emigráns van, aki 1965 után érkezett az országba és akit nem sújtottak az előző nemzedéket ért hátrányok. Láthattuk, hogy Indiában is kiterjesztették a kedvezményeket más hátrányos helyzetű osztályokra, amelyeket közel sem sújtottak olyan hátrányok, mint a kaszton kívüliek és a törzseket, és amelyeknek tagjai gyakran a jómódú vidéki földbirtokosok közül kerültek ki. Az előnyös megkülönböztetés egyik hátulütője, hogy összetűzésekhez vezet a kedvezményezettek között, mivel mindegyik csoport azt hiszi, hogy a másik sikeresebben kaparintja meg az előnyöket. Az előnyös megkülönböztetés összetűzésekbe torkollott az indiai törzsek között is, melyek egy csoportja élvezte a misszionáriusoktatás előnyeit, míg a másik nem. Az Egyesült Államokban is konfliktusokat okozott a feketék és az ázsiaiak, illetve a feketék és a nők között.

Az előnyös megkülönböztetésért még magasabb árat kell fizetni, ha a döntéshozók megfelelnek az egyenlőtlenség mérsékléséért létrehozott programok egyik alapvető tulajdonságáról. Erre célzott Andre Beteille, mikor a brit társadalom- és gazdaságtörténész, R. H. Tawneyt idézve megjegyezte, hogy nem elég az akadályokat eltörölni, de lehetőségeket is teremteni kell. Az előnyös megkülönböztetés túl gyakran csak arra irányul, hogy mechanikusan a megfelelő borszínű, nemű, vagy a megfelelő nyelvet beszélő emberekkel töltsék be az üres helyeket, miközben semmiféle figyelmet nem fordítanak arra, hogy a kiválasztott emberek megszerezhessék a feladat kielégítő elvégzéséhez szükséges képességeket. Túl gyakran esett meg, hogy jó szándékú emberek úgy terjesztettek fel embereket a kedvezményezettekre, hogy közben szinte semmi figyelmet sem fordítottak arra, hogy az illetők kellően felkészültek-e. Az egyetemnek nem lehet az a feladata, hogy a középiskolákban megszerzendő ismereteket oktassa, és a munkaadóktól sem lehet elvárni, hogy még a legszerényebb képességekkel sem rendelkező munkásokat vegyék fel. A munkaadók, a különféle főiskolák és egyetemek azonban a különféle felzárkóztató és házon belüli képzési programok keretében már képesek olyan ismereteket nyújtani, melyek segítségével azok is elérhetik az egyetemekhez és az állások betöltéséhez szükséges színvonalat, akik korábban erre képtelenek voltak.

Ha a gazdasági növekedés alacsony, és ha az egymással versengő közösségek között elosztásra kerülő javak nem növekednek, netán csökkennek, akkor az előnyösen megkülönböztető programok kudracra vannak ítélve. Malajzia csak azért érthetett el akkora sikereket a malájoknak juttatott oktatási lehetőségek bővítésében, csak azért biztosíthatott a számukra több munkahelyet az állami és a magán-szektorban, csak azért növelhette a malájok tőkerészesedését a cégekben, mert a gazdaság rendkívül gyors ütemben növekedett. Ilyen körülmények között a kínaiak nem lettek e folyamat vesztesei, mert a malájok bevonása nem a kínaiak számlájára történt. Ennek ellenkezőjére is láthatunk példát. Srí Lanka lassú növekedése azzal járt, hogy minden egyes alkalommal, mikor egy kormányzati állást egy szingalézzel töltöttek be, egy tamil elvesztette a munkáját, és a szingalézeknek jutott minden egyes egyetemi hely egy tamil elől vette el a tanulási lehetőségét. Egyetlen etnikailag megosztott társadalom sem lesz képes elviselni ezeket a terheket erőszak és összetűzések nélkül.

A négy eset az előnyös megkülönböztetés érdekében hozott intézkedések elfogadásával kapcsolatban is felvet bizonyos kérdéseket. Itt két veszéllyel kell számolni. Az első az, hogy az előnyös megkülönböztetést egy számszerű túlsúlyban lévő társadalmi osztály alkalmazza, kihasználva politikai hatalmát. A Srí Lanka-i professzor, Sam Samarasinghe mesélte, hogy sok évvel ezelőtt egy bölcs politikus ezt mondta: Srí Lankának választania kell, két nemzet legyen egy nyelvvel, vagy egy nemzet két nyelvvel. Végül úgy döntöttek, hogy a szingaléz lesz az egyetlen hivatalos nyelv és így biztosítani tudják a szingaléz túlsúlyt az oktatásban és a kormányzati állásokban, de ez a lépés pusztító hatásúnak bizonyult. Az indiai kormány döntése, hogy más hátrányos helyzetű közösségekre is kiterjeszti a kedvezményeket, szintén a szélesebb politikai támogatás érdekében hozott politikai stratégia része volt.

Az előnyös megkülönböztetés célja kettős: az egyenlőtlenségek és az etnikai konfliktusok megszüntetése vagy legalább elmérgesedésük megakadályozása. Ez utóbbi megva-

lósítására az a legjobb módszer, ha az előnyös megkülönböztetés olyan konszenzus nyomán jön létre, mely meghatározza azokat az egyes csoportoknak juttatott elfogadható és helyes kedvezményeket, melyek még nem okoznak túl nagy veszteséget egy másiknak.

Az előnyös megkülönböztetés sikeres megvalósítása, különösen az intézményeken belül, nagy elkötelezettséget igényel. A formális kvóták és a jelképes kinevezések nem sokat érnek.

Előadásomban nem követendő előírásokat akartam lefektetni, ezeket a megjegyzéseket inkább azért tettem, hogy egy sor megfontolásra érdemes kérdéskört és megoldásra váró dilemmát mutassak be. Egyetlen olyan országot sem ismerek, ahol megnyugtatóan megoldották volna a faji és etnikai csoportok vagy – amiről előadásomban nem esett szó – a nemek közötti egyenlőtlenségek kérdését. És olyan soknemzetiségű országról sem tudok, ahol valóban orvosolni tudták volna a konfliktusokat. A bevált lépések gyakran új problémákat szülnek, és az ilyen intézkedéseknek, mint tudjuk, nem várt következményei is lehetnek. Miközben ezeket a bizonytalansági tényezőket vettem sorba, egy lengyel közgazdász jutott az eszembe, aki egy külföldi újságírónak próbálta elmagyarázni, hogy milyen súlyos gondokkal kell hazájának megbirkóznia. – És a maga véleménye szerint hogyan kellene ezeket a problémákat megoldani? – kérdezte az újságíró. – Nos, csak két lehetőséget látok – válaszolta a közgazdász. – Vagy gyakorlati úton, vagy valamilyen csoda segítségével. – És mi lenne a gyakorlati út? – kérdezte az újságíró. – Az, ha a mennyországból két angyal szállna le, és megoldaná a gondjainkat. – De hát akkor mi lenne a csoda? – kérdezte az újságíró. – Ha mi magunk meg tudnánk oldani őket – válaszolta a közgazdász.

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER

HONMONSTRET

Valahol megint utat veszítettünk...

GYURGYÁK JÁNOS

Prológus I. (Ady Endre ébresztése)

Van abban valami felemelő, tragikus, ugyanakkor kisserű, provinciális, már-már komikus, ahogy Magyarországon negyven-ötven évente egy-egy nemzedék legjobbjai nekirugaszkodnak a nagy feladatnak, s megkísérlik a haza és haladás, a demokrácia és polgárosodás, a nemzet és európaiság eszméit összeegyeztetni. Szellemi óriások, nagy formátumú írók és költők, az úgy elkötelezett katonái, elvakult hívők és naiv álmodozók feszülnek neki Magyarországnak mocsárba ragadt szekérének, azzal a magabiztos eltökéltséggel, hogy „most végre sikerülni fog”. Néhány év, s az álmok, a hitek megfogynak, megkopnak, s az illúziók eltűnnek mind egy szálig. Még néhány év, s a szekér újra ott árválkodik magára hagyva, újabb szalmalánglelkű nemzedékre várva. A nagy átalakítók pedig, akik kezdetben azt hitték, valami szilárdat markolásznak, ott állnak üres kézzel; kipereg, lassan-lassan elfogy a hit, az eltökéltség és a lelkesedés, mint homok a kézbe. Még homok se marad igazán, marad, ami volt: Magyarország Európa perifériáján, megbántott, kiégett generációk, egymásra acsarkodó politikusok, rezignált visszaemlékezők, kisstílusú számítoók, niemandok serege. A hitek fogyatkozásával erősödik a kétely, a kiábrándulás, s előbb-utóbb valaki felteszi a kérdést: *hol veszítettünk utat?* Mert aligha lehet kétséges, hogy megint valahol utat veszítettünk.

Prológus II. (Kádár-rendszer redivivus)

Valamikor a nyolcvanas évek elején történt. A *repülő egyetem* egyik előadásán Hegedűs András volt miniszterelnök valami olyat talált mondani, hogy „hiába mondom ezeknek a fafejűeknek (a jelző talán nem ez volt), hogy nyugodtan tarthatnának szabad választásokat Magyarországon, ötven-hatvan százalékot biztosan kapnának”. Míg a fülemben cseng a kijelentés utáni morgás, tiltakozás, egymás szavába vágó ellenkezés: *ezek soha!* Ha nem is Kádár, ha nem is az ösbolsevikok (elérte őket is a nagy történelmi igazságszolgáltatás, kihaltak, mint a bölények, s örökre eltűntek a nagy történelmi süllyesztőben), de az akkori reformkommunisták, a hatalom technokratái, kiegészülve a feltörekvő új akarnokokkal és baloldali yuppiekkel (csupa volt KISZ-titkárral: a teli zseb szigorúan a jobb, a szív szigorúan a bal oldalon), az akkori párt jogfolytonos utódja megkapta a kormányzásra a felhatalmazást. Hegedűs András előtt így utólag megemelem nem létező kalapot, íme egy kivételes szociológus, aki ismeri a magyar társadalmat. Eddig szokványos, mindennapi a történet, hiszen majd' mindenütt ez történt Kelet-Közép-Abzurdisztánban. A változásoknak nagyobb volt a füstje,

mint a lángja. Volt, ahol semmi sem történt, volt, ahol kisebb-nagyobb változtatásokkal tovább regnált a nómenklatúra, a legtöbb helyen azonban néhány évnyi látzatfelfordulás után – alig karcolva meg a felszínt – restaurálódott a régi uralmi struktúra. Mondom, szokványos történet, szóra sem érdemes. Mindig ez történik a történelemben a nagy és kis felfordulások után – a francia forradalomtól a portugál átalakulásig. De mit keresnek ott a valahai mormogók, ellenkezők, tiltakozók, a polgári társadalomról álmodozók? Hogyan lehetséges az, hogy a parlamenti többséget szerzett szocialistákat a volt ellenzékiek, a szabaddemokraták segítik ki, létrehozva egy – alkotmányjogi és politikai aritmetikai szempontból – képtelen helyzetet, a több mint kétharmados többséget, gúnyt üzeve így a parlamenti demokráciából, az ellenzéki szerepből, a hatalommegosztás elvéről már nem is beszélve. S igazi machiavellista módon a kormányba küldve az ezt leginkább ellenzőket, egy valamikori polgári alternatíva hiteles képviselőit. Hogyan történhetett mindez: ez itt a válaszra váró, nem szokványos kérdés.

Prológus III. (A nómenklatúra élt, él és élni fog)

A minden időben szociáldemokrata, a hatalmi elitet belülről ismerő barátom (akkor is, ma is a szocialisták tanácsadója) 1986 óta folyamatosan mondja, hogy a nómenklatúrával ki kell egyezni. A legélesebb, a leginkább eldurvulással fenyegető egymás közötti vitáink mindig is emitt törték ki. Fiataldemokrata barátaim azóta hajtogatják konzekvensen: *ezekkel soha!* Minden valószínűség szerint ez a tény perifériára szorulásuk elsődleges oka. Mert – s ehhez kétség nem férhet – hatalmi, politikai és szociológiai szempontból a kiegyezés óhaja és vágya húzódtott meg a Charta-filozófia mögött, nem a történelmi szükségszerűség. Az e köré vont ideológia humbug, ámítás, porhintés. Mára már úgy alakult át barátom tétele, hogy a nómenklatúrával (annak kissé fellazult, transzformálódott, de máig élő hálózatával) ki kell egyezni, feltéve, ha ők erre még hajlandóságot mutatnak. A feltételeket immár ők diktálják, nincs tömeges vagy generációs mobilitás, csak egyéni egérutak vannak. S a vállalkozók, akik ebből (de csakis ebből!) a szempontból a népesség legérzékenyebb részét képezik, pontosan tudják, hogy most hol kell sorban állni, s mely telefonszámokat kell haladéktalanul tárcsázni. Az eredeti tőkefelhalmozás (vagy pontosabban: másodlagos tőkeallokáció) korában ez a magatartásmód a természetes. Aki pedig nem veszi számításba ezt a politikai, szociológiai realitást, képtelen felejtetni, vagy netán nem így képzelte a magyar jövőt, nos, az jobb, ha nem kezd nagyobb *projektekbe* az elkövetkező tíz-egynéhány évben.

Prológus IV. (Álmoknak régiója)

Az MDF vezette koalíció (jogos) bukásán örvendező magyar értelmiség döntő többsége nem fogja fel a magyar demokráciára leselkedő veszélyeket, nem is érti, mi itt a baj. De mielőtt erre rátérnék, talán nem árt felidézni, hogy mi volt az eredeti álom. Az álom nem volt más, mint a polgári demokrácia lehetősége Magyarországon. Az az elképzelés, hogy Magyarországon egyszerre mehet végbe a piac megteremtése (az értéksemleges pálya kiépítése, a tehetségesebbek előrelépése ezen a pályán, azaz a politikai hatalomtól független, autonóm gazdaság eszméjének diadala, következképpen a kádári kontraszelekció megszűnése), más néven a polgárosodás (aminek a szerkezetátalakítás, azaz a modernizáció csak egyik – igaz, szükségszerű – eleme) és a polgári demokrácia intézményeinek kiépítése: a joguralom és a jogállam helyreállítása, a kormány és az ellenzék hatalmi egyensúlyának, így egy hosszú távú váltógazdaságnak és hatalmi „patthelyzetnek” a létrejötte, a politikától független, azt részben ellenőrző médiumok megteremtése, az autonóm civil társadalom intézményeinek kiépülése, végül pedig egy olyan politikai kultúra megszületése, amely lehetővé teszi az egymástól eltérő érdekekkel, értékekkel és célokkal rendelkező társadalmi csoportok folyamatos politikai diskurzusát. Bizonyos alkotmányos, jogállami garanciák kétségtelenül létrejöttek, s ez nem lebecsülendő eredmény. De a fentebb leírt társadalommodell még csíráiban sem látszik. Egy kvázi egypólusú politikai modell látszik kialakulni, ahol a politika túlhaladta magát alá gyűri a gazdaságot, a társadalmat és a kultúrát. Az autonómia csak szigetszerűen és csak egészen kicsi szervezetekben jöhet létre, a nagy egységek, szervezetek, intézmények szükségszerűen válnak a hatalmi-politikai játék eszközeivé. Jellegzetes modernizációs csapdahelyzet ez, amelyet – úgy tűnik – Magyarországnak sem sikerült elkerülnie. Nem egy közjogi (ez szükségtelen is lenne), hanem egy informális korporativizmus formálódik Magyarországon, ahol nem a látható, következképpen ellenőrizhető fórumokon születnek a legfontosabb politikai döntések, hanem a háttérben, fehér asztal mellett, a kormány és az érdekképviseletek néhány tagja között, amit néhány megbízható médiaguru társal majd a közvéleménynek. Ez a mechanizmus azonban elmentmond a parlamentarizmus lényegének, s egy kissé demokratizált formában állítja vissza a kádárizmust. S pontosan ez az, ami aggodalommal tölthet el valamennyiünket. Talán túlzott volt az elvárás, s a magyar társadalom nem tudott megfelelni a polgárosodás és polgári demokrácia kettős elvárásának. S talán Magyarország sem kerülheti el azt a dilemmát, amely világtörténelmi méretekben Kínában és a volt Szovjetunióban figyelhető meg, s amit Teng-Gorbacsov-dilemmának nevezhetünk: glasnosztj és/vagy peresztrojka, magyarul: lehet-e párhuzamosan demokratizálni és modernizálni egy elmaradott országot. Ma a magyar politikai rendszer súlyos egyensúlyzavarokkal küzd, s jelenleg az osztrák vagy (az épp megbukott) olasz modellből is inkább a negatívumok (a hatalom és gazdaság korrupt összefonódása, a parlamenti szisztémát megkérdőjelező, a háttérben megkötött alkuk és paktumok, a fekete és a szürke gazdaság óriási jelentősége stb.) látszanak megvalósulni. Bizony mondom néktek, jogos az adys riadó: *valahol utat veszítettünk.*

A politika céltévesztése

Az 1994. évi magyarországi választások jónéhány dilemmát véglegesen feloldottak, de néhány újabbat teremtettek.

Világos választ adtak például a Jacques Rupnick által 1990-ben felvetett dilemmára: az ún. fridzsider- vagy purgatóriumelméletre. Az első elmélet szerint a kelet-közép-európai társadalmak mintegy jegelve, fridzsiderben vészték át a kívülről rájuk kényszerített kommunista diktatúrát, s 1989-ben a jég elolvadásával ott lehetett folytatni, ahol ötven évvel ezelőtt a társadalom természetes fejlődése abbamaradt. A másik elmélet szerint a társadalmakat nem lehet jegelni, ellenkezőleg – s függetlenül attól, hogy az ún. szocialista modellt kívülről oktrojálták-e rájuk, vagy pedig belülről fakadt –, ezek a társadalmak purgatóriumon mentek keresztül, s nem azonosak ötven évvel ezelőtti önmagukkal. A választások egyértelműen bizonyították a purgatóriumelmélet igazát, azaz nem lehet ott folytatni, ahol a kommunizmus előtt egykor abbamaradt. Sem a két világháború közötti nemzeti-keresztény, sem a harmincas-negyvenes évekbeli populista, sem a 45 utáni kisgazdamodell nem folytatható. Minden ilyen elképzelés kihalásra ítéltetett, már csak az emberi élet végessége miatt is. A nemzeti keresztény konzervativizmusból nem lett modern konzervativizmus (Antall József történelmi felelőssége), a népi mozgalom megújítása nem történt meg, pedig a Szabó Zoltán–Bibó István nevével fémjelhezhető vonal talán folytatható lett volna, hanem a népi mozgalom legrosszabb – modernizációellenes, kirekesztő – hagyománya élt tovább (Csurka István és Csoóri Sándor történelmi felelőssége), s az sem volt törvényszerű, hogy a kisgazdapártból nem egy modern polgári és/vagy agrárpárt lett, hanem egy demagóg, populista képződmény (Torgyán József történelmi felelőssége). A magyar kereszténydemokráciáról még ez sem mondható el, hiszen az előbbieket *hibáztak* – mivel gondoltak és csináltak valamit –, a kereszténydemokratákról pedig mindez nem mondható el. A magyar jobboldal romokban hever, de ezt elsősorban önmagának köszönheti: nem ismerte azt a társadalmat, amelyben élt; leértékelte a gondolat- és ideológiatermelő értelmiséget, és harcot indított legkiválóbb képviselői ellen; a múltban, s nem a jelenben, még kevésbé a jövőben gondolkodott, azaz képtelen volt megteremtteni a modern magyar konzervativizmust. Ásztatag, elavult, lejárt szavatosságú, megromlott nézetek és elgondolások – ez volt a magyar jobboldal. Ha nem mea culpa-val kezdik a közeljövőt, s nem a megújulással folytatják – létrehozva egy modern polgári pártot és ideológiát –, hanem a könnyebb ellenállás irányába indulnak el, azt hangoztatva, hogy Csurkának mindenben igaza volt, vagy a varsói gyorsra mint történelmi szükségszerűsége hivatkoznak, nos, akkor a magyar jobboldalnak nem tüzegynéhány évre, hanem örök időkre befellegzett. Ezzel együtt a magyar demokráciának is, mert *modern, polgári, konzervatív alternatíva nélkül nincs működő demokrácia.* Ha a magyar jobboldal nem tanult ebből a vereségből – bízva az inga ellenkező irányú mozgásában –, akkor az elkövetkező önkormányzati választások – szabadjon most jóslásokba bocsátkoznom – majd a fejébe verik ezt az igazságot.

A másik dilemma – inga vagy koaguláció? – még nem dőlt el véglegesen. Az első elmélet szerint az átmeneti időszakban a nagyszámú ingadozó szavazó (kb. 40–50%), a kialakulatlan pártrendszer, valamint a magyar választási rendszer győzteseket erősítő hatása miatt erőteljesen érvényesül az ingahatás. Tegnap az MDF, ma a szocialisták; holnap az inga visszatér a tegnapi győztesekhez. Az első két szabad magyar választás valóban ezt az elméletet látszott megerősíteni. A második elmélet szerint Magyarországon a választások eredményeképpen koaguláció (amikor

a kolloid oldatból annak bizonyos része kicsapódik, megalvad) történt, legalábbis tíz-tizenöt évig nem lesz jelentős változás. A mostani győztesek nem négy évre jöttek, hanem két-három választási időszakra, következőképpen úgy alakíthatják a politikai, kulturális és legfőképp a gazdasági elitet, sőt áttételesen az egész társadalmi, gazdasági és kulturális életet, ahogy csak nekik tetszik. Gondoljuk csak meg, milyen hatalmat jelent a kétharmados (alkotmányozásra elégséges) törvényhozói, a teljes végrehajtói hatalom; gazdasági téren a költségvetési, a társadalombiztosítási és – sokáig nem késhet, csak a következő önkormányzati választásokig – az önkormányzati befolyás; a két párt (főleg a szocialistáké) szűkebb-tágabb gazdasági holdudvara; a két párt német és amerikai gazdasági kapcsolata; a munkavállalói oldal feletti majdnem teljes, a munkaadói oldal feletti részleges rendelkezés; a hihetetlenül erős médiabefolyás (amely az elkövetkezőkben csak erősödni fog); a kulturális élet majdnem teljes, a civil társadalom részleges kiszolgáltatottsága a politikai hatalomnak stb. stb. A hatalmi ellensúlyok (talán nem kellene ilyen gyorsan elfeledni Bibót és a politikaelmélet sok más teoretikusát) csak rendkívül csökevényesen vannak jelen a magyar politikában, kis túlzással azt lehetne mondani, hogy ennek a formálódó új szociálliberális hatalomnak – túl a formális alkotmányos korlátokon – csak önmaga jelent korlátot, valamint az a tény, hogy az általuk meghirdetett modernizáció sikeres lesz-e vagy sem.

Hol vesztettünk tehát utat, miért alakult ki ez a képtelen konstelláció, ez a rossz polarizáció? Mindenekelőtt – szerény véleményem szerint – a rossz politikai helyzetfelmérés miatt. Antall József úgy gondolta – s ezt a véleményt osztotta a szabaddemokraták többsége is –, hogy a magyar politika két nagy hatalmi tömbje a Magyar Demokrata Fórum és a szabaddemokraták körül fog kikristályosodni. Antall egy harmadikutasoktól megtisztított, modernizált nemzeti-keresztény-konzervatív pártot képzelt az egyik oldalán, s egy baloldali SZDSZ-t a másikon. Ez az elgondolás nem nélkülözött egyfajta logikát, csak hogy a történelmi idő hihetetlenül gyorsan túllépett rajta. Az elképzelés íróasztal mellett született *konstrukciónak* bizonyult, mert nem számolt a szocialistákkal. Pedig aki igazán ismerte a magyar társadalmat, az tudta, hogy egyrészt a nép másként ítéli meg a Kádár-rendszert, különösen annak utolsó két évtizedét, másrészt tudta, hogy a „megalvadt struktúrák” (Tellér Gyula találó kifejezése) sokkal erősebbek és sokkal inkább kötődnek a szocialistákhoz, mint a születő ellenzékhez (ha előbb nem, a társadalombiztosítási választások során ez napnál világosabban látszott). Egy történelmi pillanatra – 1989 végén, 1990 elején – valóban úgy látszott, hogy a régi rendszer végleg eltűnt a süllyesztőben, de ez optikai csalódásnak bizonyult. A Magyar Demokrata Fórum és a szabaddemokraták politikai, gazdasági programjai között nem voltak áthidalhatatlan ellentétek, így az ellentéteket máshonnan kellett becsempészni, mégpedig a kulturális szférából. Így került a politika színpadára az anakronisztikus, a kilencvenes évek Magyarországnál már komikusnak ható népi-urbánus ellentét. Ez a harmincas évektől az értelmiségi elitet (de csak azt) *valóban* megosztó ellentét került a politika középpontjába, ez lett a politikai közbeszéd, a diskurzus nyelve. De ez a nyelv anakronisztikus volt, igazi politikai,

hát még gazdasági problémák megfogalmazására teljességgel alkalmatlan. Arra azonban alkalmas volt, hogy behozza a politikába a látens értelmiségi antiszemitizmust (urbánust mondok, zsidót érts rajta), a múlton való teljességgel értelmetlen rágódást (ugyanis ez elsősorban nem a politikusokra, hanem a történészekre tartozik). S alkalmas volt továbbá arra, hogy kulturkampfort indítson a különböző értelmiségi csoportok között, amelyek – minő rövidlátás – nagy lelkesedéssel vetették bele magukat a küzdelembe. Ez a népi-urbánus hagyományokat követő, de leginkább nemzeti keresztény (ahol paradox módon a népiek egy táborba kerültek egykori ellenfelükkel, az úri középosztály maradékával) – urbánus, szociálliberális (ahol szintén paradox módon igazi liberálisok, polgári radikálisok sodródtak régi MSZMP-sekhez) ellentétnek nevezhető megosztottság rosszul polarizálta a politikáló közvéleményt, és főképp elterelte a figyelmet a valós problémákról. Ez a téves politikai helyzetmegítélés félrevitte a magyar politikát, s olyan sebeket okozott, amelyek ha begyógyulnak is, a hegek továbbra is ott fognak éktelenkedni az emberek arcán (Domokos Mátyás találó megjegyzése). A Csurkától való páni félelem (mint a választások során kiderült: alaptalan félelem, hiszen csoportja mind politikai, mind gazdasági szempontból jelentéktelen, intellektuálisan pedig felülte egykor kétségkívül meglévő tőkét) hajtotta a szabaddemokratákat a szocialisták karjaiba. Ezt a félelmet a szociálliberális sajtó is gerjesztette, s ahelyett, hogy a Csurka-jelenséget helyére tette volna, a ténylegesen létező problémát inkább felnagyította, s nem értékelte azt az erőfeszítést, amit Antall József tett e csoport leválasztásáért. Íme a nem létezőnek nyilvánított, de megidézett démonok életre keltek, s fogságba ejtették azokat is, akik eredetileg nem hittek bennük. Ez a téves helyzetmegítélés okozta továbbá, hogy Magyarországon nem egy kiegyensúlyozott polgári-szocialista polarizáció történt (ha úgy tetszik: ellenzéki kerekasztal versus szocialisták), hanem a magyar politikát démonok irányították, s minden bizonnyal továbbra is irányítani fogják. Ez az ellenzéki kerekasztal politikusainak történelmi felelőssége, mindenekelőtt Antall Józsefé, aki nagy politikusnak bizonyult, de államférfi nem lett belőle. A szabaddemokraták pedig, akik egy polgári alternatíva meghatározói lehettek volna, s akik talán kényszerűen sodródtak a szocialistákhoz, maguk is megtapasztalhatják majd a közeli jövőben a „megalvadt struktúrák” szilárdságát és erősségét. Ma még nehezen ítéltető meg, hogy elsősorban mi hajtotta őket a koalícióba: a mérhetetlen hatalomvágy, az MDF-től való félelem, a mögöttük álló gazdasági lobbyk nyomása vagy az a – szerintem téves – helyzetmegítélés, hogy kívül maradva kiiktatódnak a magyar politikából.

Nemcsak a magyar, de az egész régió legsajátosabb képződménye a Fidesz, amely generációs pártként indulva a felszínen tudott maradni. Innen nézve ez óriási politikai eredmény. De az 1992–93-as lehetőségek oldaláról tekintve hatalmas kudarc. A Fidesz végül is súlytalannak bizonyult, sodródtak az eseményekkel, nem tudta átformálni a magyar politikát. Az induláskor helyesen látta a Kádár-rendszer kontraszelekcióját épülő korrupcióját, később – szerintem – szintén helyesen helyezkedett szembe a népi-urbánus örültséggel, de ereje kevésnek bizonyult, hogy legyőzze a démonokat. Bukásában

ez volt a döntő, s nem a ténylegesen elkövetett politikai hibák: egy maroknyi csapat, egy alapvetően image-párt nem helyezkedhet szembe a közvélemény-formáló értelmiséggel, a „tiszta pártja” nem keveredhet zavaros gazdasági ügyletekbe, még ha az önálló gazdasági alapok létrehozása szükséges volt is. Túl későn – vagy túl korán – kezdte meg a nagy transzformációt: a generációs alapon szerveződő alternatív csoportok laza szövetségéből nem lehet egyik napról a másikra egy jól szervezett, liberális-konzervatív néppártot kialakítani. Végül a végtelenen polarizált magyar politikában (a régi szocialisták vagy a nemzeti keresztények) a választók nem látták, hol áll a Fidesz. Erre az *entweder-oder* kérdésre a Fidesz cizellált választ próbált adni („félfordulat”), amit a választók nem értettek meg. A Fidesz bukásában szerepet játszott a nemzedéki kérdés is. A húszas-harmincasok nemzedéke, amelyet ez a párt reprezentált és képviselt, nem tudott áttörni. A 68-as „nagy” generáció két markáns csoportja, a volt reformkommunisták és a volt ellenzékiek megkötötték a nagy kompromisszumot. Az a nemzedék jutott hatalomra, amely nem tudott felnőni, mert sohasem kapott igazi lehetőséget. Most megkapta: *hic Rhodus, hic salta!* A fiatalabb nemzedék pedig kimaradt a nagy osztozkodásból.

A Fidesznek a közeljövőben szembe kell néznie a legsúlyosabb dilemmával: megmaradni egy kis, önálló, következként jelentéktelen pártnak (hiszen hatalomra jutásának esélyei minimálisak), vagy feladva az önállóságot, részt venni egy polgári párt létrehozásában, szükségszerűen azokkal, akik egyszer már kudarcot vallottak. Nem mindennapi dilemma, megoldásához államférfi szükségeltetik.

Ha helytálló az interpretáció, amelyet adtam, akkor egy túlsúlyos baloldali hatalmi centrummal és egy megosztott, szétfördözött jobboldallal számolhatunk az elkövetkező legalább egy évtizedben. Ahol a hatalmon levőknek az lesz az elemi érdekük, hogy vagy a Torgyán-féle kiscsapatot, vagy pedig az elmúlt négy évben lejáratódott jobboldali politikusokat mutassák fel mint „ellenzékét”, így erősítve saját szerepüket. De mivel a politika nem mindig úgy alakul, ahogy azt az elemzők elképzelik, érdemes talán áttekinteni azokat a forgatókönyveket is, amelyek – bár megvalósulásuknak magam kevés esélyt adok – mégis lehetségesek. Mindenekelőtt nem árt mérlegelni azt az eshetőséget, hogy ez a szocial-liberális kormány sikertelenné bizonyul a modernizálásban, az inga valóban megindul visszafelé, s a következő választásnál az lesz a nyerő, akit ott talál (ez lehet egy új jobboldali párt, de lehet a mostaniak valamelyike is). Egyrészt azt feltételezem, hogy ez a kormány sokat tanult elődei hibáiból, s jobban fog működni azoknál; Horn Gyula profizmusa és Békési László kétségbevonhatatlan szakértelme ehhez megfelelő garanciát jelenthet. De a „kudarcforgatókönyvet” mégsem lehet teljesen kizárni. A másik forgatókönyv szerint a szabaddemokraták mégsem holtomiglan-holtodiglan házasságot kötöttek a szocialistákkal, s adandó alkalommal kiválnak a koalícióból, megerősítve ezzel a polgári ellenzékét. A harmadik lehetséges forgatókönyv a sikeres modernizációból indul ki, s azt feltételezi, hogy ebből a szocialista-szabaddemokrata tömbből válik le majd a „polgári ellenzék”, tehát nem a mai ellenzéki pártok lesznek ennek kikristályosodási pontjai, hanem a mai

hatalmi alakzat egy része. Akár az általam felvázolt forgatókönyv bizonyul igaznak, akár ez utóbbi, kétségtelen tény, hogy a most formálódó politikai-gazdasági elit nem négy évre rendezkedik be, hanem a kivételes történelmi idő miatt a tőke-, a hatalom- és a vagyonszerzés és/vagy újraosztás nemzedékekre határozza meg e csoportok pozícióját.

Az értelmiség céltévesztése

1989 kivételes pillanata volt a magyar történelemnek, összeroskadt az a rendszer, amelyet már öröknek véltünk. A rendszert nem az ellenzékiek döntötték meg, a szovjet birodalom magától összeomlott, s politikai vákuumhelyzet alakult ki. A főképp értelmiségi elit elfoglalta ezt az üresen maradt „senki földjét”. Már-már megvalósulni látszott az értelmiség „osztályhatalma”, de a pillanat, mondom, kivételes volt, s a magyar értelmiség alapvetően félreértette a helyzetet. Naiv módon azt gondolta, hogy övé a világ, pedig a régi struktúra csak játszazodni hagyta néhány évig. Az évtizedekig mellőzött statisztika végre megkapta a főszerepet. Mégméretett és könnyűnek találtatott. Ahelyett, hogy létrehozott volna egy második hatalmi központot, maga verte szét azt. Az ősbűn valahol Monor és Lakitelek között esett meg, így én nem lennék olyan büszke a lakiteleki szellemre. Hogy ki volt a vétkes, a demokratikus ellenzék-e, amely egyeztetés nélkül publikálta saját politikai programját, vagy pedig a lakiteleki „meghívók”, nem tudom. Valószínűleg mindkettő, hiszen egyik sem akart igazán a másikkal együttműködni. Mivel mindkét csoportban vannak barátaim, tudom, infantilis félelmek élnek itt is, ott is, és megmagyarázhatatlan gyűlölet parázslék a hamu alatt. Ez az izzó gyűlölet magyarázza a későbbi kulturális háború hőfokát. Pedig az együttműködés volt az egyetlen lehetőség egy kiegyensúlyozott politikai rendszer megteremtésére. Egy egységes polgári ellenzék talán elegendő erővel és emberrel rendelkezett volna, hogy kétpólusú politikai erőteret hozzon létre, s rákényszeríthette volna a szocialistákat a generációváltásra és az erőteljesebb belső demokratizálódásra, létrehozva így egy modern szociáldemokrata pártot. Ehelyett szerencsétlen politikai és értelmiségi polarizáció jött létre, az egyik oldalon nyitva hagyva az utat a szélsőjobb felé, a másikon pedig az elrendezetlen múlt felé. A kádári kontraszelektáció tovább folytatódott, csak immár két oldalról.

A magyar értelmiségi elit jelentős csoportjai és képviselői bemenekültek a politikába és az államigazgatás felsőbb szintjeire, otthagya eredeti hivatásukat, s bár az átmeneti idő sohasem kedvez a „nagy műveknek”, az elmúlt négy-öt évben ezen művek elmaradásának ez volt az elsődleges oka. Ugyanígy a médiaértelmiség, ahelyett hogy kihasználta volna a soha vissza nem térő alkalmat arra, hogy független frott és elektronikus sajtót hozzon létre, önként vonult a politika védőoszárnyai alá. Talán ez volt a magyar értelmiségi elit legnagyobb céltévesztése.

Epilógus I. (Járhattunk volna rosszabbul is)

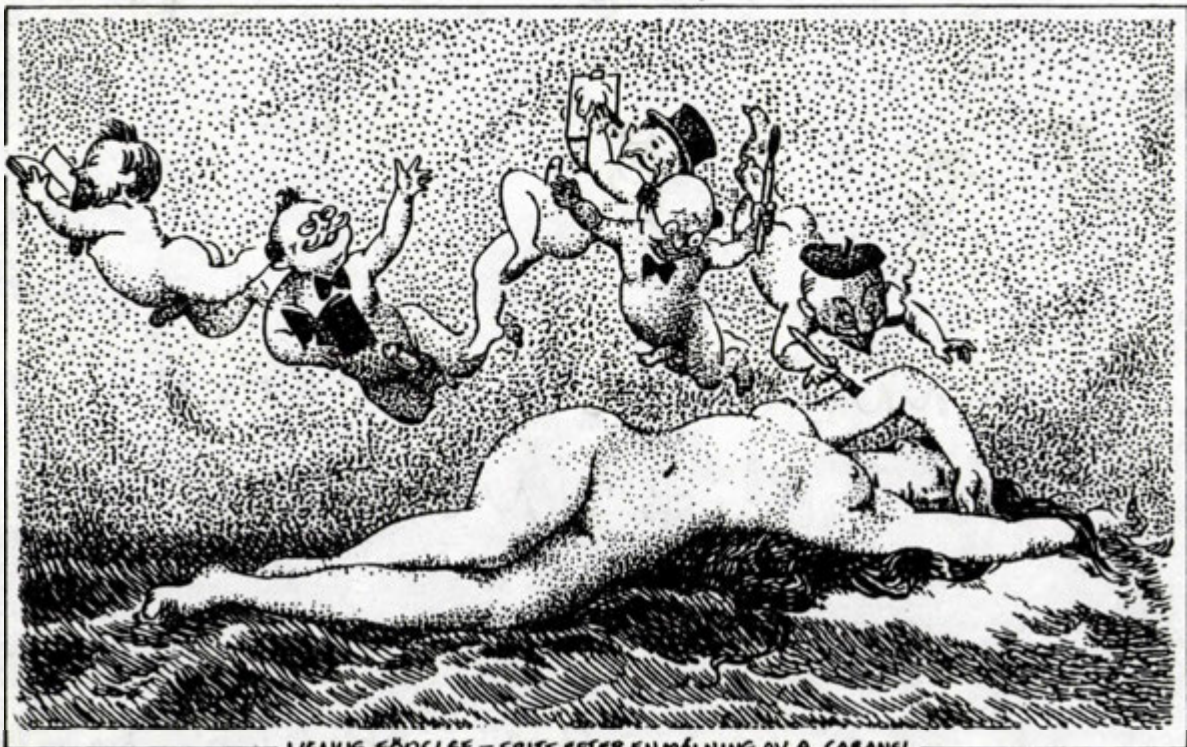
Bizony járhattunk volna rosszabbul is, hiszen valóban nem ez a „létező koalíció” (Köszeg Ferenc frappáns kifejezése) a legrosszabb opció az országra nézve. Újra elővehetjük, a „legvidámabb barakk”-érvet, hogy összehasonlítva a többi volt szocialista országgal stb., közben ujjal mutogatva a Balkánra. Vagy régi bölcsességeket idézhetünk, hogy úgy-

mond az eredeti tőkefelhalmozás nem gyerekeknek való, hogy az átmenti időben sok minden eltér a normálistól stb. stb. Mondhatjuk, de ezekkel a lapos közhelyekkel sokra nem megyünk. Egy ilyen mérhetetlen hatalomkoncentrációra csak egy komoly érv hozható fel, nevezetesen, hogy a szerkezetváltás és a modernizáció beindítása nélkül nem képzelhető el. Hogy így van vagy másképp, nos, ez ma még nem dönthető el. Tíz-húsz év múlva, történelmi távlatból majd ítélni lehetünk. Igazán történelmi a szociálliberális koalíció felelőssége. Ha lesz modernizáció – ez Békesi László logikája –, akkor jó egynehány év múlva lehet polgárosodás is, s lehet normális polgári demokrácia is. Ha ez így lesz, akkor utólag igazolódik a koalíció. De ha nem lesz erejük végrehajtani, vagy sikertelen lesz a modernizáció, akkor – a saját önértékén túl – semmi sem igazolja ezt a politikai-hatalmi-kulturális elitet. Csak reménykedhetünk abban, hogy tisztában vannak ezzel a történelmi felelősséggel.

Epilógus II. (Vissza a könyvtárba!)

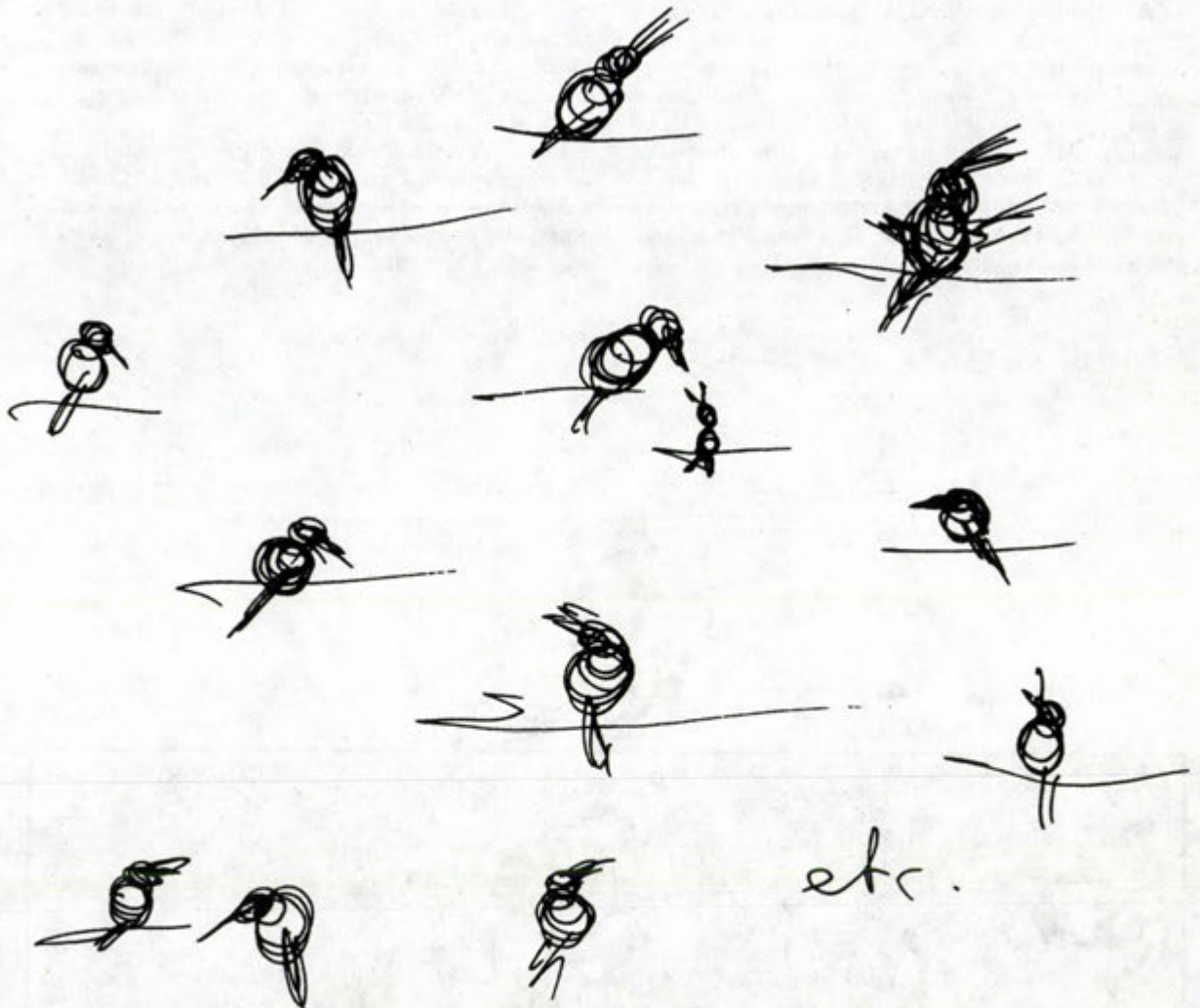
Nem kell igazán félni ettől a demokratizált Kádár-rendszerrel, hiszen ebben jól kiigazodunk, sőt csak ebben igazodunk ki. Történelmi tradícióink is erre predesztinálnak Ferenc Józseftől Kádár Jánosig. Ismerjük jól ezt a rendszert, ahol nem a formális szabályok, hanem az informális kapcsolatok, ahol nem a teljesítmény, hanem az urambátyám viszony (no azért nem balkáni méreteken!) számít, ahol a politikai kapcsolatok számítanak igazán, ahol médiaguruk, főszerkesztők bensőséges viszonyban vannak a hatalom embereivel, s ahol mindenekeelőtt ismerni kell a dörgést. S mi jól ismerjük. Ez a hazánk.

De mi lesz azokkal, akiknek ez az egész nem tetszik, akik nem ilyen világról álmodoztak, akik a „rendszerátváltás” nagy balekjai, akik kiábrándultak a politikából, s akik már hinni sem tudnak abban, hogy lesz ez másképp is? Barátaim: vissza a könyvtárba!

VENUS FÖDELSE – FRITT EFTER EN MÅLNING AV A. CABANEL

18 1994

Budapest

ENNÉK VOCT SÍRÉKE
DUBLINBAN!

(“SIR, WE ARE A NEST OF
SINGING BIRDS”; Sam Johnson)

Tandori Dezső Törtészív Kisúr

AVAGY MR. CSUCSU, KEDVES TOM!

„És a Szép mintha csak futna...”
Doderer, a Strudlhof-lépcső

Eileen néni unokájának,
Samuel Beckett keresztnévrokonának,
Samnek (3 éves) ajánlom,
Dublinba, az én Samu verebem
emlékére is

I. Bécs. Trattoria Corsaro

Itt indul a történet. De a Bécs-térképet azonnal elteszed, öcsi! Se azt a templomot nem kötöd helyhez, melynek szemközt-fala tövében üldögélni szoktál (Josefstadt, legyen elég ennyi!), sem a Trattoria Corsaróról nem mondasz el többet, mint hogy: még csak ez se a neve, ez a neve sem. Hát az, hogy hol tonikozol, maradjon a te magányod. Ez meg így lett (meg): – – – (?) Semmi stílus! Harminchat fok árnyékban. Képtelen vagy izzadni. Épp csak annyira, hogy az se legyen már beteges (hogy mennyire nem). Néha, hát, igen. De: árnyékban harminchat fok, rajtad öt réteg. Egy: három réteg trikó, az ír színek, avagy sárgarépa-retek-saláta saláta. Felette a királynő színei: fekete, magas (kettő, ez!) garbó, halványkék farmerdzseki. Elköpöd két tábla csokoládédát, ragacsos a nyár is, elég, beülsz egy tonikra, a Neulinggasse teraszán fogyasztod, felszeded fejed, ne legyen nyálas a cigarettázás. Távozol, így vágódsz át a Josefstadtba. De: *tace!* Kuss.

Emlékek (mintha ezek nem azok lettek volna!); London, Dublin

Mesterséged, te...! –: randa a zárójel után a pontosvessző, a gondolatjel után a kettőspont (ez utóbbi, inkább, szokatlan). Írás helyett inkább telefonálsz. Kedves 200! Ezt írom, vagyis ezt nem írom, addig se, amíg telefonálok. À la: felseggem fejem, sic! Ne legyen nyálas az akármilyen (cigarettázás? írás?). Felszegem segg fejem, változatok. De én nem! Nem játszom változatokat. Információ: ír irodán csak győzelemre lehet játszani lovat, vagy győzelemre és placra, egyszerre. Jól kell játszani. Vagy „patentet”: több futamban gondolkodni, például három eladóverseny van, mindegyikben leszalasztanak egy-egy lovat 20-valahányról épp 10 alá... rakd meg mindháromat 10 font körül, csak nyerhetsz, mert az egyik csak bejön, még mindig háromszoros pénz. Pesti szó rá a „patent”. Ezt is így tudod meg, hogy telefonálhatnékod támad hirtelen. Nehéz bírni a forró nyári magányt. Másokat még kevésbé lehet bírni ilyenkor. De az írás nem patent-rész, nem okvetlenül. Bár lehet. Semmitmondás helyett, látod, vedd elő. Emlékeidet, már csak.

Folyt.

Törtészív Kisúr, el ne felejtődjék épp ez; egy Heart Broken nevű ló? De ez így nem lesz jó. A következőképp írj: feleddkezz bele egy-egy jelenetbe, egy-egy részletbe, ahogy te nevezed, evidenciátörténetbe, anekdotikus értékű mesélendőbe. Meséld. (Jó vicc, mi?)

Csodálatos érzés (és botrány): már egyetlen használható írógépem sincs. De: publikálni sem akarok, nem vágyom könyvre, mindenki más vágyait lelkesen átélem (na, átélni alig), támogatom (miért ne! nem konkurencia), nincs bennem féltékenység, irigység, rosszindulat. Jó írógépem sincs. Belső azonosság. Igaz, az írógép nem belül lenne. Külső azonosság. Most menj, vedd elő London-térképed, elárulhatod, hol az „olasz iroda”, Hill Italiano. Fogkrém is jó néha vágyak (cigi) ellen.

Ott lemégy. Samuel Beckettet is látod, ő egy csavargó képében van jelen. 77. és 79. cigarettád (Szümfí) közötti 78. száladat neki adod, szálasan görnyedt soványságának. Te is sovány vagy. 57 kiló. Most, hogy ezt abbahagyod, lemégy, szédelegni fogsz a városban. Tavaly március óta cseppnyi szesz sem, le sem lőttek, mégis: hangtalanul kieshetsz magad alól. Ha a lábad te vagy.

Nem szórakoztat (téged) így írni. Magadat így írni: téged nem szórakoztat. Se csokoládé, ez, se tonik, rá. Igaz, mindkettő ragacs. Hol van még (! már ?) Dublin, London? Megint a Corsaróba mész tonikozni. Lassabban. Vagy gyorsabban. A melegtől lelassul az agy(ad). Mindent kihagysz, amit hűvösebb időben emlékezetből mesélnél. Minek akkor jegyzeteid? A melegben ezeket elővenni: sivár. Nem legyeznek meg a levegőt annyira. Semmi hasznuk. Egy csomó kötelezettség. Elkötelezted magad velük? Na, és? Még mindig van mentség. Ha megszeged. Kötelezés-szavad. Jobban jársz. Jól jársz-e, ha sok jónak hitt feljegyzésed mellőzöd? A Corsaróban tonikozni olyan biztonság. Már ahhoz méred. (A mit.)

„Író ír ír vidéken”

„Bandikám, elmentem ír földön vidékre. Falura. Pár adat. Ahol jártam. És ahol – talán – fogok. Ha most hazaérek, ezt gondoltam (most). Mi ez a mos? Egy adat. Miféleképpen tudnak ilyesmiket. Talán érdekelni fog. Fairyhouse. Tavaszi fesztivál színhelye. A Nagy Ír Ugróverseny itt fut. Jamesons Irish Grand National. Ami Aintree – Liverpool – az angoloknak, a Grand National. Csak ez az ír. Hol van Fairyhouse? Tessék: 12 mérföldnyire északnyugatra Dublintól. A főnök neve Joseph Collins. A pálya tribünje »fine, modern«, a kerülete 1 és 3/4 mérföld. Nem egészen 3 km. De van ilyen is, 1 mérföld és 7 furlong. Mindennapos a 11 furlong kerületű lópálya. Falun. Elmentem Roscommonba. Kijöttek elébem az állomásra. Cathleen. Társnéem kérde: »Ki ez a Mr. Csucus« – ?! »Mit műveltél te ott?« Mr., írják, Tchoutchou; bandikám, boc, meleg van, épp most kerültem meg a Lánchíd–Váci utca–Erzsébet híd–hülye-helyesírás–budai Duna-part 3,2 km-t. Lábam majd' kiesett. Haza kell érnem, akár neki a Bibliában. Pilinszky, azért. Azért, persze, van – volt – melegem a három trikóban, fekete garbóban, dzsekiben. Volt. Lábam. Cigaretta. Forró, puha, száraz, nyálás. Haza, hozzájuk. Mikor a Csucus nevű zöldikénk meghalt, futott nemsokára egy Mr. Tchoutchou nevű ló. Még csak olvastam. 1985 volt az az év. A nevem napján halt meg. Cathleen néni azt hitte, nevem Tom (Tom Dorrory) (így értette telefonon, mikor bejelentkeztem). Miért Roscommon? Ki tudja! Csucus, Green Green Grass of Home, ő, hazaérkezik, szívszélhűdése után. Így nem várt meg engem. Lementem, venni egy nálam szegényebb embernek kalitkát, rigót talált, kellett a szép nagy kétezer forintos kalitka. 1985. Szívszélhűdés. Társnéem mondja, ahogy hazaérek. Látod, mondom neki most én, Csucusért van az valahogy, hogy ma is üvöltve bögök. Leülök, játszom a Green Greent, nem iszom már rá pubban, nem játszom, üvöltve bögök. Rosszabb, mint száz szál gyertya, azaz cigaretta, egy nap. Corsaro, de hiányzik a Corsaro. Van chips krumpli, donald krumpli, hozhatok haza tejfölt, vehetek minden cigit, köphetek csokoládét, lóhíres újságot nem is veszek, itthon van 500 példány, évekre vissza. Társnéem nyugodt már: jó barátok vagyunk; szív: szélhűtés; is, érdeklődőség. Így szeretek bele a 20 év előtti arcába, hirtelen, egy fotóról. Érzelmű gazdagság. Csucusért sírni érzelmi kiürülés. Ma mi olcsóbb. Látod, elmeséltem, leterrorizálás, Cathleennek Csucusot, a nevem napját, Tom maradtam, de aztán a többi, nem tudta megjegyezni, a Sam nagymamája Dublinban igen, »Dézső«, Roscommonban Cathleen nem, tudod, ő szívesen szólít téged is rögtön Ágnesnek, mehatsz hozzájuk, mint Dallas filmedben, mondom társnéemnek, az a ház, annak a fele a falu szélén a Cathleenék háza. Roscommon megyeszékhely, 2500 lélek, vasárnap a lovin 3500-an voltak, százasaival számoltam őket. A pálya 1 és 1/4 mérföld kerületű, de így is tiszta végtelenség. Egyszerre ott volt minden! A lovak, életnagyságban megint, az akadályzókékkal, óriási dobogás a száraz (firm) talajon. De a 3 km-es pályák: mintha a szobrászműtermek felett ülnél itt, és ők most érnének a Greshamhez, aztán a Mátyás pincénél fordulnának az utolsó kanyarba. Roscommoni futások! A természetes élmenytől először még fogadni is elfelejtettem. A kis tribün! Feljegyeztem – műfajelmélet: feljegyzéseim: hitelességek! Ha az én királyságom hitelesen rángat engem, köteles vagyok nyomát hagyni, legyen, de aztán: megírni a jegyzetekből valamit is: nem hamisítás? most is fejből frok, Bandikám, a kis tribün, mindegy, a Lánchídon mentem át, Erdély nem (lesz) divat (?), rajtam a sor, vegyek valamit, Samu vereben Lakli volt, egy dortmundi örök-talaj ló, Lackl, és Dackl, Samu dakli, nem lakli, dakli, Dakl született volt ő, 13 és 1/5 évet élt, társnéem keze s kezem közt halt meg, hála ég, csöndesen, de a lábam nem eshet ki így alólam, haza kell érnem a még élők miatt, magam miatt, közben hűl a hazahozott tejföl – mondtam már? hazaértem ui. –, s Cathleen nem mást jegyzett meg: vendég neve (napja), ÉS tchoutchou, kicsivel, Csucus, nagy dolog? Téged is Ágnesnek szólít, na, mit akarsz? Nem vesznek el! Már nem.

Ezt mondom társnémnak. Ahogy Malone-t a mamája, el akarta vetetni. Malone ezt érezte. Anarchist Aristocrat, ÉS Maury, Morny, hatan ők: hat szerep keresgél egy szerző-félt, Godot-t, Godot-nál őt szereplő van, ez a különbség, Pirandellót kérdik a minap a kereskedelmi adón 1800-akárhány, híres drámaíró, *Hat szerep...* hát, mondja a válaszoló, Hamletet, a Rómeó és Júliát tudja csak tőle, hatot nem, Shakespeare! Buff. De nekem, három nappal Bloomsday előtt, a rég üldözött Finnegan's Wake nevű ló bejött Roscommonban végre placra! Mióta üldöztem! Micsoda kihagyás, meg-nem-hallás (még én panasználom fel a »Dezső« név ír meg-nem-jegyzését! – tessék: ment Jim's Choice is, tisztára James Joyce, elnéztem! Vettem egy Samu-dakli kutyát az erdélyiektől. Nézzék, én itt egy arisztokrata vagyok, 56. éve lakom itt. Kétszáz forint volt a kutya. A másik pillérnél elmondtam ezt, erre ők: tőlük is vegyék. Pályán 1-1 fontba játszom. Roscommonban nem tudtam veszteni! Ha 10 fontba játszottam volna (legalább!); majd tudtál volna rögtön, így társném. (Vagy én.) Minden van, csak a Corsaro nincs Pesten, Bandikám, irány Bécs. A falu szélén a ház: csak zöldet látok. Annyi csóka, ahány galamb itt. Köpöm a csokit verebeknek. Hogyan bírják a hőséget? Még csivitelnek is, velem ellentétben. Mert én nem. Örülök, hogy hazaértem. El fogok menni az őszön Limerickbe, csak hogy elmondhassam Ausztriában, az Odüsszeusz-csapat összejövételén: »Uraim« (hölgyeim! nem angol klubban vagyok, Phileas Fogg!), »megjöttem Limerickből. De Tipperaryben is jártam.« (Pályák, e helyeken. Vasárnapi versenynapok.) Így állítottam össze útitervemet. Tipperary = Limerick Junction! Már van – Royal! – szállodám is. Tomnak mutatkoztam be. Tomként, hőség. Tipperary az Limerick Junction, Limerick az Shannon. A reptér. Ír taxi. Stb. Műfajlemélet: feljegyzésekkor: stb. és etc. – a pontosság jele. Hogy még annyi minden volna. Jelöljük, bizony, jelöljük! De mennyire ezt tegyük, Bandikám.”

Heart Broken

Előszedem, elő én, már tegnap elő is szedtem, narancssárga tollal megjelöltem, azt a Sporting Life-ot (új-ság, olvasói legigazibb rétegének csak „a” Life! Bécsben, egyébként a forró – hűvös? mindegy – Schwedenplatzon 24 schillingért kapható, iszonyú olcsó, nem?), ahol ez a három nagy placcom van. Az a londoni italiano-Hill! Sok olasz volt, így hívom. Beckett csavargó-alakja. Neked írtam ezt, Bandikám? Iván? Na. Így mindjárt más, Ákos. Ez a BBC-2 közvetítési stílusa. Egy nagyon helyes kis kanca a Blissie, nem, Jim? John, tudod, ha St. Louis Ladyt nézem, ezt a kedves személyt... Ez. Akkor a Hill-italiano. A Tote-irodán, ahol vadkörtét játszottam, volt egy ilyen akadálylő, szuperfavorit, nekem mégis veszített, Tote-on a Vadkörtét játszotta; mondás: leégtem. Maradék aznapi pénzzel mentem, csak úgy, nekivágtam, hazafele ott, a városnak.

Folytatás

Természetesen, hogy a játékot folytassam. Bár ezt nem (mindig) (még nem) (sosem) vallottam be magamnak.

A folytatás is veszéssel kezdődött. Most már valóban nem volt más hátra: nyerni. Csak ez lehetett hátra.

És ez is történt. Én, mármint, nem szoktam végiggondolni ilyet, hogy „na, kontrát játszom”, távol tőlem minden goethei. Egy példa erre. Ausztriában est. 2400 m-es ló vagyok, 1200 m-es, 1000-es, 5 furlong, sprint táv jutott nekem. Asztal a színpadon, olvasólámpával. Na, le is ugrottam a színpadról rögtön, magamra rántottam, már szövegelés közben, a Nottingham Forest-trikóm, piros-fekete, fa van rajta, én – mint Robin Hood, én – mint reciklikáló etc., de majdnem külön meg kellett mondanom, hogy „mert úgymint mindenkit az esti foci-vébé érdekel”, de csak azt mondtam, tuniszi odüsszeuszimról beszámolva, na ja, ezt a trikót 1988-ban vettem, Szpéróm halála után – leterrorizálás! – utaztam először, 11 év után, 11 furlong, miért pont Angliába? ki tudja, na, akkor vettem, bár mit tudtam én, Klee „Tuniszi utazás”-át vagy hát róluk ilyen, vastag könyvet. Jó a Covent Garden mellett, a Metropolitan Police épületénél Blissie esélyeit nézni. Leég. St. Louis Lady fel se tűnik akkor. Őt a végveszély hozza, mentségül. Az italiano irodán. „Kontra”, persze. De előbb jön Heart Broken. Utána Clovis, nem, megnézem ő-narancsságában, Colway Rake, nem is nézem meg, tudtam én, megtanultam, csak félreütöttem – „bezzeg” egy jó gépszereplőt nem tudok találni Pesten, kontrát előbb Yarmouthban! Hát mi legyen. Minden ihletlehetőségem összeszedtem. Tornacipősen kóvályogtam a pinceirodán. Ja, az osztrák est, az 5 furlong: mondanom kellett külön azt is, hogy a tornacipőm! hogy Joyce-nak is ez volt. Odüsszeusz = Ulysses. Minden hasonlat. Goethére visszatérünk.

Egy jelentős tereptárgy

Jó volt kállyhat kitűzni. Hogyan érkeztem Müzzuschlagba, ezt mondom el, ha minden kötél szakad. Nem kötélvasúton! De a híres Semmering-pályán. Egy viaduktot látok. Na, mesélem, Goethére én, mint jelentősre, mindig szoktam gondolni. De olyan sokat is már, hogy ahogy hoz ez a vonat, ide, mit is gondolhatnék még Goethéről én, ha már annyira rá gondoltam? Ezt mesélem. S hogy akkor: a viadukt! Megpillantom. Előttünk. Persze, a Finnegan's-t is mesélem, meg hogy Leopold Bloom apja magyar volt. Lipoti VIRAG. S hogy én nagyon szeretek pályára menet – Evry, Dortmund, Roscommon etc. – tört virágot találni. Útfélre vetve. Az „Elhagyott Szerető” nevű ló vicce németül nem adható el. Hát „Leopoldstown”-t hangsúlyozom „Leopolds”-nak, minden út Bloomhoz vezet. Leltem is egy vajvirágot, törten, Roscommon felé. Mennyi birka, közben! Jobbra. És balra. S a viadukt. Tornacipőmben ma is oly hűvösség volt. Nem lukas. Akkor hőség lett volna. Mert kint: hőség. Bandikám, elveszett ám a fekete sapkám. Az Aer Linguson. Írország és Anglia közt. Ott feledtem. Vagy felmosórongynak használják, vagy terroristáskodnak benne. Jó így is, úgy is. Vagy egyéb. De nem ezt akarom mondani. Emlékszel a Clyde Goddess-ra? Clyde Istennő. Tavaly. S hogy én a Cut Adriftet játszottam helyette, *akkor* én barom. Az Elsodort Ó. Szpéró, mondjuk. De ennek is meglett a haszna. A Heart Broken másnapján.

Három placc

Ezt a fontos dolgot intézzük el gyorsan, azért, el ne feledjük még a végén. Szóval, nagyon kellett a lovetta, ezért: a falra kiszögegetett Sporting Life-oldalak tanulmányozásába merültem. Így szúrtam ki Heart Brokent. Szpéró miatt az én tört szívem. Vagy, akkor még nem is tudtam, hogy tudhattam volna Roscommont előre, Csucus miatt. Mert ott Csucus ez is volt még: reggelihez elébem tesznek egy kartont, arra jön a tányér. Nem kartotéket. Egy evő-kartont. Rajta madár. Másokén is. De épp az enyémen, pedig akkor még nem valának leterrorizálva, egy zöldike! Társném kérdi: s mit tettél? Hogy ettél a jelenlétében? (A zödi nagyon kajairigy madár!) Természetesen megkínáltam minden féleségből, minden kajából! Hát a Heart Broken nevű lónál csak az látszott, hogy: 1. aznap Hamiltonban, vagy hol, nincs erőm megnézni, le kéne hajolni az újságért, túl sok volt a favoritnyerő. Kontra jön! S Heart Brokent zígre is tehettem volna! Nyert. Placca is három-hetvenet fizetett egy fontra! Utána: hajrá, kontrába St. Louis Ladyt. 5/2. Nyert. Kár, hogy Colway Rake-et, 9/1, nem zígre raktam legalább. Kettő-kilencvenes placc így is, tíz fontra már. Na, ez volt az italiano hármas. Aztán a bécsi Corsaro. Ott, iroda után, nem rokonszenvesek nekem a bécsi irodák, az angliaiak kész paloták, föld alatti akváriumok, hűtöttek, tiszták, tágasak, jól láthatók a képernyők, sokféle belső tér van etc. – csak tonik. Iroda előtt, aztán, másnap: iroda után. Már direkt a Corsaróba mentem vissza. Rakták elébem, Szpéró miatt, a piros gyertyát. Mert azt égettem a halottért Epsom idején, tavaly, Angliában. Csak igenis tudjon mindenki mindent! 2. A Heart Broken nevű lónak a neve is nagyon megihletett.

Sárga trikóm...

...megöblítettem, megyek kifacsarni. Szemem előtt füst száll a sok (külhoni; lakásban sem teszem!) dohányzástól. De: e füst. Ezért hiszem mindig: gázbojlerünk robbanni akar. Csak hideg vízzel használom. Külhont: jobb a fürdőszoba, ekképp; elektromos bojler, nuku félelem. Aztán: hőségben, például, nyugodtan hiszi az ember, hogy „aligból” is fenntartja magát. Pesten nem! Itt kell tojás, kenyér, tejföl, nem elég csak cigizni (az utcán!) és csokit köpni.

Emlékszem, Kensington és Chelsea határán lakva, tavasz idején, a kis mellék- és félzsák-utcákban, virágzó fák fehérsége alatt mentem reggel Life-ot venni, délben irodára, este, ha fordításommal végeztem, még két-három futamra, irodára, mint más este a kocsmába, mentem a fehér fák alatt, és énekelgettem. Mit is? Néha-néha visszatérnek a tavaszi álmok, néha még megdobog a szívem... Persze, Szpéróért. De most társném húsz-évvél-ezelőttje fotójáért is, az ő arcáért. Istenem, nem túl nagy pofátlanság tőlem? Mentem a fehér habszirom alatt, Kensington, s mit adtam hozzá én e fehérséghez? A csokiköpetemet. Száraz hetek voltak, pár hét múlva (szóisméltés) visszatértem (tavaszi álmok!), s láttam a nagy fehér tubarózsáimat a beton-cement járdákon. Turháimat, félreütés. Bezzeg a fák elvirítottak. A köpet: maradt. Bár élni nem élt, ilyet nem is állítanék. Jaj, azok a hajnali hat órák! Ahogy a Tóni padjához mentem. Tony, Spraeonic, Tonigno... Ilyen lovak. Atone. Vagy másfélék. Itt, jelzésül, pontatlanul is elegendek. Egyszer, ha nagyot nyerek, táblát csináltatok a Tóni padjára. Ahol mindig ültem, Life-fal, rá gondoltam. De például a Tóniért se bőgök. Csak a Csucusért. Sárga trikóm, el ne felejtsem. Meg nekik még ezt-azt adni. Alig valamit kell az

élőknek; Alíz, Icsi – vak széncinegénk! mindenkit leterrorizálok vele: 11 éves múlt, csipeszből, is, etetjük, de a zöldborsót megtalálja maga, hát ezért kell zöldborsót szórni neki a kalitkába, micsoda különbség húsz szem zöldborsó! húsz szemmel kevesebb: az éhhalál neki talán. Hm? A hőség játéka, tessék. Samnek, Eileen (Dublin) házinénim unokájának vettem az erdélyiektől egy fadaklit. Neki (Sam) *rajzoltam*; nem is tudtam, ekkora sikere lesz, Bandikám, mellékelem majd itt, a Wittti tábláját is, hát azzal nem lett volna sikerem, bármilyen filozofikus (vagy épp azért nem?) (olcsó! hőség...), nem, a Samuel Johnsonnak azzal a mondásával, hogy „aki Londont unja, az életet unja”, és én erre: „és ha épp életuntan érkezik oda?”, nem írtam ezt itt? Akkor valahol másutt, de ma!, nem ezzel se, de azzal volt sikerem, hogy madaras rajzomnak Johnsontól ezt a címet adtam: „Uram, mi mind egy fészekalja” (egy fészek; fészekfölje etc.) „éneklő madár vagyunk!” Na, a hőség játéka volt az is, hogy a Lánchídon azt gondoltam: „És ha ezt a daklit – a Dunába dobom?” Ezt a fadaklit, alulról nyomogatható, feje-farka mozog stb. Lába megrogy vala térde, sic! Saját lábam vala térde nem rogyhat meg, haza kell érnem valahogy a 3200 m pályakerület császkálásból, mi a rohadásért mentem le, ír földön az irodára mennék, pályára, de itt? Ott MELLESLEG volna a sült krumpli, pl. az ír Derby, vagy a Moyglare Stakes (ez, a Moyglare, egy ménes ott) helyszínén, The Curragh, remek a sült krumpli az önkiszolgálóban, és óriási adagot löknek oda. Na, itt is ettem Donaldnál egy adagot, mi a francnak, nem tudom, csak melegem lett tőle, így lett melegem. Ja, társnéem már nyugodt: nem-lőverse-nyeztem-el-kártyán a jövőnket. Hát nem? Utazom, utazom. Mi már?

Át a viadukton!

Mürzzuschlag felé, *Ohne Zuschlag!*, mondták az InterCity vonatra, jó, meséltem estemen én, 5 furlong, de az hogyan lesz? Egyenest a Mürz folyóba? Nem írtam ezt még? Mürzzuschlag, *ohne Zuschlag*, az az, nem? A Mürz különben nagyon helyes, tiszta vízü folyócska, szélesebb a dublini II.-nál, de eső idején, árok, Ady, mondják, nem olyan tiszta. A viadukt! Egy jelentős tereptárgy, meséltem. Hogy ezt gondoltam. Itt előtünk! Bizton kapcsolatba fog kerülni velünk. Goethei gondolat! S át is dökögünk rajta. Így gondoltam Goethe-re, mondtam (5 furlong), ezt gondoltam róla, így gondolkodtam goetheiül. Az „ohne Zuschlag” volt a nagyobb siker. Én intettem őket, írásban: kabarészerű! Sebah.

Mi más ez?

Nem fért ki az előző helyen. „Mi más ez!” Világos, így van a szöveg helyesen. Mi más ez? Nem? Utazom, utazom. Stanley Racing, Paddy Power (ír irodák) (azért ez: Paddy Power! mi? milyen, mi?!), Hill, Lad-brokes, Tote (és Vadkörte) stb. És esküszöm, nem lehet elkezdni, két év kihagyása után, francia akadályt játszani. Hiába voltam akár a születésnapomon, a havas születésnapomon is, akár, Auteuilben. Éjjeliőr nappal meghal! Ezt látod meg ilyenkor. Kapásból vesztesz. Tanulmányozd, mondja a Channel 4-ből John McCririck, a tanulmányozandókat. Ne játssz sokat! Vadász; állj hosszú, méla lesben. És, hát ez a legjobb, játszd mindig a nyerőt. Legalább placra. (Ahol lehet! Mondom én.) (Teszem hozzá.) És a „játssz”-nak mi is a helyesírása? Na, ezt John McCririck se mondaná meg, mi?

Mi más ez, na!

(Ez nem is kíván kommentárt.)

Ami még maradt

Röstellem, Bandikám, hogy gépem a papírlapokkal ily cudarul bánik, legalább hamarabb befejezem ezt (bocs. a fokismétlésért). Mennem kell most, közben, kiöblíteni sárga trikóm. Befejezem az ő (késő) déli ellátásukat is, társnéem a kutyussal: vidéken. Majd megyek én is! Limerick, Tipperary. Ír falura, én. Tavaly volt ez a nagy nyár. Na ja, könnyebb volt: a Music TV-n: 4 Non Blondes. Linda Perrfy is egy ilyen kisúr, azaz kis-félfőlgly. Hibás, tépett tehetség, igazi ember. Nem is lettek a piac részei. Visszahulltak a nem-tudom-hová. Vannak ilyen lovak is. Én, aki nem hulltam vissza, én, akivel a királyság a piát is abbahagyatta (ki más? mi más?), én, aki tonikra a Corsaróba is vissza fogok menni, én, bár Pestnek írom Budát, megvédem (valamelyest) Ottlik Budáját. Meg a lovakat. Látná valaki azokat a dimbdomb-sima terepeket. 1 méröld 5 furlong, is óriási. Kiegett-zöld, halványzöld, harsogó zöld. Néhol a zsekék, nagyobb edzők helikopterrel érkeznek. Töméredek gyerek a pénztáraknál. Ld. Amerika: előbb beszerezhetsz fegyvert, mint sört. Korhatár kérdése. Ilyeneket, meg sok mást, is látok tévén. Itthon, külföldött. Csíkos zöld táj, távol-

ban a galway-i vonat elhúz a kertek alatt, csókák. Cigizek. Befúj szobámba a szél. Te, Bandikám, ott a tévé nem is hiányzik. Mit mondjak, nem. Most, mert akkor tényleg mit mondjak, nem is mondok semmi többet még. Kettőt azért igenis: 1. kiöblíttem trikómat a vájdlingban, 2. erről az jön be, hogy igenis fogsz te még, öcsi, Tom, ír városban-falun tévén nézni Ascotot, lábat áztatva közben, és utána lerohanni az irodára, és a Mountjoy börtönt nézve megnyerni Montjoyjal (u nélkül, ennyi) az utolsó ascoti vonatot, bocs., futamot. Mint cigitől cigifüst, valamitől szemem előtt az a vonat látszott, elhúzva, pillanatra. Galway felé. Ja, idén még oda is! Egy vasárnapi – vagy a hétfői, meglátjuk! – versenynapra. És még: jön a Tour de France hosszú, kicsit szomorú nyara. Mert azért szomorú, itthon főleg, társnéem is azt mondja, a magány. Jaj, hová jutott... De visszatér. Na, így. Ahogy a Corsaróba a Szpéró. Ha akarom, igen, ha akarom, nem. Az ilyen már aztán mindig inkább: nem. A sárga trikóról nem ám Indurain ugrik be. Alig bírom kifacsarni. Gyenge vagyok. Bár szívós. Nem ócska vicc. Hogy 100 Szümfi. De huszonöt-harminc kiló gyaloglás. Párizsban azzal együtt nem csinálnám többé. Ez is miért van, az ilyen? És kérdés, így van-e? Még akkor a két rajz, előre és hátulra. És a mai nap igazán nem telt tétlenül. 1994 júliusának első vasárnapján. Bárki visszaemlékezhet rá, milyen hőség volt. Eznep (eznep? egyeztetés!) vetettem papírra ezt. Na ja, hónapokon át készült, és a jegyzeteket (hűség, sic! hűség) elő se vettem. Hogy ha az hűtlenség lenne etc. Stb., etc. = pontosság. És egyáltalán senkit sem akarok „traktálni” semmivel, leterrorizálni (l. erről fentebb, akarta a fene, úgy adódott)!

Messze attól még Tipperary!

Akármi, bocsássa meg akárki: jó lesz innen el-pályázni.

Még egy megfigyelés: megfigyeltük? Nem tudom. – Toll kiürül, de ceruza elfogy. Őszinte, az-ami, akár a gyertyaszál. Engem a Corsaro gyertyája ír IGAZÁN, tehát. Vili!

Ja, és

Ja, és akkor még. Ha a Music TV szar (már) az azért szar (már), hogy akkor (hát már) a Music TV-t se lehet (már) kinyitni (már). De míg pl. én így teszem-veszem magam a hőségben, és külön gondolkodom arra, hogy az a kis ivóvíz nekik (a még élőknek) az életet jelenti, és mi lenne, ha... hát ők derekasan CSAK élnek, fenn tartják életüket, aligha cifrázzák. Ha, továbbmegyek, lemenni se lehet már, mert nincs miért, holott du. 2 óra van, 2 pm, irodai nyelven, de tényleg nincs miért lemenni, ír (kül-)földön lenne, a versenynap, hát az is szar. Viszont frógépem leterrorizált (!) (lám, nem én vagyok a rossz mindig) (teszem-veszem magam, tessék, ezt mondtam!), s tollal írtam pár bekezdést, Bandikám, ne haragudjatok, Iván, Ákos, látod, na, Tom, ugye, ezt a lapot az frógéped nem bántotta, nem gyúrte meg, kár, szinte, hogy nem látszik majd (már ha közlésre ezt elfogadjátok, igaz, arra kell gondolnom, a sok csúnyán összegyűrt lapnak meg a sok csúnya gyűrése nem látszik, de az EGY-IGAZ-TÖBBET-ÉR-hitében, én, már elnézném a sok csúnyát, ha egy szépet felmutathatnék. Megjegyzés, mit tudom én, zárójelen kívül, belül: „Felmutatott egy szépet, de a szék recsegésének vették!”

Új gépelés, ha kell: költségemre.

Mi készül? (ld. Töredék Hamletnek)

Telefonálok/nék; hívok mindenkit, senki; az egész város kihalt? Csak én? Két megjegyzésem (feljegyzés): „Nem tudom, ki a legjobb. Én már voltam az, tudom hát, mi az. Aki, ami a legjobb, az épp mindig készül, nem tudható. Csak annyi, nálam, hogy ami voltam, magam sem múltam felül még.” Kiegészítő megjegyzés: „A Hamlet-kötetről magam is egy-két éve tudom csak, mi volt, miért volt az. Benne húsz százalékos igazi matéria, legigazibb urán. Több, mint szokás. Hogy távol ne legyek tőle, legyen hozzá mégis igazi közöm, magam is, főleg elfogyással, visszaváltoztam ilyen jóvá, idézőjel (zárva).” Talán megjegyezhetem: „1963-ban, egy tkp. műveletlen itteni srác (Wittgensteinről nem is hallva, olyanokkal, hogy ha majd mindenem lemarad egy hirtelen rám nyílt határon, befogad, hol nincs folytatásom, mindenem a helyén marad, harminc-valahány éve) hozta, amit ma alig lehet felfogásban elérni. Fizikai, ötvenöt kiló alá tartó minimum-készenlétemmel, ld. lábam kiesik, értem el, és Baden látogatásával, ld. pfaffstaetteni (határ-) filozófia, efféleket. Hamlet-kötet és rajzversek: ezek léteznek bizonyossággal a magam 80–100–50 kilóin, Roscommon-ján, Tipperaryjén kívül és túl. Mi készül? Egyre gyengédebben gondolkodom apámra, születése 100. évfordulóján, három év múltán, sírjához is kimegyek Óbudára. Társnéem húsz évvel ezelőttijébe, amilyen akkor volt, visszaszerettem. Holott alig éltük túl egymást, más-más módokon. A Corsaróban nemcsak Szpéró van. Sőt. Úgy van *mindenki*, hogy senki sincs, magam vagyok, nagyon. Farigcsálok jegyzeteken, tonikon. Cigizek csendesen. Mönchengladbachba, Dinslakenbe vágyom.

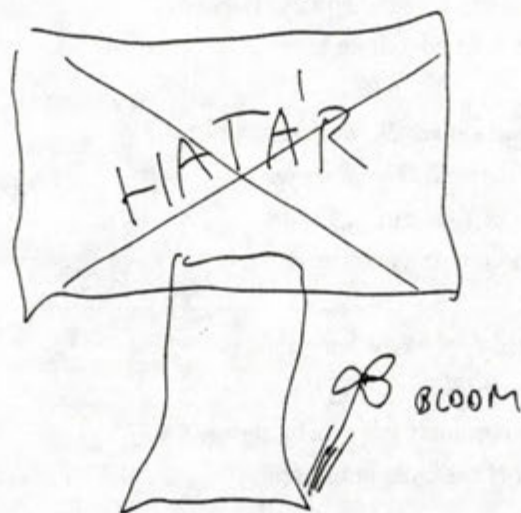
Reagálni; reflexív; visszacsatolás

Mit jelent, s (így) mit ér (is) reagálni, reflektálni? Megszólalni, tehát? A kis madarak itt reagálnak, rácsipantanak a tévéből hallatszó madárszóra. De ugyanígy felharsannak, ha tojást (!) török fel, rántottának, a konyhában. Vagy megzendülnek, ha már rég zendültek; vagy összekapnak egymással. Min, nem tudhatom. Hogyan szólalok meg én, mi az, hogy „Uram, mi...”? A rántottánál, egy lényeg téves mivolta: a rántotta az olajtalan serpenyőben csak olajjal szép. Akkor minek ez a drága serpenyő? Ld. Rilke, Uram... edényed vagyok... minek? És hogyan? Mindenképp, mint látom, nem. Hallom, látom, kiérzem – az otthontalan fogadtatásból. Nem éri meg. Várakozni, akarni, közölni. Kötelességszerűen? Hát nem. Csak – kontra Katona József! – a madár nem haszonra harsan meg. Vagy meg, vagy sem. Én inkább (meg). Auteuil, Longchamp is előjön már, néha, megint. Egy ló anyja Miss Longchamp volt. Nyert. Kellett volna nyerni vele. Még nem volt érett a megharsanás pillanata, úgy látszik. Lónál várni, Godot-ra, jó.

g g g g g
(Godot-ra várva!)

Hiba/hibájuk, ha (nálam) (hiba nálam?), igen, ha a KRISTÁLYOSAT várják, és nem veszik észre, nem akarják (magukénak) (maguknak) a KRISTÁLYOSULÓT (már ha az is, egyáltalán), ez hiba. Nem is tudom tovább. Nem vagyok Kafka, nyet, ja nye Kafka, ja drugoj (Kafka), nem mondom: „az író hibája”. A francnak se hibája. Jó lónév: a-francnak-se-hibája, nagy betűvel. No Pass No Sale, Ni Vue Ni Connu etc. Jó lónevek. Párat még, gyorsan, Bandi: hátha örül valaki. Tehát: kristályosuló: Grand Slammer, Eager Diva, Mulciber, Lynch Law, Pinatubo, sokat játszottam ezek közül: Pappa's Pet, Virginia Water (Woolf, öngyilkossága, hol bejön, hol nem), aztán: Roxanian, hol jön, hol nem, apja Cyrano de Bergerac, aztán: Safety in Numbers, Relatively Special... De: elfelejtettem: tavaly a Clyde Goddess volt (lett volna) a jeles, jó, de most az akkor rossz Cut Adrift (szintén magas kvótájú, jól fizető) a jó, bizony, mikor a leginkább kellett, Cut Adrift, az Elsodort Ó, Szpéró – tejtelt. De furcsa! Ezt mondani. Hiába, mégis: a Tört Szív után stb. Ez így forog. Hanem már szakmai kérdésekhez értettünk, irodalmon túlra, kegyes.

Witi, egónk

Ennek nem lett volna
siker, de BLOODSAY-
-TUDATOSÁK!

B 1999

M. J. Lermontov

CSÖNDES ÉJJEL...

Csöndes éjjel kimegyek az útra;
Hűs homályban száz kavics ragyog;
Istenéhez fordul most a puszta,
S egymást szólítják a csillagok.

Fent az égen tündöklő varázslat
Kék sugárt gyújt alvó föld ölén...
Mért emészti szívem úgy a bánat?
Mire várok? Min bánkódom én?

Nem várok én semmit e világon,
Múltamat se sajnálom ma már;
Szabadság és csend honába vágyom,
Hol a béke édes álma vár!

Ám, ha elaludnék, örök álmom
Ne a dermedt halál legyen,
De az élet lüktető sugárban
Áramoljon át a keblemen;

Nappal-éjjel bűvös hangú múzsa
Szerelemről zengje víg dalát,
S egy hatalmas tölgy fölém borulva
Zúgja el örökzöld himnuszát.

(1841)

FORDÍTOTTA GALGÓCZY ÁRPÁD

Vytautas P. Bložė

KILÉPEK

(Lermontov után)

Kilépek, egymagam kelek útra.
Szűrt tisztaság. Az ösvény. Nagy éj.
Csillag, millió! Pislog pupilla
Ezre fönről, pupillámra ér.

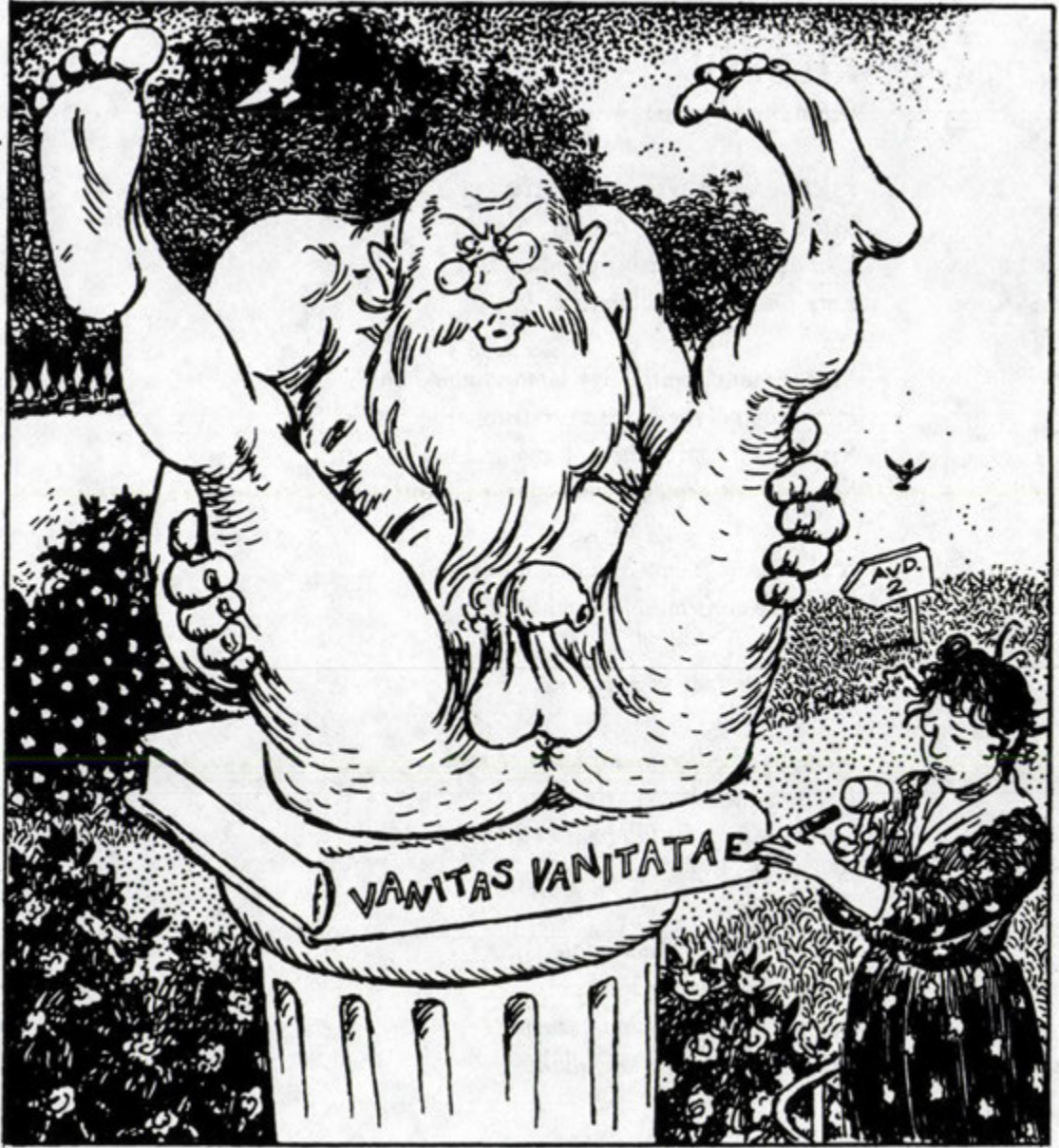
Magas mennybolt. Lány lomha habokban
Fény hömpölyög. Lassan, vastagon
Szusszan a föld. Habzsolsz, mind mohóbban...
Mondd, mit remélsz? mire vársz vakon?

Jövő? Nem. Nem. Vele semmi dolgom.
Múlt? A múlt meséje bamba, híg.
Nyugalom! Szabadság! Néma, szótlan
Feledés! Feled, ki álmodik.

Nem. Ne kelljen gödörnek megadni
Ezért csontjaim. A szív piheg
Majd pilla alatt, kilobbant holmi
A bordák. Kormos kanóc-köteg.

S lélegezzék. S valaki daloljon.
Csak arról, ami megadatott.
Fejemnél tölgy lombja susogjon.
Míg lopakodnak a századok.

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Inger Edelfeldt Szellemei

Amikor aznap reggel felébredtem, Seija a falnak támaszkodva ült az ágyban. Rögtön láttam rajta, hogy nézett, hogy fürkésző és kicsit szomorú és tárgyyszerű érdeklődéssel figyelte alvó arcomat. Úgy éreztem, régóta ül már így, talán órák óta, talán egész éjszaka. Álmatlanul várta a mai napot. Nem ébresztett fel, nem beszélgetett velem.

Hiába mosolygott, hiába túrt bele a hajamba, hiába csókolt meg. A tekintete megdermesztett.

Seija kikelt az ágyból.

– Kimegyek a konyhába, és csinálok kávé – mondta határozott hangon, miközben belebújt köntösébe, és elindult kifelé. Hallottam, hogy tesz-vesz a konyhában.

Utánamentem. Nem mondott semmit, némán töltötte a kávéfőzőt. Egy ideig egyikünk sem szólalt meg. Reméltem, hogy nem akarja bekapcsolni a rádiót.

– Seija – mondtam –, én nem akarom erőltetni.

– Micsodát?

– Ezt az egészséget... a mamáddal.

– Ja igen. De hát meglátogat, és ezen már nem lehet változtatni. Előbb vagy utóbb úgyis el kell jönnie ennek a napnak.

– Úgy mondod, mintha az ítélet napjáról lenne szó.

– Ezt te soha nem érted meg. A te mamád egészen más, mint az enyém.

Ebben kétségtelenül igaza volt. Az én mamám pólyát varrt nekünk a teáskannánkra, képeslapot küldött Teneriffáról, ismerte a barátainkat, úgy viselkedett, mint egy normális ember. Igen, annak ellenére, hogy „mindent” tudott, vagyis tudta, hogy Seijának és nekem viszonyunk van egymással. Azóta tudta, hogy eljegyeztük egymást.

Seija mamája viszont nem tudott „semmit”. Vagyis nem tudta, hogy Seijának és nekem viszonyunk van egymással. Pedig már négy éve együtt éltünk. De még soha nem kísértem el Seiját az otthonába, Finnországba, még akkor sem, amikor ünnepek voltak, vagy Seija valamelyik testvérének az esküvője. Azt nem lehetett. Nem is láttam még soha a házat, a falut, a tavat, csak képeslapon. És Seija mamája nem szeretett Svédországba jönni, úgyhogy nem is találkoztam még vele soha. Azt azért tudta, hogy egyáltalán a világon vagyok. Seija elmondta neki, hogy közösen bérlő lakást az egyik barátnőjével, akivel együtt dolgozik. És hát ez voltaképpen igaz is volt. Hiszen egy metrósbulin ismertük meg egymást. Én is állomásfelügyelő voltam annak idején.

Szezelemről nem mert beszélni az anyjának. Én pedig utáltam a fényképeit a kedélyes finn estéről, a vigyorgó rokonairól, akik házi pálinkát isznak, nótáznak és szaunáznak. Utáltam az egész pirosposztság, egészséges családot, akik között ott ül Seija is, és mosolyog, neki is csillog a szeme és piros az arca, igen, pont olyan ő is, mint a többiek, szinte a felismerhetetlenségig közéjük olvad. Ő is egészséges és vidám és normális, mintha a szíve és az öle legsötétebb mélyén nem is vágyakozna halálosan valaki után, akit magára hagyott a hässelbygårdi lakásban, utánam, igen, utánam, akinek egyszer azt mondta: „Ha meg kell halnom, azt szeretném, hogy együtt haljunk meg. Ha téged valami baj érne, veled akarnék meghalni én is.”

Ebből semmi nem látszik a szemében, amikor ott ül közöttük, éneklő a *Kalliolle kukkulallét*, sült halat eszik, és a lába körül ott nyüzsög a rokon gyerekhad.

Seija elébem tett egy csésze kávé. – Tudod jól, hogy döntöttem – mondta. – Ha többé látni sem akar, akkor is meg kell tudnia.

INGER EDELFFELDT svéd író, grafikus és illusztrátor 1956-ban született; 1977 óta tizenöt kötetét adták ki. Regényeit, elbeszéléseit, mesekönyveit sok európai nyelvre lefordították. *Spöken* című írása a *Rit* (Rítus) című novelláskötetében jelent meg (Norstedt Förlag, 1991).

Te – mondta Seija –, ne vegyük ezt le, mielőtt megjön?

– Mit? – kérdeztem. – A képeket? Ezt komolyan gondolod?

– Nem, nem, nem – visszakozott Seija. – Csak arra gondoltam, hogy... igen... hogy felesleges mindjárt az elején megijeszteni anyámat. Ráadásul egy ilyen bibliai motívummal. Hogy óvatosabban kellene ezt csinálni. De hagyjuk.

Ilyen egyszerűen azért nem tudtam túltenni magam ezen, mert erre a képre, melyet évekenkel azelőtt magam csináltam, úgy tekintettem, mint valami szent ereklyére, sőt azt hittem, mind a ketten úgy tekintünk rá. Azt persze tudtam, hogy nem valami egetverő művészi munka. Két nőt ábrázol az Édenkertben, két Évát a tudás fája alatt. A fa ágain súlyos, érett gyümölcsök lógnak, némelyik olyan, mint egy mell. A két nő eszik a sárgán fénylő gyümölcsökből. A kígyó a földön fekszik holtan, kitért szájával.

Készséggel elismertem, hogy a kép talán túlságosan is egyértelmű. Néha én is mosolyogtam rajta. De legszívesebben mindig arra gondoltam, hogy milyen élvezet volt megcsinálni: kialakítani az élénkebb és sötétebb színű anyagokból a lombozatot, megformálni a két meztelen testet, a hajkoronákat, a büszke szemeket.

– Ne rámoljuk le a könyvespolcokat is? – kérdeztem csípősen. Erre persze nem lett volna szükség, mivel Seija mamája nem tudott sem svédül, sem angolul.

– Most haragszol? – kérdezte Seija elszontyolodva.

– Tudod mit? – válaszoltam. – Ne mondj meg neki semmit. Ha ennyire kínos, nem kéne erőltetni. Elmegyek, és hétvégét Lenánál és Karinánál töltöm.

– Nem, azt nem – fakadt ki Seija, és elsírta magát. Meg kellett vigasztalnom, aztán én is elsírtam magam, és neki kellett engem vigasztalnia. Úgy látszott, nem maradt bennünk semmi rossz érzés.

De valahol ott állt egy pufók kis asszony, és ha átöleltük egymást, értetlenül nézett bennünket.

Forduljon fel, gondoltam.

Aznap, amikor Seija anyja érkezett, be kellett mennem helyettesíteni valakit a napközi otthonba, ahol időnként munkát kaptam. Úgyhogy nem tudtam én is kimenni eléje.

Amikor elindultam hazafelé, a kezem egészen kihűlt, a fejemet mélyen a nyakamba húztam, és néha azon kaptam magam, hogy nem is veszek levegőt. Az ösztönöm azt súgta, hogy ne is menjek haza, hanem tünjek el, üljek fel a gyorsvasútra, menjek el a legtávolabbi állomásig, s aztán induljak el cél nélkül, élelem nélkül bele a világba: még láttam is a saját hátamat, amint eltűnik a ködben.

Másrészt viszont azt nézegettem a kirakatokban, hogy mit adhatnék Seija mamájának, annak ellenére, hogy ő a vendég. Vajon tetszene-e neki ez a porcelánmadár? Vagy az a ronda kis lámpa? Mit szólna egy tábla csokoládéhoz? És vajon nem kellene-e rendesebben felöltözni, esetleg kicsit vidékiebben? Kévésbé kifesteni magam? Megtanulnom néhány üdvözlő szót finnül?

Amikor megismerkedtem Seijával, meg akartam tanulni finnül, de hamar föladtam. Seija egyébként olyan könnyen tanul nyelveket, mint egy papagáj, és hibátlanul beszél svédül, igaz, már tíz éve itt él.

Finnül csak annyit tudok, hogy „Terve, terve”, és „Rakastan sinua”. Meg azt, hogy „Pitais panna takasin vanttuun ja naida uudelleen”.

Két óráig tartott, amíg ezt az utóbbit megtanultam.

De ennek általában nem sok hasznát lehet venni.

Kinyitottam az ajtót, és a konyhából kihallatszott a mama hangja: tiszta, gyorsan pergő, kicsit rekedtes hang, valami természetesség volt benne. És aztán meghallottam Seija hangját is, Seija idegen, finn hangját, amit úgy szerettem, s ami mindig megdobogtatta a szívemet. Most a mamájának adta, nevettek, simogatták egymást az anyanyelvükkel.

Egyikük sem jött ki az előszobába, hogy üdvözljön.

Igyekeztem valamiféle finn arckifejezést magamra öltetni meg valamiféle finn testtartást, és megálltam a konyhaajtóban.

Seija összerezzent, amikor megpillantott, összerezzent és elmosolyodott. Úgy láttam, erőltetetten mosolyog.

Aztán a mamájához fordult, és valószínűleg bemutatott neki, hallottam élesen beékelődő nevemet az idegen szavak folyamában.

– Jó napot. Szervusz – mondta a mama, és felállt. Istenem, milyen édes, aranyos kis mama, milyen elbűvölő. Ilyen mamával az ember kávézni szeretne egy verandán, meg fényképezkedni egy ablakban, egy

kézzel szegett függöny előtt. Ondolált hajú, erős nő, merész, hamiskás, tiszta tekintettel. Megértettem, hogy becses dolog lehet a szeretete, hogy sokat megér. Elszorult a torkom, és fémes ízt éreztem a számban.

– Terve, terve – mondtam.

Nevetett. – Sirkka – mondta. – Sirkka.

– Therese – feleltem. – Terri.

– Nézd csak, mit hozott a mama – szólt közbe Seija. – Rozskenyeret és szederlikőrt, meg igazi finn kávé. És nézd, milyen szép anyag, varrhatnál belőle valamit!

– Igen, szép – mondtam.

– Ne együnk valamit? – javasolta Seija.

Vajon mondott-e valamit rólunk, töprengtem, miközben kiraktuk az asztalra a borjúsültet és a savanyú uborkát, és miközben a mama végignézte a konyhaszekrényeket, és szörnyülködve állapította meg, hogy nincs rendes mozsarunk, sem diódarálónk, atyaisten, hogy tudunk sütni valamit, ha egyszer nincs diódarálónk?

Igen, megértettem, hogy Seija nem mondott el semmit. A szívem egyre jobban elszorult. Égett az arcom a bőr, amikor az asztalnál ültünk, amikor ettem a finom rozskenyeret, ittam a kávé és a finom szederlikőrt, amikor a mama megmutatta az elmaradhatatlan otthoni fényképeket, köztük az új unokáét, akit Seija megszámlálhatatlan nővéreinek egyike hozott a világra. És csak beszélt, beszélt, beszélt. Úgy éreztem magam, mintha vendég volnék, igen, mintha idegenek asztalánál ülnék.

Végül nem bírtam tovább. Felálltam, bementem a szobába, és feltettem egy lemezt.

Det står en ängel i mitt rum, énekelte Eva Dahlgren. Érzelmős gesztus volt ez részemről: sokszor táncoltunk erre a számra a Prides szűk táncparkettjén a diszkó sűrű műfűstjében.

Seija bejött. – Terri – mondta. – Anya csak most jött. Még csak most érkezett.

– Csak feltettem egy lemezt – feleltem.

– Figyelj – mondta Seija –, úgyis meg fogja kérdezni, ez nyilvánvaló. És akkor válaszolok neki, ez is nyilvánvaló. De azt akarom, hogy ő vegye észre, neki jusson eszébe.

– Valószínűleg eszébe jut, ha meglátja a franciaágyat.

– Ne nehezteld meg.

– Harmincéves vagy.

– Ő meg hetven.

– Jó karban van, ki fogja bírni.

– Ne kínozz, Terri. Tudod, hogy szeretlek.

– Mondd ezt finnül is. Ordítsd. *Rakastan sinua!*

Seija megrándult, mintha megcsíptem volna. Csitított: – Ne hülyéskedj!

A mama bekiabált valamit a konyhából, hangja erőteljesen és vidáman csengett.

– Azt mondja, menjünk ki mind a ketten, és igyunk még egy kis likőrt.

Este be kellett vennem egy fejfájás elleni gyógyszert, mert nem bírtam elaludni.

Minden arcizmom fájt. De uralkodtam magamon, nem sírtam. Csak egy kicsit, némán, a fürdőszobában.

Seija mamája az étkezőben, a díványon aludt. És nem kérdezett semmit. Nem tett megjegyzést a franciaágyra sem. Lehet, hogy azt hitte, hogy én szoktam az étkezőben aludni, és most csak az ő kedvéért szorongunk ketten Seija széles ágyán.

Vendég. A vendégek az étkezőben szoktak aludni. És bezárkóznak a fürdőszobába, és sírnak.

Én feküdtem le előbb. Amikor Seija bebújt az ágyba, úgy tettem, mintha aludnék. Megcsókolta az arcomat, és szinte rögtön elaludt. Ébren feküdtem, és gyűlöltem Seiját, amiért ilyen könnyen elnyomja az álmom.

Másnap, szombaton, Seija és a mamája vásárolni készült a városba. Úgy láttam, Seija megkönnyebbülten veszi tudomásul, hogy nem akarok velük menni. Persze, közben jól kibeszélgethették magukat kettesben.

A reggelinél elmaradtak a gyengéd gesztusok. Persze én is átöllelhettem volna Seiját, és követelhettem volna a reggeli puzimat, de nem volt hozzá kedvem. Csak ültem, és hallgattam.

Elindultak. Akkor végre kisírhattam magam. Feltettem a lemezt, és nyűszítve sírtam, mint egy kutya, feljött bennem az összes rossz érzés, a gyerekkori vendégeskedések emléke, az idegenségérzés.

Az Édenkert-képet letéptem a falról. Először ki akartam hajítani a szemébe, de aztán lecsillapodtam, és csak eldugtam. Megpróbáltam ésszerű magyarázatot adni magamnak: Seijának idő kell hozzá, nem lehet siettetni.

Ugyanakkor mégiscsak az én lakásomban laktunk, a bútorok is szinte mind az én bútoraim voltak. Mit hozott ide magával Seija a házasságából? Mit mentett ki házassága romjaiból a rossz lelkiismeretén kívül? Amelyik azt diktálta neki, hogy hagyjon ott mindent, a könyveket, a porcelánt, mindent. Vidd csak el, mondta a férjének, és az el is vitte, keserű szájjal. Mászt szinte nem is hozott magával, mint a divatlapjait, sok-sok évfolyamnyi külföldi divatlapot és bennük a szép nők képeit. Ezek a nők a szemébe néztek, kinéztek sminkjük maszkjai mögül, jelt adtak magukról: itt vagyunk, létezőnk, titkaink vannak, titkokat őrzünk félhomályos szobáink mélyén, vörös selyemruháinkban, titkos kertjeinkben.

Nem tudom, miért veszem meg mindig ezeket a lapokat, mondta nekem annak idején. A férjem sem érti, miért kell ezeket mindig megvennem.

Micsoda pompás, halmintás kötényt talált magának Seija mamája egy kiárusításon! Mászt nem is vett, mert minden nagyon drága volt. Kivéve persze egy-két ruhadarabot a legkisebb unokájának, mert itt nagyon szépek a ruhák. De miért ilyen merevek és kimértek az emberek itt a városban, miért néznek olyan hideg tekintettel, mintha nem látnák, hogy körülöttük is emberek vannak? Ez Finnországban nem így van.

– Azért, mert sokan színlelnek – mondtam. – És ezért rejtőzniük kell egymás elől. Nem merik megmutatni az igazi arcukat.

Nem tudom, hogy ezt Seija lefordította-e. A hangulat mindenesetre egyre feszültebbé vált. Ha nem kínlódtam volna magam is, fájdalmasan érintett volna Seija gyámoltalansága; látni, hogy nem bírja rászánni magát arra, hogy beledobja azt a nagy követ a szép, fényes víztükörbe.

És az anyja nem kérdezett tőle semmit, ezt éreztem. És nem is fog.

Seija arca egy kislány feszült és figyelmes arca volt. Ahogy teltek az órák, egyre jobban szerettem volna megpofozni ezt a kislányt, előpofozni belőle a felnőttiséget, a kétségbeesést. A vágy végül már annyira hatalmába kerített, hogy alig bírtam megszólalni, mert minden erőmmel uralkodni kellett magamon.

Ebéd után azt mondtam: – Elmegyek Evához és Marie-hoz, és elhozom azokat a könyveket.

Seija nem tiltakozott, csak tehetetlennek látszott.

– Üdvözlöm őket. – Csupán ennyit mondott.

Ültem a lépcsőn Eva és Marie házában a lépcsőházban. Természetesen nem voltak otthon; tudhattam volna, hogy ilyenkor a nyaralójukban vannak. Tulajdonképpen tudtam is; csak el akartam menni valahova, és persze olyan helyet kellett választanom, ahol nem találkozom senkivel.

Hirtelen úgy éreztem, testem mintha ólomból lenne, elnehezedik, és szinte megbénul. Hogy bírnék így lemenni a lépcsőn, ki a hűs, tiszta őszi levegőbe?

Valaki megérintett, ahogy ott ültem a csukott ajtó előtt. Múltam mélyéből valaki utánam nyúlt, és én behúztam a nyakam.

Voltak évek az életemben, amikor nem akartam élni, de azért éltem tovább; hogy makacsságból-e, gyávaságból vagy bizakodásból – ezt nehéz megmondani. Ha megnézem a fényképeimet azokból az évekből, látom, milyen voltam: mintha moslékkal öntöttek volna le, vagy mintha mindig attól félnék, hogy valaki erre készül. Látszik a mosolyomon, meg mindenben. Az űzött tekintetemen.

Lehetek büszke és erős, de valahol ott van bennem ez a lány. Kinyújtja kezét, és behív magához. Behúzott a nyakam, pont úgy, ahogy ő. Hajam elfénytelenedik, tekintetem lesütöm.

– Gyere – mondja. – Csak nem felejtettél el? Csak nem felejtetted el, hogy ami vagy, az én vagyok?

És bevisz a szobájába, ahol üldögélni szokott. Becsukja az ajtót, hogy együtt üldögélhessünk az ágyán, és együtt olvassuk „A magányosság kútja” című könyvet. Ha anya bejön, majd eldugjuk egy másik könyv alá. Vagy reszketve a félelemtől elől hagyjuk, mert akkor talán észreveszi, és meglátja, miről szól. És nézgetjük a rajzokat. Fájdalommal nézzük a lány képét, aki odafagyott a földhöz. Egyenesen áll, karja egybeolvad a testével, ruhája szegélye belefagy a jégbe. Olyan mereven és oszlopszerűen áll, mint a háttérben a csupasz fák. A folyó be van fagyva, a fakó nap is mintha jégből volna.

– Ez a telet ábrázolja – mondja a lány. – Napokig dolgoztam rajta.

– Milyen ügyes vagy – mondom. – De ez itt ki, ezen a fényképen, az éjjeliszekrényeden?

Elpirul, miért kell így elpirulnia, elakad a lélegzetem, ha látom, hogy így elpirul, és hallom, hogy milyen nehezen bír megszólalni: – Ő a legjobb barátom, Kristina.

Nézzük a fényképet. Komoly, derűs arc, hullámos haj, vonzó tekintet. Különös, meleg sugárzás árad belőle, még a fényképen is látszik.

– Milyen kedves – mondom. – Biztosan könnyen meg lehet szeretni.

– Igen – feleli a lány halkán, alig hallható hangon. – Valóban könnyen meg lehet szeretni.

Most szeretném megrázni ezt a lányt, ahogy ott ül az ágyon, kitépni kezéből a fényképet, megragadni a vállát, kirázni belőle az elesettséget, és szeretném belekiabálni a magányába: Ne csináld ezt! Ne csinálj magadból rabszolgát! Miért jó neked ez a rabság, miért kell egy bálványt imádnod éveken át? Nem tehetsz elene semmit?

És a lány titkolt szégyene mosolyként jelenik meg az ajkán, a szégyene, melyet gyűlöl és dédelget, mely olyan, mintha a tulajdon szíve volna, és azt válaszolja: – Nem. Semmit. Semmit.

Nem bírtam tovább ülni, és nem bírtam kimenni a napfényre sem, úgyhogy elindultam, de nem lefelé, hanem felfelé a lépcsőn. Néztem az ajtókon a névtáblákat és a bérházi élet egyéb jeleit: a gyerekcsizmákat, a feliratokat, hogy A KUTYA HARAP vagy hogy REKLÁMÚJSÁGOT NEM KÉREK, egy gyerekrajtot, néhány hervatag cserepes virágot az egyik ajtó előtt, a karcolásokat és a firkákat a falon. Hallottam egy rádió hangját, néhány szót egy telefonbeszélgetésből, egy nevetést, és ételszagot éreztem. Mindent alaposan megfigyeltem, mintha az megnyugtatta.

Amikor felértem a legfelső emeletre, észrevettem, hogy a padlásajtó nyitva van, noha ki volt írva rá: A PADLÁSAJTÓT KÉRJÜK ZÁRVA TARTANI! ILLETÉKTELENEKNEK TILOS A BEMENET!

Mintha a gondviselés vezetett volna ide, most, amikor egyedül akartam lenni. Kinyitottam a nehéz vasajtót, és beléptem. Szeretem a padlásokat, szeretek olyan helyeken lenni, ahol nem volna szabad lennem.

Bementem, és behúztam magam mögött az ajtót. A poros tetőablakon át némi fény szűrődött be a padlásra. Száraz, könnyű béke honolt odabent, valamilyen üres, dermesztő nyugalom. Körbejártam, bekukucskáltam a lécfalak résein, láttam a halmokba rakott emberi életeket: heverőket, babaruhával megtömött átlátszó nejlonszákókat, kerti szalonnasütőket, IKEA-könyvespolcokat, régi cipőket, újságokat, bőröndöket, limlomot. Minden rekesz zárva volt.

A járat végében, a tetőablak alatt, élénk színű, poros pokróc feküdt a földön, valamilyen autóba való üléstakaró, pont olyan, amilyet apám tartott az autójában, amikor kicsi voltam.

Leültem rá, hátamat a lécfalnak támasztottam, és lehunytam a szemem.

– Jó egyedül lenni – suttozta a fénytelen hajú lány a sötétben. – Jó egyedül lenni, hagyni, hogy feltörjenek az álmok, és annak lenni, amik igazából vagyunk. Látszik rajtam, hogy vadállat vagyok? Le akarom rántani a földre, fogaimat a puha vállába akarom mélyeszteni, és ki akarok szívni belőle minden kedvességet és örömet, azt akarom, hogy az enyém legyen, igen, hogy Kristina az enyém legyen. De nem mondok neki semmit, meg sem érintem, nyelvem elszibbad, ölem görcsbe rándul, kezem csak a legyezőjét tudja tartani. Arra várok, hogy ő érintsen meg engem, mint akkor, amikor az egész elkezdődött.

– Tudom, tudom – feleli felnőtt énem. – Ne gyere megint ezzel a régi történettel, felnőtt ember vagyok, nem bírom még egyszer végighallgatni, már tizennégy év telt el azóta.

– De igen, el akarom mondani újra, a saját mesémet, a saját teremtésem történetét. Emlékszem, milyen volt, amikor ott ültem náluk, Kristináéknál, Kristina szobájában. Emlékszem, milyen póló volt rajta. Emlékszem, milyen volt a mellé, a hája. Emlékszem, Kristina milyen szép lett, hogy szinte egyik napról a másikra mennyire megszépült.

– Pont olyan volt, mint a többi tini lány, egy a sok közül.

– Nem! Egyáltalán nem! Neki varázsereje volt. Mindenre emlékszem. Az emlékezés az életem. Emlékszem, hogy egymás mellett ültünk, zenét hallgattunk, és ő odahajolt hozzám, és azt mondta: „Nem tudom, mi lenne velem, ha te nem volnál.” Ezt mondta, szóról szóra. És félrehúzta a hajamat, és megérintette a nyakamat. Ekkor születtem meg, mintha egy új ember bújt volna belém, új lélek költözött volna a testembe. Megijedtem, nem tudtam, mi történt. Eljöttem, hazamentem, belenéztem a tükörbe anyám szobájában, és egy idegent láttam, egy idegen bámult rám tágra nyílt szemmel. Semmi nem maradt rejtve a tekintete előtt. Attól a naptól kezdve csak arra vártam, hogy Kristina szeressen, hogy csak engem szeressen. És ki tudja, hány évig vártam?

– Elég! Hagyd abba!

– Soha nem fogom őt elfelejteni, és te sem fogod őt soha elfelejteni. Az első szerelmét az ember nem felejt el. Még Seiját sem úgy szereted, mint őt, még Seija közelsége sem izzítja fel úgy a világot, mintha maga a világ is az ő érintésének a pillanatában keletkezne. De nem tudom, hogy lehetett ilyen nehéz szerelmet ilyen örömmel viselni? Hosszú éveken át? Együtt lenni vele, vágyakozni utána, és soha nem kapni meg?

A hang tovább suttogott, halkán és fojtottan, mint amikor titkokat suttog az ember. Összegömbölyödtem a takarón, úgy feküdtem rajta a félhomályos, idegen padláson, mint egy állat, amelyik maga alá húzza mancsát.

A lány elhallgat, nem hallom a hangját, viszont tisztán látom, mit csinál. Bezárja a szobája ajtaját. Le-terít egy arannyal hímezett terítőt a földre, és ráállít két gyertyát két sárgaréz gyertyatartóba. Elővesz egy ládából egy füstölőedényt és egy fémtálat, melyet egy indiai üzletben vásárolt. Egy tarka papírzacskóból kihúzza egy füstölőpálcát, és meggyújtja. A tála rátesz egy kis kést. Aztán levetkőzik. Sápadt és ösztövére kamasztete olyan fehér és úgy reszket a hidegtől, mintha még soha nem lett volna meztelen.

Odakint telihold van, amit tud, de nem látja, mert nem meri felhúzni ablakán a rolettát. Messze van a szomszéd ház, és a lakás a hatodik emeleten van, mégis úgy érzi, mintha meglátná valaki vagy valami, igen, mintha az Éjszaka egy nagy szem volna, mely az ő sovány testét szeretné látni.

Most térdre rogy, és suttogva imádkozik:

Isten és Jézus és Gaia,
Ízisz és Ozirisz,
Apollón, Artemisz,
Hermész, Hermafroditusz,
Elóhim, Adonaj, Tetragrammatón
és Nagy Szellem, Quetzalquatl,
add, hogy szeressen,
add, hogy Kristina Ulrika Anna Forsberg,
aki ezerkilencszázhatvanegy március tizenegyedikén született
a Halak jegyében,
szeressen és az enyém legyen örökkön örökké.

Most felegyenesedik, kapkodva lélegzik, összekulcsolja kezét, lehunyja szemét, aztán újra előredől, és homlokát a padlóra nyomja.

Sátán, Lucifer, Leviatán,
Asmodeus és a többi démon,
adjátok, hogy szeressen.

Felül, megfogja a kést, és az ujjhegyéhez nyomja. De nem sikerül, nem bírja olyan erősen megnyomni, hogy a vér kiserkenjen, nem bírja átszúrni a bőrét. Csodálkozva nézi ép ujját.

Csend ereszkedik a szobára és mozdulatlanság. Csak a kékes színű, vékony füstcsík vonaglik a mennyezet felé. Odakint éjszaka van, éjszaka tölti be az égboltot egészen a Siriusig és tovább.

Lehet, hogy ő maga is egy másik bolygóról jön, valahonnan a messzeségből.

Sejtelmem sem volt róla, hány óra van. Feküdtem a takarón, és szellemek vonultak el a szemem előtt, Kristina jelent meg ezer alakban, Kristina a strandon, Kristina félmeztelenül egy próbafülkében (ezt a melltartót vegyem meg, vagy a másikat?), Kristina a színpadon, a *Bernarda* házában (melyben én a nyomorék, gyűlölködő Martiriót játszottam).

Aztán megjelent menyasszonyi ruhában.

– Felhúznád a cipzáromat? – kérdezi. – Na, hogy nézek ki? Nem fénylik az orrom?

És hát, istenem, nyoszolyólány vagyok az esküvőjén, mi más lehetnék. És most már igazán nem szerettem tovább. De akkor miért látom most is ilyen iszonyúan élesen, miért látom arcának minden rezdülését, minden mozdulatát, minden csókot, melyet a vőlegényének ad, és miért táplálom ezt az emésztő gyűlöletet, ezt a vágyat, hogy legyen csúnya, hogy végre, végre láthassam csúnyának, butának és érdektelennek.

Otthagytam az esküvődet, Kristina. A szertartás közepén egyszerűen felálltam és eljöttem, nem akartalak látni soha többé. Nem akartam tovább a nyoszolyólányod lenni.

És attól a naptól kezdve számítom az új életet; a kötélén táncoló életet. Nem óvatosan léptem rá, hanem rávettem magam. Szinte percek alatt született meg az új énem: a bőrdzseki, a testtartás, a hányaveti járás, a fekete haj. Láttam, hogy szép vagyok, festettem magamnak egy arcot, és használtam is. Felaggattam magamra a kellékeket, a szavakat, a páncélt. Egyedül jártam, leküzdöttem a félelmeimet. Ha valaki észrevette, hogy félek, ha valaki szóvá tette, otthagytam. Számoltam, hány viszonyom van. Olyat soha nem találtam, aki mellett ki akartam tartani. Valami mindig hiányzott.

Ha tehettem, lefényképeztem őket meztelenül, és a képeket beragasztottam egy albumba. Belepirulok, ha eszembe jut. Néhánynak még a keresztségére sem emlékszem. És nem bírtam elviselni, ha valaki el akart csábítani, én akartam a csábító lenni, az idősebb, a tapasztaltabb. Sután és közönyösen ültem az ágyban éjszakánként, és vártam, hogy kialudják magukat, elmenjenek, és ne jöjjenek vissza, és reméltem, hogy nem fecsegik ki senkinek, hogy milyen ügyefogyott, zavarodott és közönyös vagyok. Amikor ittam, nem ismerem lehetetlent, de amikor kijózanodtam, alig bírtam hozzáérni egy másik emberi testhez, és alig bírtam elviselni, hogy megérintsenek.

Többnyire reménytelenül szerelmes voltam.

A pokolban külön rész van fenntartva az olyan meleg lányoknak, akik csak reménytelenül tudnak szerelmesek lenni. Ezek a helyeken nők ülnek egy tükör előtt, és miközben az ember a legyezőjüket tartja, púderozzák magukat, és azt kérdezzétek, hogy nem fénylik-e az orruk. És a jelenet újra és újra megismétlődik. Újabb szoba és újabb szép nő a tükör előtt. Tessék. Főként olyan nők ezek, akik minduntalan férfiakról beszélnek, olyan nők, akik azt mondogatják, hogy gyűlölik a férfiakat, de mégis szeretniük kell őket. És akkor megjövök én, fehér paripámon, és kiszabadítom őket a szörnyeteg karmaiból. Újra és újra.

Amíg csak nem történik valami más.

Seijával egy vállalati bulin ismertük meg egymást. Ahogy meglátott, odajött hozzám, és beszélgetni kezdett velem. Intenzív figyelme úgy áthatolt rajtam, mintha üvegből lettem volna. Nem félt tőlem. Érettebb volt nálam. És szép, kedves, szomorú, vad és vidám.

Meglepett, hogy ennyire érdeklődik irántam. Egyik ujján jegygyűrűt viselt. Úgy tudtam, teljesen heteró, én viszont olyan nyilvánvalóan meleg voltam, hogy ehhez nem férhetett semmi kétség: kicsi, kétélű fejsze lógott a fülemben, hajam rövidebb volt nyírva, és a kitűzőimen olyanokat lehetett olvasni, hogy „Glad to be Gay” és „How dare you take me for a Heterosexual?”. Ugrásra készen vártam minden támadást. Válltómós bőrdzsekit hordtam.

– Olyan édes voltál azon a bulin – mondta Seija. – Mint egy kislány.

Meghívtott magához kávéra. A férje valami tanfolyamra utazott Göttingenbe. Elcsábított, ő csábított el engem. Nem tudom, mitől lehetett ez ennyire magától értetődő, miért tudtam odaadni magam épp neki úgy, hogy nem szégyelltem a félelmemet és sutaságomat.

Ő volt az első, aki el tudta hitetni velem, hogy nem vagyok kibírhatatlan.

Most pedig gyáván viselkedik, jobban szereti az átkozott mamáját, mint engem.

Sírtam; annyira groteszknek tartottam, hogy egy ócska pokrócon fekszem egy padláson, nem tudom, hány óra van, és nem merek elmenni, akár elmondta az anyjának, akár nem. Nem tudtam, mi volna rosszabb, ha elmondta már, vagy ha még nem mondta el.

Ha még egy kicsit maradok, később talán le merek menni, és újra becsöngetek Evához és Marie-hoz, talán már otthon lesznek.

Kiszáradt a szám, de ezt azért elviseltem valahogy. Én, Martirio.

Felbredtem, és nem tudtam, hol vagyok. Arra ébredtem, hogy lépések koppannak a lépcsőházban, és kulcs zörög a zárban. Felpattantam, és mint egy patkány, behúzódtam a járat legvégébe. Kigyulladt a villany. Egyetlen reményem az volt, hogy a férfinak, aki feljött, a másik irányban, a másik járatban nyílik a rekesze.

Így volt. Persze nem tudtam biztosan, hogy férfi, de a krákogásból erre következtettem.

Miután egy ideig ott álltam halálos félelemben, rájöttem, hogy jobban tettem volna, ha nem bújok el. Nem tudhatta volna, hogy illetéktelenül vagyok ott. Így viszont, ahogy ott álltam elbújva, mintha már magam sem tudtam volna biztosan, nem vagyok-e mégis tolvaj vagy csöves.

A férfi rámost valamit a másik oldalra.

Bár talán mégsem lett volna okos dolog előjönni. Ki tudja, mi történhet egy fiatal nővel egy idegen

padlásán? Az a krákogás nem volt valami bizalomgerjesztő. Hozzá tudtam képzelni bizonyosfajta férfiak lehetését, rámenősségét.

Igaz, ki tudtam magam szabadítani mindenféle fogásból, fekve, hátulról, előlről, jobbról és balról. És igaz, hogy úgy földhöz tudtam volna vágni, hogy csak úgy porzik. De azért teljesen mégsem bíztam az ügyességemben; a férfiak néha olyan nagyok és nehezek, hogy ha az ember rosszul koncentrálna, alig lehet őket átadni.

És mi van, ha olyan, mint egy házőrző kutya, és körülnéz, mielőtt lemegy? Az ilyenek, nem tudni, hogyan megérik, ha van valaki a közelükben.

Nem. Végre megtalálta, amit keresett. Bezárta a padlásrekesztét, a járat végén megpillantottam a hátát. Egy öregasszony háta volt. Leoltotta a villanyt.

Szellemek. Rémképek. Egy nő soha nem szabadulhat meg a szellemeitől és a rémképeitől, soha.

Most már igazán szerettem volna tudni, hány óra van, és mennyit aludtam. A tetőablakban az ég kékje már elsötétült, a padlás homályba borult, és kihűlt. Reszketve és fájón, kiszáradt szájjal kinyitottam a nehéz padlásajtót, és lementem a lépcsőn. Becsöngettem Evához és Marie-hoz, de nem voltak otthon.

Lent a gyorsvasút állomásán láttam, hogy már elmúlt kilenc.

Seija kinn állt az előszobában, szeme tágra nyílt az aggodalomtól.

– Hol jártál? Felhívtam Evát és Marie-t, és az üzenetrögzítőjük bemondta, hogy elutaztak.

– Szórakoztam egy kicsit – feleltem.

– Ne csináld ezt, egyáltalán nem vagy vicces, nagyon aggódtam.

– Hol a mamád?

– Alszik. Korán szokott lefeküdni.

Bementem a fürdőszobába, ittam egy kis vizet, aztán mély levegőt vettem, és visszamentem Seijához.

– Brrr, egészen elmerevedtem – mondtam. – Fázom.

– Csupa por vagy, és egérszagod van. Hol voltál?

– Szeretnék megfürödni, jó meleg vízben, aztán majd elmondom.

– Utána megmasszíroznak – mondta Seija –, de előbb ki kell adnom a dühömet. Már azt hittem, hogy valami baj történt veled. Azt hittem, hogy meghaltál. Még mindig nem vagyok igazán biztos benne, hogy itt vagy. Halálra rémisztettél. – Dühösen sarkon fordult, és bement a fürdőszobába, hogy vizet engedjen nekem.

Amikor nem sokkal ezután már benn ültem a forró vízben, és Seija masszírozta a vállamat, megkérdeztem tőle, hogy mondott-e valamit a mamájának.

– Igen, mondtam.

– Mit mondtál? És mit szolt hozzá?

– Egyszerűen megkérdeztem tőle, hogy tudja-e, hogy mi miért lakunk együtt. Azt mondta, biztosan azért, mert nehéz lakást szerezni.

– Vagyis szerinted nem is sejtett semmit?

– Nézd, ez neki meg se fordul a fejében. Amikor azt mondtam neki, hogy szeretjük egymást, azt hitte, hogy már nem tudom magam pontosan kifejezni finnül. Úgyhogy részletesen el kellett neki magyaráznom az egészet. – Seija most erősebben kezdte gyúrni elmerevedett izmimat.

– Jaj – mondtam.

– Bocsánat. Na, és tudod, hogy akkor mit kérdezett? Hát azt, hogy az ilyesmi hogy történik. Meg azt, hogy hogy az ördögbe jut el oda az ember, hogy ilyesmit csinál. Én, aki férjnél voltam, meg egyébként is.

– Hogy lehet valaki ennyire tudatlan?

– Persze meg volt rendülve. A testvéreim mind olyanok, mintha valami múlt századi regényből léptek volna ki. Ulla az egyetlen kivétel, ő az, aki elment családgondozónak.

– Most persze azt hiszi, hogy én rontottalak meg.

– Ugyan, hagyd ezeket a közhelyeket. Okosabb ő annál. Egy darabig csak ült, és nézett maga elé, aztán azt mondta, hogy kicsit egyedül akar maradni gondolkozni, kinn a konyhában; közben főz magának egy jó erős kávé, és átgondolja, hogy még mit akar kérdezni tőlem. Bementem, és néztem a tévét, amíg gondolkodott. Körülbelül félóra múlva bejött, és azt mondta (Seija tökéletesen utánozta a mamája kissé rekedtes hangját): – Tudod, kislányom, tudtam én, hogy van ilyen dolog, csak nem gondoltam rá. Hiszen volt ott nálunk a szomszédban két fehér ruhás néni, akik egy fehér házban laktak, fehér csónakban szoktak kivezni a tóra, és mindig együtt üldögéltek az orgonalugasban. Liisa néni és Kata néni, így hívták őket. És

nem voltak rokonok. Bizonyára így voltak egymással ők is. Kézenfogva sétáltak. Nem volt abban semmi csúnya. Csak tudd, hogy neked mi a jó. Meg hát ez a kislány, ez még olyan fiatal.

– Haha – mondtam –, ő is azt hiszi, hogy sokkal fiatalabb vagyok, mint valójában. Mit szólt, amikor meghallotta, hogy csak két évvel vagyok fiatalabb nálad?

– Azt mondta: „No hiszen. De azért mégis úgy gondolom, hogy a frizurája kicsit csinosabb is lehetne. Amúgy egészen helyes kislány.”

Nem tudtam, mit mondjak. Felálltam, hagytam, hogy Seija megtörölgessen, és hagytam, hogy megcsókoljon. Átmelekedtem.

– Most meséld el, hol jártál – mondta Seija.

FORDÍTOTTA KÚNOS LÁSZLÓ

MYSTIK!

AD CORPUS POETICARUM

Répertoire de la poésie
hongroise ancienne

**A régi magyar költészet teljes adatbázisa
8 megabyte adat, tömörítve, hajlékonylemezen
Kétkötetes, keményfedelű, francia nyelvű
kézikönyv**

Szerkesztette HORVÁTH IVÁN

Sorozatszerkesztő LÉON ROBEL

Megjelent a *Centre de Poétique Comparée* sorozatában

Kiadta az *Éditions du Nouvel Objet*

96 Bd. des Batignolles, 75017 Paris

Magyarországon terjeszti a *Librairie Le Pont*

1011 Budapest, Fő utca 17. T.: 202-1133 / 155

Ára 21 000.–Ft

Bertók László

MAJD AZ ÖTÖDIK TEMETÉS

Majd az ötödik temetés.
Amikor J. A. önmaga.
Se barátja, se rokona.
Helyére árvul az egész.

Majd, ha mint Arany meg Vitéz.
Vörösmarty vagy Katona.
Eleven sír lesz a haza,
s oda lát mind, ahova néz.

Majd ha egyszerre nyúl a kéz,
és ugyanaz a koponya.
Száz év? Százötven év? Soha?
Se magyar már? Se szenvedés?

Majd ha kihal a mai rész,
és kit temetnek, nem hova.

G. István László

ÖRÖK LAKÁS

Ezen a széken semmi nyom.
Lapját a szél csupaszra fújja.
Lábakon áll a temető súlya.

Nehézkedő gyerekkorom.
Mondom újra, mondom újra.
Lapját a szél csupaszra fújja.

Lábakon áll a temető súlya.
Nehézkedő gyerekkorom.
Ezen a széken semmi nyom.

„VIRÁG, TUDJAD”

Ma arcokat temettünk.
Telehold lett mindnek a képe,
mégsem raktuk őket az égre.
Lent, fehérben temettünk.

Ravatalt már nem is adtak.
Nem lehet olyan sötét takarója,
hogy ki ne látsszon fénybőre alóla
a sok dagadó halottnak.

Nem volt koszorú, nem volt illat.
Ami virág, az csak ott szemben,
a kísért, üvegfényű szemben
befelé illatozó pupilla.

ZÖLD MENYASSZONY

Fátyolarcokba sosem néztem,
mindig láttam az égtől a napot.
Most egy lett a szájad, a szemed,
a tömjénszagod.

Ösvény szélén a pad,
mintha fű nőne rajta.
Zöld lett az út, zöld a pad.
Zöld lettél magad.

Fátyolarcokban mindig este van.
Fújja a szél a szájad.
Szemedre fújja, hajadra fújja,
hozza az új ruhádat.

Ösvény szélén a pad.
Templomban ültünk rajta.
Zöld a ruhád, zöld a pad,
zöld fény borul hajadra.

Folyóiratunk új címe:

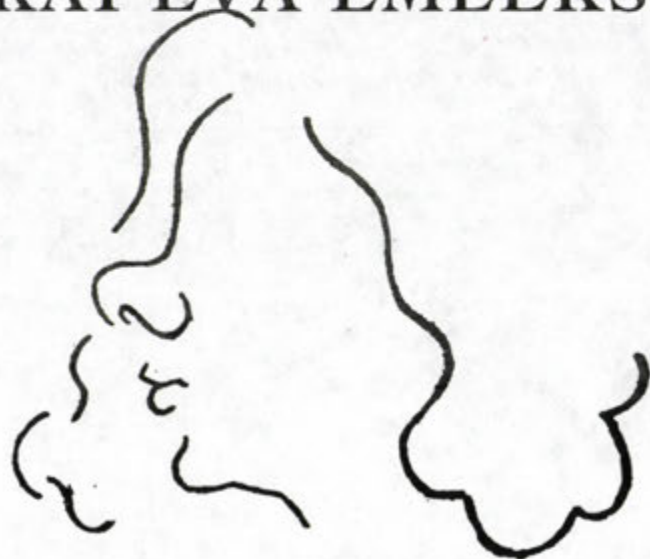
**1133 VÁG UTCA 13
TELEFON ÉS FAX
(061) 140-9950**

A KÖZELMÚLTBAN UGYANCSAK MEGVÁLTOZOTT
KIADÓNK, A HETI VILÁGGAZDASÁG RT CÍME:
1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI Ú 35. TELEFON: 188-4324.
TERJESZTÉSI ÜGYEINKKEL TOVÁBBRA IS
KASZA GABRIELLA FOGLALKOZIK.

ÁPRILIS, MÁJUS, JÚNIUS, AUGUSZTUS, SZEPTEMBER
HÓNAPOKBAN PÉNTEK DÉLUTÁN
15 ÉS 18 ÓRA KÖZÖTT LÁTOGATHATÓ A

RUTTKAI ÉVA EMLÉKSZOBA

BUDAPEST II. KESELYŰ UTCA 6/A

In mendacio veritas

RÉV ISTVÁN

This was perhaps the day when he was most in love with me.

„Talán ezen a napon szeretett legjobban. Alig értünk a szobába, máris levetkőzött, ágyba bújtt, és kért, hogy nagyon siessek. Akárcsak az első éjszakánkon, most is lekapcsoltam a villanyt. Nem örült neki, de én nem szerettem erős fényben csinálni. Vogeler olyan heves volt, hogy szinte eszét veszette, alig tudta fékezni magát.

Egész idő alatt csitítanom kellett, hogy próbáljon kisebb hanggal lenni, mert a háziúr a szomszéd szobában aludt. Bár a háztulajdonos hetvenéves volt és teljesen süket, nagyon kellemetlen lett volna, ha észreveszi, mi történik a másik szobában. Vogeler ekkor mondta először, hogy ő szívesebben csinálná velem franciásan, nem a hagyományos módon. Ez annyira meglepett, hogy megkértem, mondja még egyszer, annyira jó volt hallani. Mivel nem volt nála óvszer, féltem egy kicsit, de megnyugtatót, hogy majd ő vigyáz. Aztán én vesztettem el a fejemet, de úgy emlékszem, tartotta a szavát, és valóban vigyázott. Az aktus sokáig tartott, én már kimerültem, de ő még mindig nem bírt magával.

Amikor végre abbahagyta, az én vágyaim támadtak fel. Elkezdtem a nyelvemmel csiklandozni, a szájamba vettem, ettől ő képtelen volt fegyelmelni magát. Ha nem aludtak volna a szomszédban, sikongatni kezdtünk volna, annyira felizgattam. Ez volt talán a leggyönyörűbb együtt töltött éjszakánk.”

A fenti idézet akár Anaïs Nin *The Delta of Venus* című regényéből is származhatna, amely az 1940-es években jelent meg, és a háború után néhány antikváriumban vagy házkutatás során még fellelhető volt egynémely példánya Magyarországon is. A regény történeteinek egyik első szereplője véletlenül egy magyar kalandor, akinek személyiségéből sugárzó „air of authority earned him the nickname the Baron”. Ám az idézet egészen más zsánerű szövegből származik: a részlet nem egy fikatív magyar báró, hanem egy valóságos magyar bárónő tizenhét oldalas angol nyelvű vallomásának magyar fordítása. A beismerő vallomást a Standard-per hetedrendű vádlottjaként tette. A kéziratosszöveg alatti dátum 1950. február 16. 1950. február 21-én Döry Edinát a bíróság öt év börtönre, tíz év hivatalvesztésre és állampolgári jogainak gyakorlásától tíz év eltiltásra mint főbüntetésre ítélte, mellékbüntetésként teljes gyonyelkobzást rendeltek el. A bíróság államellenes összeesküvés bűnében találta bűnösnek a vádlottat. Az elsőrendű vádlottat, a Standard Electric budapesti igazgatóját, és a másodrendű vádlottat halálra ítélték és főlakasztották.

A szocializmus defeminizálta a nőt. A nők mint valóságos hús-vér női személyek hiányoztak a társadalmi nyilvánosságból; ami feminin

volt, frivolnak, vagyis dekadensnek, sőt degeneráltnak minősült. Az *Angi Vera* című film hősnője, amikor munkásmozgalmi veterán szobataránsnője helytelenítette, hogy a nők a szocializmusban is meztelenül zuhanyoznak, azt kérdezte: „A női mell is kapitalista csökevény? Történelmi kategória, amelynek el kell tűnnie!”

Ha a pszichoanalízis teremtette meg a modern nőt, akkor a szocializmus volt az, amely hibernálta. A pszichoanalízis – a „lélektannal” együtt –, amelynek a századforduló után Budapest volt az egyik legfontosabb nemzetközi központja, betiltott, illegálisan folytatott tevékenység volt a szocializmus időszakának nagyobb részében. A szocializmusban nemcsak a pszichoanalízis teremtette hisztéria nincs, de hiszterizált nő sem. A szocializmus a nő nőiségét botránynak minősítette.

A szocializmusban nyilvánosan nincs nő, nincs vágy, nincs szexualitás, tehát nincsenek nemek, így valóságos férfiak sincsenek. A szocializmus nemtelen társadalom, amelynek hivatalos nyilvánosságában férfiak helyett is csak a munkásmozgalmi veteránjai, a partizánszövetség tagjai, sztahanovisták, *munkaerő* léteznek. A hatalom nem tudott mit kezdeni a szexualitással; bár jelen akart lenni a hálószobában is, annak félhomályában mégis bizonytalanabban mozgott, mint a május elsejei felvonulás napsütésében.

A szexualitásról mint normális emberi életfunkcióról a szocializmus nyilvánosan hallgatott. A nemiség, egyáltalán a különböző nemű emberek létezése anomália volt a szocializmus szemében. Szexualitása, teste csak a dekadens burzsoának volt, a szocialista embernek legfeljebb gyerekei. A szexualitás nyelve a politikai szövegvivők kezében pornográfiává durvult. Beszélni róla legfeljebb egy koncepció per vádiratában lehetett, mint ahogyan ez a Standard-per hetedrendű vádlottjának esetében történt. A beismerő vallomás írója igazi, kemény pornográf szöveget adott szó szerint a vádlott szájába, hogy a földbirtokosból lett arisztokrata bármixernő elvetemültségét szexualitásával is plasztikusabbá tegye.

Ponyvaregénybe illő cselekmény alapján a Standard Electric vezetőit azzal vádolták, hogy „a gyárat az amerikai kémtevékenység központjává építették, és a vállalat szolgáltatta azt az anyagi fedezetet, amelyből az amerikaiak a kém-, szabotázs- és más felforgató cselekedeteket finanszírozták”. Ugyanakkor a magyar igazgató azt is bevallotta a bíróság előtt, hogy a cég „tudatosan csökkentette a termelés hatékonyságát, leállásokat idézett elő a munkahelyeken, szándékosan kifogyott a nyersanyagból, és a gépeket irracionális módon használta”. Amikor a tárgyaláson a bíróság elnöke arról faggatta a cég

igazgatóját, hogy miképpen működött a vállalat pénzügyi politikája, a vádlott a következőket vallotta:

GEIGER: Az amerikaiak döntése az volt, hogy ne kérjünk magyar hiteleket.

ELNÖK: Értem. Azért, hogy ne bővülhessen a cég termelése... Tehát azt láthatjuk, hogy a II. világháború után a termelés fokozatos csökkentése volt a cél.

GEIGER: Igen.

ELNÖK: ...hogy szinte észrevétlenül csökkenjen a termelés, hiszen ha a magyar hatóságok észrevették volna, hogy mi folyik, akkor közbeavatkoztak volna.

GEIGER: Így történt.

A dialógus jól szemlélteti a vádirat bonyolult logikáját: a cég vezetőit kémkedéssel, árulással, felforgatással vádolták és azzal, hogy mindezt a tevékenységet a szándékosan előidézett veszteségből finanszírozták.¹

A politikai bűncselekmények, az árulás, hűtlenség, szubverzió nehéz feladat elé állítják a bíróságot: ezekben az esetekben ugyanis a vádlott nem egyszerűen a kriminális cselekedet megvalósításával követ el bűncselekményt, de a gyanúsított intenciói is jelentősen befolyásolják a tényállást. A bíróságnak a gyakorlatban elkövetett tettek mellett, a vádlott motivációit is figyelembe kell vennie, vagyis hitelt érdemlő, „objektív” módon bizonyítani a szubjektív tényezőket. A beismerő vallomás a legkézenfekvőbb eszköz a vádlott cselekedeteit motiváló szándékok feltárására.

Döry Edina vallomásának két változatát találtam meg a Standard-per anyagait tartalmazó zsákban. Mindkét változat a vádlott háború előtti életéről vall, egymástól valamelyest eltérő módon. Az első, inkább faktuális verzió a következőképpen kezdődik:

„DÖRY: 1914. július másodikán születtem Budapesten. Apám a győri konzervgyár társtulajdonosa volt, emellett egy 3400 hold nagyságú birtokot is bérelt. Meglehetősen jó anyagi körülmények között nőttem fel. A gimnázium befejezése után, 1929-ben, nyugat-európai tanulmányútra mentem. Hosszabb időt töltöttem Németországban, Franciaországban és Hollandiában, ahonnan 1936-ban tértem vissza Magyarországra. A felszabadulásig a szüleim gondoskodtak rólam, de később a földreform és az államosítás miatt mindenünket elvesztettük. Így kénytelen voltam munkát vállalni.”²

Ez a változat Döry Edina aktájának 85. oldalán olvasható. A 159. oldalon azonban egy másik, bár lényegében ugyanazokon a tényeken nyugvó változat található:

„DÖRY: 1929-ben szüleim tanulmányútra küldtek, és hét évig éltem külföldön. Hosszabb időt töltöttem Németországban, Franciaországban, Belgiumban és Hollandiában. Külföldi tartózkodásom alatt megtanultam angolul és franciául, és magamba szívtam az ún. nyugati civilizációt. Mély érdeklődés alakult ki bennem az angolszász kultúra iránt. Ennek következtében – mint ahogy az a magyar arisztokrácia körében igen elterjedt volt – otthonosabban mozogtam külföldön, mint Magyarországon. Már a háború előtt sem szerettem Magyarországot, utána pedig – mivel a demokratikus átalakulás következtében szüleim elveszítették gyárukat és birtokukat – valósággal meggyűlöltem.

Mindezek egyenes következményeként a barátaim és ismerőseim mind antidemokratikus és jobboldali személyek voltak.

Mivel az államosítás miatt mindenünket elvesztettük, kénytelen voltam állásba menni.”³

A második, értelmező jellegű önéletrajz a vádlott háború előtti – azaz bűnösségét megelőző – életének száraz tényeit bűnösségének bizonyítékává stilizálja át. A tények

szinte észrevétlenül változnak meg: az első változat szerint Döry apja csak bérelte a birtokot, a másodikban viszont már ő volt a tulajdonosa. (Nemcsak a gyárat, de a birtokát is elvesztette.) A tárgyaláson Döry ügyvédje felkérte a bíróságot, hogy enyhítő körülményként...

„...vegye figyelembe a vádlott személyiségét, szociális helyzetét, neveltetését, mivel ezek – a védelem álláspontja szerint – mind befolyásolták cselekedeteit. Az ő esetében ezek mind enyhítő körülmények... A vádlott egy földbirtokos, gyáriparos családból származik, és soha sem dolgozott. Fiatalkori neveltetése és körülményei szerepet játszottak abban, hogy később a bűn útjára lépett, és az ellenség szolgálatába állott.”⁴

Az ügyvéd logikája ugyanaz, mint azoké a nyomozóké, akik megalkották Döry önéletrajzát: az eredendő bűn a bűnös eredete. A védő feltevése alig különbözik a vádlótól: Döry Edina már a fogantatása pillanatában elvesztett ember volt. Döry kihallgatásán a bíróság elnöke megjegyezte:

„ELNÖK: Ön idegen akcentussal beszél. Hosszú ideig élt külföldön?

DÖRY: Igen. Hét évet töltöttem külföldön, ezért nem beszélék jól magyarul.”⁵

Az elnök látszólag ártatlan megjegyzése a gondosan kidolgozott forgatókönyv részeként arra szolgált, hogy a hallgatóság figyelmét ismételten felhívja arra, hogy az előttük megjelent személy múltja korántsem tiszta, s az általa elkövetett bűncselekmény a múltban, az élettörténetnek a szorosán vett bünelkövetés előtti fejezeteiben gyökerezik. Múltja eleve politikai ellenséggé teszi őt. Egy életút nemcsak elvezet a bűnhöz, hanem meg is szüli azt.

A koncepció per a tárgyalótermi dráma sajátos változata. A vádlottak nem magánszemélyek, akik mint egyének állnak a bíróság előtt, hanem szociológiailag körülhatárolt jellemzőkkel osztályukat reprezentálják. A tárgyalás során a vádlott élettörténete allegóriává változik, példázva egy egész letűnt társadalmi réteg sorsát, a múltat, mely bár szeretne, mégsem térhet vissza. A koncepció per bírósága előtt a személyes történet elveszti magánjellegét, és az egyetemes történelem kicsinyített modelljévé transzformálódik. Egy túlideologizált politikátörténet elvont dogmái személyesülnek meg, és válnak a hallgatóság számára is könnyen fogyaszthatóvá a tárgyalóteremben. A vádlott bíróság előtt konstruált személyisége pedig maga a megidézett történelem sötét árnya.

A koncepció per során a vádlottnak nem a fizikai teste van jelen, hanem – akárha egy középkori uralkodó lenne – a társadalmi teste. A bíróságot az előtte álló fizikai személy személyes tettei csak annyiban érdeklik, amennyiben ezen keresztül mondhat ítéletet társadalmi szereplők társadalmi tetteiről. A kirakatper nemcsak politikai, hanem történelmi (re)konstrukció; az egyén fölött mondott ítélettel történelmi igazságot kíván a bíróság szolgáltatni. Az egyén nem saját tetteiért, hanem az általa képviselt történelmi osztály cselekedeteiért felel. Az eljárás így eleve a jog kihasználása nyilvánvalóan jögon túli célok érdekében, hiszen a bíróság csak az előtte álló (természetes vagy jogi) személyek személyes tetteit értékelhetné jogszerűen.

F

aludy György (talán részben fiktív) önéletrajzában, a *Pokolbéli víg napjaimban* rekonstruál egy dialógust, mely az ÁVH-n történt egyik első kihallgatása során zajlott közte és kihallgatói között:

SZÁZADOS: És mi volt apja foglalkozása?

FALUDY: Vegyész mérnök, főiskolai tanár.

SZÁZADOS: Helyes – mondta és a gépíró felé fordult: – Írja, válasz: dúsgazdag polgári családból származom.

FALUDY: Családom sohasem volt gazdag. A polgári szót sem vállalom. Ez a szó a maguk értelmezésében nem cito-yent jelent, mint az enyémben, hanem burzsujt, kizsákmányolót.

SZÁZADOS: Ne okvetetlenkedjék. Származásáról senki sem tehet.⁶

Természetjogi meggyőződéstől vezérelve a francia törvényhozók az 1790-es büntető törvénykönyvben törvényen kívül helyezték az inkvizíciós módszereket, a kínzással kikényszerített beismerő vallomást. A felvilágosodás destabilizálta a szóbeliséget, a bíróság előtt tett vallomást. Montesquieu úgy vélte, hogy az írás olyan tanú, amelyet nehéz korrumpálni. A forradalom igazságszolgáltatása olyan bizonyítékokat keresett, amelyek szó szerint tárgyszerűek, megfoghatóak voltak. De egyúttal olyan bizonyítékokra volt szükség, amelyek nyilvánvaló módon voltak képesek megkülönböztetni a forradalom híveit annak mindenkorai árulóitól, leleplezni a tisztességes polgárnak tűnő titkos ellenforradalmárt. Vagyis olyan eszköz kellett találni a tárgyi bizonyítékok produkálásához, amely a gyanúsítottak rejtett gondolatait tárta közvetlenül és a beismerő vallomás mellőzésével a nyilvánosság elé.

A megoldást a 18. század egyik fontos irodalmi zsánere, a magánlevél formába stilizált regény szolgáltatta. A nyilvánosságra hozott magánlevél, írójának belső, a közönség előtt titkolt érzelmeit, gondolatait, intencióit tárta föl, és tette a szerzőt a nyilvánosság számára átlátszóvá. A magánlevél definíció szerint titkolni igyekszik írójának gondolatait, szándékait a nyilvánosság elől, tehát a műfaj önmagában alapos okot ad a gyanúra. XVI. Lajos ügyében a fordulat akkor következett be, amikor megtalálták a király titkos levéltárát, az *Armoire de Fert*, amely az uralkodó magánleveleit tartalmazta. A felfedezés eldöntötte a király perének sorsát a Konventben, többé nem volt kétséges, hogy az uralkodó perbe fogható. Danton életét is egy állítólagos magánlevél pecsételte meg, ahogyan több száz, talán több ezer ellenforradalmárét is. Az elkobzott levelek helyét mind gyakrabban és mind nagyobb számban vette át a hamisított dokumentum, amely éppoly terhelő volt szerzőjére nézve, mint a címzettje számára, hiszen vélelmezhető volt, hogy a levél szerzője nem véletlenül merete titkos gondolatait feltárni a címzett előtt. Egy ártatlan irodalmi műfaj így adott fegyvert a szubjektivitást kizárni igyekvő, felvilágosodott, materialista forradalmi törvénykezés kezébe.⁷

A központosított állam koncepciók pereinek bírósága nem magánlevelekkel operált. Bár a beismerő vallomás centrális helyet foglalt el a bizonyítási eljárásban, a szocializmus joggyakorlata mégsem tért teljesen vissza a 18. század végéig praxishoz. A beismerő vallomás mellett ugyanis a vádlott élettörténete perdöntő bizonyítékul szolgált a vád kezében. Az élettörténet nem verbálisan produkált szubjektív rekonstrukció, hanem dokumentumokkal (anyakönyvi kivonatokkal, vagyonleltárral, adóbevallási ívekkel stb.) alátámasztható, tehát materializálható, objektív bizonyíték. Ha a materialista világnézet szerint a lét határozza meg a tudatot, akkor a személyes múlt, az élettörténet feltárása láthatóvá teszi a vádlott tudatát, megvilágítja rejtett gondolatait. Az élettörténeten keresztül nemcsak a vádlott fogható meg, de maga a történet is ta-

pinthatóvá válik az frott dokumentumokon keresztül. A családi háttér a per során arra szolgál, hogy kijelölje a szereplők (vádlott, tanúk stb.) helyét a politikai kontextusban. Mivel a szocialista állam a történelem igazságtalanságainak kompenzálását ígérte, egy személy múltja, családi története a szereplők besorolásának meghatározó szempontja volt. Léteztek *sui generis* negatív és pozitív szerepek, eredendően jó és rossz családi konstellációk. Minden vádlottal a múlt állt az ítélezések előtt. A bíróság a történelem nevében a történelem fölött mondott ítéletet.

A szocializmusban a múlt is politizálódik, ideologikus értelmet nyer. A magántörténetek társadalmi, azaz politikai ügyé válnak, az egyének saját történetükkel együtt a kollektív történelem részei. A szocializmus államosítja a történelmet, amely többé nem a múltba van ágyazva, hanem a jelen egyik aspektusa. Megszűnnek az izolált események, önmagában semminek nincsen már értelme: minden az egyetlen összefüggő történet részévé válik. Egy jómódú apa mögött a kizsákmányolás, egy proletár anya mögött az osztályharc története áll; valakinek a komfortja másnak a nyomora. Mindenki saját (vagyis saját osztálya) történetének terméke, ezért természetes, hogy a családi háttérre elegendő ok az állásvesztésre, az előléptetésre, az egyetemre be nem jutásra, a vádlottak padjára kerülésre. Mindenki a saját történetéért bűnhődik, pedig – vagy éppen azért, mert – a történelem a dolgozó nép (államának) tulajdona.

A z a folyamat, amely a személyes múltat vagy az életpályát az egyén jelenlegi helyzetének megítélésében döntő fontosságúvá tette, közvetlenül a második világháború után kezdődött.⁸ Eleinte nem volt könnyű eldönteni, mi is történi pontosan, mi a tét. A háborút követő szűkös körülmények között, amikor az érzelmi szerekre vonatkozó korlátozásokat fenn kellett tartani, a koalíciós kormány úgy határozott, hogy különbséget kell tenni a lakosság különböző csoportjai között. Egyszerűen nem jutott mindenkinek elegendő élelem. Kenyérből ötven gramm volt a napi fejadag. A kormányt nemcsak szociális, de gyakorlati szempontok is jelentősen befolyásolták. Úgy vélte, nincs más választása, mint egyes csoportokat előnyben részesíteni más csoportok rovására. Kézenfekvőnek tűnt, hogy az, akinek a szervezete többet igényel, többet is kapjon. Azt eldönteni azonban, hogy kinek van többre szüksége, már nem volt ilyen egyszerű. Nehéz megmondani, ki élvezzen elsőbbséget: a fiatal kamasz vagy a szoptatós anya? Kinek kell több: annak, aki fizikailag komolyabb teljesítményre képes, és nagyobb munkavégzésre is alkalmas, vagy annak, aki beteg és munkaképtelen? A betegnek azért kell többet ennie, hogy egészséges legyen, és részt tudjon venni a termelésben, ha viszont az egészséges kap kevesebbet, ő betegedhet meg és válhat munkaképtelenné.

A háború alatt természetesnek tűnt, hogy annak jár több, aki katonai üzemekben dolgozik, akinek a munkája a háború szempontjából nélkülözhetetlen. A háború után racionális döntés volt, hogy azok kapjanak többet, akik a háború okozta károk helyreállításán és a vasúti szállítás újrarendezésében vesznek részt – vagyis akik kemény fizikai munkát végeznek. Látni kell azonban, hogy a nehéz kézi munka elsőbbsége nemcsak tényleges gyakorlati megfontolásoknak felelt meg, de egy ennél összetettebb, morális-ideológiai szempontnak is: korrekciónak látszott, kom-

penzálásnak a múlt szenvedéseirért. A hagyományos baloldali mozgalmak ideológiája szerint a kapitalizmus valódi áldozatai a nehéz fizikai munkát végző nagyipari munkások, akiknek a legnagyobb kizsákmányolást kellett a múltban elszenvedniük. Ami történt, nem volt más tehát, mint a történelmi igazságszolgáltatás és a gyakorlatias megfontolások együttes intézményesítése. Ettől a gyakorlattól és az ideológiától, melyen e döntés szinte észrevétlenül alapult, már csak egy rövid – igaz, kétes értékű – lépés kellett ahhoz, hogy a kormány meghozza 1947/12.740 számú rendeletét.

A rendelet a társadalmat két nagy csoportra osztotta. Az elsőbe azok tartoztak, akik vagy munkások voltak, vagy állami alkalmazottak. A másodikba kerültek – reáljövedelmüktől függetlenül – mindazok, akiket nem az állam alkalmazott. A tényleges szociálpolitikai érvelés itt tehát félrevezető volt, és inkább arra szolgált, hogy elfedjen egy igen jelentős ideológiai és politikai fordulatot: azt, hogy a javak újbóli elosztása már nem gyakorlati megfontoláson, hanem politikai és osztályszempontokon nyugodott. E döntés meghozatala nem okozott különösebb nehézséget a baloldali pártoknak, hiszen a döntő változás első látásra korántsem volt nyilvánvaló. Az is elképzelhető, hogy a kommunista ideológusok még saját döntésük következményeivel sem voltak egészen tisztában.

A törvény arra szolgált, hogy a társadalom egy egész csoportját kriminalizálja. Akik nem voltak többé élelmiszerjegyre jogosultak, azoknak nem maradt más választása, minthogy a feketepeciacról igyekezzenek szükségletüket kielégíteni – feltéve, ha volt egyáltalán annyi jövedelmük, amivel fizetni tudtak az élelemért. Akiket családi háttérük vagy személyes sorsuk arra rendelt, hogy osztályellenséget képviseljenek, kénytelenek voltak eljárászni a rájuk kiszabott szerepet. A központi hatóságok így teremtették meg a felforgató tevékenység terepét, hogy azután felléphessenek a törvényeket kijátszók ellen. Központi intézkedésekkel teremtettek keresletet a feketepeciacon. A kínálatot a kistermelő parasztek szolgáltatták, akik nélkül a városi felforgató elemek, élelmiszerjegy híján, éhen haltak volna. Ezzel a helyzettel a kormány két legyet ütött egy csapásra: amellet, hogy bűnözőket faragott a városi lakosság bizonyos csoportjaiból, azt is bizonyítani tudta, hogy az egyéni parasztek termelők, s kivált a tehetősebb parasztek, akiknek a háború előtt földjük volt, vagy a kommunista hatalomátvételig meghatározó szerepük a falujukban, az állam igazi ellenségei. Azzal vádolták őket, hogy termékeiket a feketepeciacon értékesítik, ahelyett hogy az államnak szolgáltatnák be, amely pedig a lakosság ellátásáért magára vállalta a felelősséget. Így magyarázat került az ellátási hiányokra is: a parasztek és a régi kizsákmányoló, burzsoá, reakciós, szocializmussal szembe fordított – vagy ezek leszármazottai – között titkos összeesküvés szövődött.

Ilyen körülmények között 1948-ban a kormány arra kényszerítette a kulákká minősített parasztokat, hogy termékeiket a parasztság más kategóriájú tagjaitól elkülönítve szolgáltatassák be az államnak. A kulákok háromnegyedének alig volt földje, és jelentős számban voltak közöttük föld nélküliek. Csak múltjuk vagy feltételezett politikai simpatíájuk tette őket kulákká, a demokrácia ellenségévé. Mivel földjük alig volt, terheik pedig a kistermelők többszörösét tették ki, többnyire képtelenek voltak eleget tenni előírt beszállítási kötelezettségeiknek. Így azután szabotázsért, közellátási bűncselekményekért nagy részük börtönben vagy internálótáborban kötött ki, beteljesítve azt a

szerepet, amelyet a központi hatalom ír elő számukra. (A tervező nem tervfeladatot, hanem drámai szerepet szánt nekik.)

Nem a kommunizmus találta fel, hogy miképpen lehet bűnösöket teremteni élettörténetük alapján. A kommunisták már a bolsevik forradalom idején érzékenyek voltak a francia forradalommal vonható párhuzamra, és a francia forradalomhoz nyúltak vissza azok is, akik a kommunista jog elméletének és gyakorlatának archetípusát keresték.

A Terror nem a Prairial 22-i törvénnyel vette kezdetét. (Az 1794. júniusi törvények csak a logikus végkifejletig vitték a szóbeliség iránti bizalmatlanságot, amikor a zárszó és a szóbeli érvelés korlátozása után kiiktatták a védőt a tárgyalás folyamatából.) Tallien szerint (aki pár hónappal azelőtt maga is a Terror egyik biztosja volt) az igazi Terror a Konvent második évében, Fructidor 11-én, a gyanúsítottakról 1793. szeptember 17-én kiadott törvénnyel kezdődött, mely nem cselekedeteket, hanem személyeket ítélt el. „A terror nem azért büntet valakit, amit tett, hanem azért, mert az, ami.” A terror egész osztályokat bélyegez „gyanúsítottak”, és ez a despotizmus valódi alapja.

Míg Robespierre esetében – mint ahogyan XVI. Lajos perében is – az igazán demonstratív, meggyőző erejű aktus nem annyira a tárgyalás, mint az ítéletvégrehajtás volt, addig a klasszikus kommunista koreográfia szerint a tárgyalás fontosabb esemény, mint a bíróság által hozott ítélet végrehajtása.

(Saint-Just 1792. november 13-án így érvelt a Konventben: „A bizottság egyetlen célja az volt, hogy meggyőzze önöket: a királyt mint egyszerű állampolgárt kell elítélni; én pedig azt mondom, hogy mint ellenséget kell elítélni, sőt nem is annyira elítélnünk kell őt, mint inkább harcolnunk ellene, s mivel egyéb nem található ama szerződésben, mely minden franciát egyesít, az eljárás formáit nem a polgári jog szabja meg, hanem az emberi jogok törvénye... Az utókor csodálkozni fog egykor azon, hogy a 18. század kevésbé volt haladó, mint Caesar kora: ott a zsarnokot a szenátus kellős közepén koncolták fel, minden formáság mellőzésével, pusztán huszonhárom tördőféssel, s minden törvény nélkül, csupán Róma szabadsága nevében. És ma tisztelettel eljárást indítunk egy nép gyilkosa ellen, akit vérbe mártott, bűnbe mártott kézzel tetten értek!”¹⁰)

A klasszikus szocializmus rendszere az állandó konfliktusteremtésen és konfliktusfeloldáson alapul. A nyilvános tárgyalás a színpad, ahol ezeket a drámai eseményeket előadják. A tárgyalás olyan, mint egy iskoladráma, amelyben a bűnt és a bűnösöket felmutatják, példás bűnhődésükkel pedig szembesül a közönség. De egyúttal a tárgyalóterem az a fórum is, ahol az állam megmutathatja erejét és eltökéltségét. A központosított állam legitimitását támasztja alá az a szigor, mellyel a törvény örei eljárnak a mindig jelen lévő, sosem szunnyadó szubverzióval szemben. Csak a vesztély állandósága igazolja a központosító sosem lankadó éberségét. A legpéldamutatóbb pereket élő adásban közvetítette a rádió, és a legkatartikusabb pillanatban – többnyire amikor az elsőrendű vádlott bevallotta bűnét – a munkásoknak megengedték, vagy inkább arra kényszerítették őket, hogy abbagygyák a munkát, és csoportosan hallgassák a rádióközvetítést. (Ahogyan E. Gombrich, a neves

angol művészeteoretikus írta a III. Birodalom propagandájáról: „Az embereket arra készítették, hogy a gyárakban, a munkásbarakkokban csoportosan hallgassák a rádiót, hiszen elképzelhetetlen volt, hogy az emberek egyedül, otthoni magányukban hallgassák a közleményeket, sőt akár kikapcsolhassák a készüléket.”¹¹

Még ha hihetetlen is a vallomás, akkor is megfelelően képes ország-világ előtt bizonyítani a kormány hatalmát ellenfelei fölött – írta Robert Conquest a sztálinista koncepciók perekről.¹² A megszorító „még ha” azonban ezúttal nem pontos. Ezek a vallomások szinte kivétel nélkül első hallásra is irreálisak, a tények pedig – még a laikus megfigyelő számára is – ellentmondások. Nemcsak a rendszer cinikus ellenzői, de még az igaz hitűek sem hihettek a saját fülüknek. A központosító állam erejét azonban nem lehet kizárólag a rendőrség és a bíróság hatékony működésén mérni. Igazi bűnözőket elfogni, letartóztatni, leleplezni és elítélni nem nagy dolog: erre bármelyik normálisan működő demokratikus állam képes. Az igazi teljesítmény az, amikor valakit teljesen hihetetlen vallomásra lehet kényszeríteni, rábírní arra, hogy együttműködjön elítélőivel, és a bírakat arra utasítani, hogy egyértelműen ártatlan vádlottakat ítéljenek el, sőt még azt is elérni, hogy maguk a kétkedők is úgy viselkedjenek, mintha a koholmányok minden szavát elhitték volna. Minél kevésbé hihető a vallomás vagy vádirat, annál meggyőzőbb az állam ereje, amely képes arra, hogy a vádlottat az előírt szerep eljátszására kényszerítse. A vallomás hihetlensége nem a forgatókönyv gyengéje, hanem ellenkezőleg, a rendszer erejének cáfollhatatlan bizonyítéka.

„Hány oldalt tett ki ez az anyag?

Tizenöt oldalt...

Ön elolvasta?

Igen, elolvastam.

Mit tartalmazott?

Többek között azt, hogy a jugoszláv utasításokat ugyanúgy végre kell hajtani, mintha közvetlenül a CIA-től jönne. De a jegyzet legmegdöbbentőbb része mégis az volt, amely azt a tervezetet tartalmazta, hogyan kell meggyilkolni Rákosi és Gerő elvtársakat.

Ne folytassa! A jegyzet a bíróság rendelkezésére áll. Azt mondja el, hogy mit tett ezután?

Néhány óráig teljesen tehetetlen voltam, mert nem tudtam, milyen indokkal utazhatnék Budapestre... De egy véletlen a segítségemre sietett. Táviratot kaptam az édesanyámtól, hogy nyolcvannégy éves apám az éjjel meghalt, és kér, hogy azonnal menjek haza. A távirat hatására Suhajda beleegyezett, hogy Budapestre utazzam. Sőt úgy láttam, hogy ennek kifejezetten örül. Itt azonnal a Pártközpontba siettem, és az anyagot átadtam az Adminisztratív Osztály vezetőjének...”

Nádas Péter így rekonstruálta a Rajk-per egyik vádlottjának egyenes adásban közvetített vallomását. A rádió körül ott a család: a fiú, a nagymama és a vallomás szerint elhalálozott nagypapa, akit papának hív a nagymama. „A nagymama kijött a szobából. Én a lépcsőről felálltam. A nagypapa elengedte a korlátot, amibe kapaszkodott. A nagymama lejött a lépcsőn és én is mentem utána. – Miért mondott ilyet? Nem is jött haza! Papa! Miért? Miért nem válaszolsz? Papa, felelj! Miért mondott ilyet? Hiszen élisz?! Papa!... Mondjál valamit, kérlek, nem bírom!”¹³

Képzelnék csak el: május elseje van, kora reggel, az ötvenes évek legelején. Kint reménytelenül zuhog az aranyat érő májusi eső. Angyalföldön, az Élmunkás téren egy konyhában a néprádióból megszólal a bemondó hangja: a gyönyörű tavaszi idő, a ragyogó napfény dolgozók százezreit várja a munkásosztály nagy harci seregszemléjén. A hallgató munkásember nem lepődik meg. Nem gondolja, hogy szeme hagyta cserben. De tudja, hogy szem- és fültanúja a rendszer emberfeletti önbizalmának. Tudja, hogy amit az ablakon keresztül lát, az nem optikai csalódás, és abban is biztos, hogy pontosan fogta föl a rádióközleményt. Azt is megértette, hogy ellentmondás van aközött, amit a szeme és amit a füle érzékel, de azt is, hogy az igazságon és a hazugságon túl van valami más, és valójában ezt jelentette be a rádió: az üzenet lényege nem az, hogy ragyog az idő és tűz a nap az ömlő eső ellenére, hanem hogy a Párt megteheti, hogy azt állítsa: az eső napfény. A Párt erősebb (vagy legalább képes úgy tenni, mintha valóban az lenne), mint a megfogható valóság. A valóság a Párt maga. A hazugság mögött metaigazság húzódik meg – vélne a filozófiailag kiművelt munkásfő: a Párt azt jelent ki/be, amit jónak lát, és biztos lehet abban, hogy senki sincs, aki nyilvánosan vitatná az állítást. A napsütés azt jelenti, hogy a hazugság és a mögötte támadt csend, amely a fel nem tehető kérdést követi, az igazság.

A Standard Electric perének aktái egyedülállóak, mert olyan jelentéseket is tartalmaznak, amelyeket a nyomozás vezetői írtak, a koncepció per forgatókönyvének konstruálásáról. Ebből megtudható, hogyan transzformálták a fikciót dokumentummá, a kitalációt ténnyé. Az olvasó eltöprenghet azon, hogy dokumentum-e a korból származó levéltári forrás, és ha mégis igen, akkor hogyan kell azt olvasni, mit lehet kezdeni vele. Amikor a Legfelsőbb Bíróság 1989-ben a perújítás kapcsán megtalálta az eredeti per anyagait tartalmazó két zsákot, a dokumentumok közül a nyomozók által írt feljegyzések is előkerültek. Ezek az árulkodó papírok tanúsítják, hogy nincsen koncepció per a vádlott aktív együttműködése nélkül. Vádlott és kihallgatója, vádlója egymásra utaltak. A kihallgató a vádlott aktív közreműködése nélkül nem tudna használható bizonyítékkal, történettel szolgálni. A kihallgatás nem egyirányú folyamat: a vádlottnak legalább alá kell írnia a (részben tőle kiszedett adatok alapján kreált) vallomást (bűnösnek kell vallania magát), de sokszor abban is segédkeznie kell a kihallgatónak, hogy a közölt vagy tagadott töredékfoszlányok alapján az fogyasztható történetet tudjon előállítani.

A kikényszerített beismerő vallomásokkal szemben felhozható egyik súlyos ellenérv szerint a kényszerítés ténye erőteljesen megkérdőjelezi a vallomás hitelét. A koncepció per bírát természetesen nem zavarta a bizonyítékok megbízhatatlansága. A nyomozóknak és a bíróságnak nem őszinte, valóság-hű beszámolókra volt szüksége, hanem a vádlott hozzájárulására a konstruált bizonyítékokhoz, melyek részben a vádlott által szolgáltatott tényeken nyugodtak. A közreműködésre azért volt szükség a kihallgatáskor és a tárgyalás során, mert csak a vádlott tárgyaláson tanúsított együttműködésével, beleegyezésével, megerősítésével tudta a vád a bemutatott bizonyítékok valódiságát bizonyítani. Egyedül ez hitelesíthette a forgatókönyvet; a beismerő vallomás szavatolta a cselekmény autenticitását.

A tárgyaláson tett beismerő vallomás nemcsak cáfolhatatlan bizonyítékként szolgált, de a bűn, a bizonyítékok és a bíróság ereje alatt összeroppant ellenség megsemmisülését is szemléltette. Szinte kivétel nélkül minden koncepció per meghatározó dramaturgiai eleme a beismerő vallomás. (A Saktyij-perben a bíróság előtt Skorutto visszavonta eredeti vallomását, majd újból beismerte bűneit, majd újból visszakozott, hogy végül mindent beismerhesen. Buharin 1938-as perében Krestinszkij először visszavonta a kihallgatásakor tett beismerését, majd – minden jel szerint megfelelő pszichológiai és fizikai nyomás hatására – visszavonta a visszavonást. Krestinszkij egy Trockij-hoz írt, 1927. november 27-én kelt magánlevelére hivatkozva tagadta meg bűnösségének beismerését, amelyben élesen bírálta Trockijt és a trockista ellenzékert. Visinszkij tagadta, hogy ilyen levél a bíróság kezében lett volna, bár Krestinszkij határozottan állította, hogy a levelet letartóztatásakor elkobozták tőle. Másnap Rakovszkij kihallgatásakor újra szóba került az említett levél. Rakovszkij azt mondta, hogy Krestinszkij vallomásához híven, a levél valóban a trockizmus kritikáját fogalmazta meg, de a bolgár veterán éppen ezért tekintette a levelet Krestinszkij bűnössége különösen súlyos bizonyítékának. Rakovszkij szerint a levél azért íródott, hogy nyilvánosságra vagy az ügyészség kezébe kerülve megtévesztő információval szolgáljon Krestinszkij valóságos nézeteiről.¹⁴ Itt is egy magánlevél szolgál döntő bizonyítékkal, de egy olyan levél, amely a mindennapi racionalitás körülményei között éppen a vádlott ártatlanságát bizonyítaná. Visinszkij ugyanolyan logikával érvelt, mint a Szív utcában lövöldöző és egy házaspár fejét levágó Pudleiner Gyula ügyében a Magyar Köztársaság bírósága. Pudleiner esetében a perdöntő bizonyíték a bizonyíték hiánya volt. A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy csak Pudleiner járhatott a levágott fejű házaspár lakásában a kérdéses napon, mivel a nyomozók nem találtak Pudleiner Gyulától származó ujjlenyomatot.

„Alaposságával, bűnügyi ismereteinek hasznosításával azonban Pudleiner maga ellen is szolgáltatott bizonyítékot: noha vallomás szerint a gyilkosság napján is járt Hevesiéknél, egyetlen ujjlenyomatára sem találtak rá” – tudósított a *Népszabadság* 1994. április 22-én.)

Mivel nemcsak magyarok, de külföldiek is érintettek voltak a Standard-ügyben – a vádlottak egy része külföldi állampolgár volt –, ezért a nyelvi manipuláció fontos szerepet kapott a történet megszerkesztésekor. Érdekes megfigyelni, hogy miképpen működtek együtt a tolmácsok a cselekmények létrehozásában. A következő idézet része annak a vallomásnak, amit az egyik tolmács tett az ügy első, 1957-es újratárgyalásán:

„Dr. Decsi Gyula, az Államvédelmi Hatóság ezredese felhívott, és közölte velem, hogy meglátogat. Régebről ismert, hiszen mint angol tolmács sok tárgyaláson vettem részt... Azt mondta, hogy a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának döntése értelmében a Standard-ügyben mint tolmács fogok közreműködni. Néhány nappal később be kellett mennem az Államvédelmi Hatóság központjába, ahol Olti, a bíróság elnöke is jelen volt. Ahogy az ezredes mondta, ez volt a főpróba. A bíróság elnöke előre megkapta azokat a kérdéseket, amiket a tárgyaláson a vádlotthoz kellett intéznie. Az ezredes figyelmeztette az elnököt, hogy nem kérdezhet sem többet, sem kevesebbet, csak ha bizonyos törvénycikkeket kell idéznie. Ezután egy másik megbeszélésen kellett részt vennem – még mindig az ÁVH központjában –, ahol kaptunk egy 50–60 szót tartalmazó szöveget, amely két részből állt: az első részében angol szakkifejezések magyar megfelelői voltak; a másikon pedig azok a magyar kifejezések, amiket a tárgyaláson kellett használnunk. Például az »információ« szót »kéminformáció« kellett fordítanunk. Ehhez hasonlóan a »con-

Ö V A L A T T

Vall a szadista professzor!

ROBERT CONQUEST

Jagoda kihallgatása során Visinszkij megpróbálta rásütni Buharinra a Gorkij-gyilkosságban való társtetteség vádját. Buharin azonban sikerrel védekezett. Ellene fordítható tanúvallomás ugyanis csak egy volt, amely – ha készpénznek vesszük is – mindössze annyiból állt, hogy valamikor egy magánbeszélgetésben Tomszkij elmondta Buharinnak: a trockisták ellenszenvvel viseltetnek Gorkij iránt, és valamilyen akciót terveznek ellene. Gorkij-ellenes akciónak viszont bármi minősülhetett, mondjuk egy újságcikk, úgyhogy ez a Tomszkijjal folytatott beszélgetés, amint azt Buharin hangsúlyozta is, semmiképpen sem szolgálhatott az író meggyilkolásában való társtetteség bizonyítékaként.

Jagodát a kihallgatandók sorában Gorkij titkára, Krjucskov követte. Ő állítólag két alkalommal – márciusban és áprilisban – hagyta ott a hóban fekvő Makszim Peskovot, de akkor a várt eredmény elmaradt, míg végre aztán májusban Peskov

csúnyán meghalt. Ezután – úgymond – Levin és A. I. Vinogradov rávette a többi orvost és az ápolónőket, hogy olyan hasajtót adjanak a betegek, amelyek utóbb a halálát okozta. Pletnyov és Levin emellett, miután sikerült előidézniük Gorkij meghülését, túladagolt digitalist juttattak a szervezetébe.

Dmitrij Pletnyov professzornak, az említett három per legtágakusabb alakjának kihallgatására március kilencedikének reggelén került sor. Pletnyov, a hatvanhat éves szívspecialista hosszú időn keresztül Oroszország legkiválóbb orvosának számított, büszke volt rá az egész orvostársadalom.

A perek gyakorlatában most történt meg először (ha nem számítjuk Arnoldot, a kisstílusú szélhámost, aki Pjatakov és társai bűnügyében szerepelt), hogy egy, az államgépezet dolgaitól tökéletesen idegen, politikai csatározásokba soha bele nem keveredett ember állt bíróság előtt, és „tett beismerő vallomást”. Pletnyov professzor, mondhatni, ezen a tárgyaláson a néma, párton kívüli tömegeket jelentette meg, azokat, akiknek a terror idején elszenvedett gyötrelmeit különben észre sem vette volna senki.

Amikor Jezsov úgy találta, hogy Levin vallomása egymagában nyilván kevésnek bizonyul majd, Gorkij másik kiváló kezelőorvosára fordította figyelmét. Pletnyov a forradalom előtt a kadet („alkotmányos demokrata”) párt tagja volt, így tehát

Az írás eredeti címe: *Bolsoj terror (The Great Terror)*. Ed. Aurora, 1974. 752–763. old.

nection» szót, ami magyarul »kapcsolatot« jelent, »kém-kapcsolatnak« fordítottuk.¹⁵

Az »információ« szó más kontextusban is visszatér a tárgyalás során. Robert Vogeler írja könyvében:

„Kihallgatásom során az »információ« és a »felszerelés« szavakat többes számban használtam, noha ezeknek a szavaknak nincsen angolul többes számú alakja. Nem tettem erőfeszítéseket annak érdekében, hogy kijavítsam az ÁVH hibás angolját.¹⁶

Vogeler azt hitte, hogy nyelvtanilag hibás szerkezeteket használva képes lesz rákényszerített szerepéből kilépni. Az »információ« szó többes számú alakja felhívja a külvilág figyelmét arra, hogy vallomását valaki más írta, így az nem igaz, csupán fikció. Nem az amerikai igazgató volt a koncepciók perék egyetlen vádlottja, aki nyelvi, nyelvtani manipulációkkal igyekezett kimondani az igazságot, aki a szavak megválasztásával próbálta a nyilvánosság értésére adni, hogy kényszer alatt tesz beismerő vallomást.

Faludy könyvében kihallgatásáról (re)konstruál egy párbeszédet, amelynek során kihallgatójával együtt megszerkesztette felsőbb kapcsolatait az OSS és a CIC (Office of Strategic Services és Counter Intelligence Corps) összekötőivel.

„ÉN: New Yorkban történt.

SZÓRHAS: Mikor?

ÉN: 1941. április elsején...

SZÓRHAS: Helyes! Kikkel találkozott ott?

ÉN: Az OSS két titkos ügynökével.

SZÓRHAS: Írja le őket!

ÉN: Civilben voltak, de később megtudtam a rangjukat is. Az egyik akkoriban mintegy negyvenesztendő lehetett. Erősen öszülő, bajszos, magas homlokú, ovális arcú, alkoholistának tűnő, középmagas férfi. Álmodozó tekintetűnek mondanám, mert...

SZÓRHAS: (a gépfőnökhöz): Az álmodozó tekintetet igyekezze ki! Folytassa!

ÉN: Bostoni szójárásban beszélt. Edgar Poe százados a neve. (A gépfőnökhöz.) Po-e-nak írják. Két szótag.

SZÓRHAS: És a másik?

ÉN: Kissé hajlott vállú, kerekded arcú, zömök, kövérkés, fehér szakállú, jóságos külsejű...

SZÓRHAS: (a gépfőnökhöz): A jószágost hagyja a fenébe!

ÉN: Idősebb férfi. Öltözködése hanyag és régies. Neve Walt Whitman őrnagy.

SZÓRHAS: Miről tárgyaltak?

ÉN: Leszerződtek kémnek...

Egy pohár vizet kértem, hogy időt nyerjek. Hogy a múlt század két legismertebb amerikai költőjéről nem hallott, meglepett, bár ezt reméltem. Így talán a trockista per fő-tárgyalásán részt vevő angol és amerikai újságírók is ráébrednek, miről van szó, ha kémfőnökeim nevét bemondom...¹⁷

A költő szegénytelen hazugsága valójában az igazság. Faludy még ebben a helyzetben is elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy fenntartsa valódi, költői énjét. Nem csak a külvilágot informálta, de költőként cselekedett. Művészi iróniával képes volt a közönséget átlénygíteni.

Igazat mondott: azt vallja, hogy még az Államvédelmi Hatóság foglyaként is az, ami: költő. És a nyomozótiszt ezt nem érti, képtelen felfogni a valóságot. Egy hazugság segítségével rajzolja meg a művészt mint vádlott portréját Faludy.

Ám ha elfogadjuk a paradoxont, miszerint a koncepciók perék alkotóinak és forgatókönyvíróinak nem fűződött politikai érdeke ahhoz, hogy elrejtse az igazságot – vagyis azt, hogy a vádirat hazugságon alapul –, akkor a szövegből való kiszólásnak dramaturgiai és ezért politikai funkciója volt. A rögtönzés, a vádlott ellenállásának nyomai, valamint a cselekmény logikai és ténybeli gyengeségei közösen hordozzák az előadás felszín alatti – és tulajdonképpen – üzenetét. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a darab forgató-

szóba sem jöhetett, hogy »kommunista öntudatára« való hivatkozással próbáljanak nyomást gyakorolni rá. A forradalom után viszont végleg háttérbe fordított a politikának, így tehát a politikai zsarolás eszközeit sem alkalmazhatták vele szemben. Pletnyovot emellett jól ismerték a legfelsőbb szovjet körökben, Ordzsonikidzét is kezelte, sőt bizonyos, az NKVD-től származó értesülések szerint a lakásában volt, amikor Ordzsonikidze »öngyilkosságot« követett el.

Az a megoldás, amelyhez a professzorral való ráhatás céljából Jezsov végül folyamadt, még a jezsovi módszerekhez mérten is gyalázatos volt. Az események további alakulásából egyébként arra lehet következtetni, hogy az »orvosok által követett gyilkosságok« meséjének kiagyalását és annak felhasználását azután határozták el, hogy Jagoda posztjára Jezsov került. Esetünkben »beteg« gyanánt egy fiatal provokátort írnyítottak Pletnyovhoz. A hölgyet az NKVD eddig külföldiek kompromittálására használta fel. A nő, miután kétszer volt rendelkezésére Pletnyovnál, hirtelen azzal vádolta meg a professzort, hogy két évvel ezelőtt »erőszakoskodott« vele. 1936 decembere folyamán gyakran járt Pletnyov lakásán, rendszeresen zaklatta a professzor leányát és a háztartási alkalmazottait. Pletnyov erre feljelentést tett a rendőrségen.

A rendőrség eleinte mintha foglalkozott volna az ügygel, de

hamarosan kiderült, hogy utóbb egy vizontfeljelentés alapján kezdett nyomozni, azén, amelyet a nő tett Pletnyov ellen.

1937. június 8-án a Pravda, szakítva addigi gyakorlatával, amely szerint egyedi bűnesetekről nem tudósít, egy óriási, háromhasábos cikket jelentetett meg a következő, szenzációs ígérő címmel: »Az erőszaktevő, szadista professzor«. Az írás arról adott hírt, hogy Pletnyov professzor 1934. július 17-én lerohanta B. nevű nőbetegét, és mélyen a mellébe harapott. Ezzel állítólag maradandó sérülést okozott páciensének, és azt, jöjjönhet nem volt a mellmegbetegedések specialistája, gyógyítani próbálta. Amikor látta, hogy kezelése nem jár eredménnyel, a rendőrséghez fordult, kérve, védjék meg őt a nő zaklatásaitól. A rendőrség vizsgálni kezdte az ügyet, közben azonban B. levelet írt Pletnyovnak, amelyet a Pravda »megrendítő emberi dokumentumnak« nevezett:

„Legyen átkozott, maga gonosztevő, aki meggyalázta testemet! Legyen átkozott, maga szadista, aki rajtam élte ki undorító ferde hajlamait! Legyen átkozott, maga alja s bűnöző, aki gyógyíthatatlan, egész testemet eltorzító betegségét okozott nekem! Hulljon fejére gyalázat és megvetés, váljék osztályrészévé a bánat, a kín és a fájdalom jajszava, amiként az én osztályrészemmé vált azóta, amióta maga,

könyve és színpadi koreográfiája valójában egy másik, egy sokkal fontosabb politikai cselekmény szolgálatában állott.

Két dráma bontakozik ki szemünk előtt: egy klasszikus darab, mely megteremti, majd bűnhődésre kényszeríti az ellenséget; a jól ismert klasszikus toposz mögött pedig magányos, nyilvánvalóan, sőt kimondottan ártatlan emberek megsemmisülését látjuk, akik tevőlegesen működnek közre saját elpusztításukban.

A második dráma dramaturgiájának előfeltétele az első eljárás; a másodikikat nem lehet előadni anélkül, hogy az első színre vinnék. A vádlott közreműködése elengedhetetlen ahhoz, hogy az ellenség szemünk előtt szülessen, majd bűnhődjék meg, de az osztályellenség nem tudna kibeszélni a szerepéből, ha nem létezne az első dráma. A megírt szöveg helyetti rögtönzés egyrészt bizonyítja azt, hogy akik együttműködnek, valójában ártatlanok és csak előírt szerepet játszanak, másrészt azt, hogy a hatalom sikeresen kényszerítette őket a forgatókönyv eljátszására. Ha a közreműködő vádlottak mindezt némi improvizáció, ellenállás nélkül tennék, akkor a központosító nem tudná erejét olyan módon bizonyítani, hogy nyilvánvalóan ártatlan, és ártatlanságuknak tudatában lévő, ám önmaguk elpusztításában együttműködésre mégis kész egyéneket semmisít meg.

Akik végignézték a tárgyalásokat (vagy a rádió élő közvetítését hallgatták, vagy olvasták a Standard-ügyről közreadott Fehér, illetve a Standard Olaj-ügyről publikált Szürke könyvet), mesteri dramaturgia tanúi voltak. A színezek ugyanis még akkor is – sőt különösen akkor – működtek együtt a drámaíróval, amikor nem a forgatókönyv szövegét mondták, vagy amikor nem voltak hajlandóak arra, hogy a prekonstruált koreográfia szerint játszanak. A drámaíró azonban nem volt zseniális, diabolikus művész; nem kalkulálta be előre a szereplők ellenállását a darabba. A játék logikája tette az ellenállást a darab integráns részévé.

Döry bárónő csupán mellékszereplője volt a tárgyalásnak és annak a gépezetnek, amely bűncselekményt, bűnözőket, ellenségeket, szubvertiót, bűnt, megbánást, múltat és jelent teremtett. Döry Edina bármixernő volt az Astoria Szállóban, később telefonoskisasszonyként dolgozott ugyanott. (Nemcsak bizonyos származás, de egyes foglalkozások is sui generis pre-diszponáltak a bűnre. Mivel főleg a tehetősök, illetve soforjeik tudtak csak autót vezetni, a taxisofőrök lecsúszott egzisztenciák voltak. Minthogy csak a jómódúak tudták szolgáltaiktól eltanulni a helyes felszolgálás módját, csak ők tanulták, hogyan kell jobb társaságban megfelelően viselkedni, és mivel az éttermek, kávézók és főleg a bárók dekadens intézmények voltak, az ott dolgozók eleve kétes elemek közül kerülhettek csak ki.)

A vádirat szerint Döry Edina bárónő, aki Robert Vogelernek, a Standard amerikai anyavállalata magyarországi képviselőjének szeretője volt, segítette a férfi kémtevékenységében. Döry Edinának nem volt fontos társadalmi szerepe, messze volt a politikától, nem sok köze volt a katonai titkokhoz, ezért inkább azzal vádolták, hogy információt szolgáltatott ki a választásokról, a közhangulatról és az általános politikai helyzetről. Az ÁVH számára kínos lett volna azt állítani, hogy az országot, a lakosság hangulatát érintő valóságos adatok ártalmasak vagy hátrányosak lehetnek a Népköztársaság számára. A rendszer csak nagy-szerű teljesítményeket, győzelmeket és teljes körű támogatottságot tudott maga mögött, mi szégyellnivaló lett volna akkor a hiteles információban? Döry vallomásaiban így azután azt vallotta, hogy:

„antidemokratikus nézeteim miatt szándékosan hamis információval szolgáltam Vogelernek, hogy félrevezessem őt, és rossz színben tüntessem fel a demokráciát. A választásokról is megtevesztő adatokat adtam Vogelernek.”¹⁸

bűnöző professzor, engem nemi eltévelyedésének és bűnösen ferde hajlmainak áldozatává tett! Sújtsa átcom! B.”

Másnap, június 9-én rövid közlemény jelent meg a Pravdában Visinszkij aláírásával. A benne foglaltak szerint a Pletnyov-ügy valamennyi anyagát átadták a Szovjetunió Államügyészsége különösen fontos ügyeket vizsgáló osztályának.

Ugyanezen a június 9-én már minden újság tele volt a különböző egészségügyi intézményekben tartott gyűlésekről tudósító híradásokkal. A moszkvai belgyógyászok egyesülete, az egészségügyi dolgozók szakszervezete és más hasonló intézmények egybehangzóan elítélték a gaz bűnözőt. Újabb nap eltelével megérkeztek a kijevi, tulai, szverdlovski stb. intézmények ugyancsak megbélyegző nyilatkozatai. Persze mindahányan a legsúlyosabban kárhoztatták a gonosztevő orvost, a szovjet orvostudomány szégyenét. Azon jeles orvostudorok között, akik Pletnyov ellen léptek fel, és aláírták az öt támadó, dühödten felháborodott nyilatkozatokat, ott találjuk M. Vovszit, B. Kogant, V. Zeljonyint, azokat tehát, akik 1952–53-ban (Seresevszkijjel és V. N. Vinogradovval együtt) a „kártévő orvosok büntetőperében” maguk is megtapasztalták az MGB kínvallatásait.

Pletnyovot az 1937. július 17–18-án lefolytatott bírósági

eljárás eredményeképpen kétévi szabadságvesztésre ítélték. A sajtó azt közölte, hogy Pletnyov „beismerte” a büntett elkövetését. Magát a professzort ilyen állapotban – megtörve és meggyalázva, a kollégái által elárulva, egy ocsmány büntetett elítélve – szállították át a Lubjanka vizsgálati zárkájába, ahol még ennél is szörnyűbb dolgok vártak rá.

A bíróság előtt Pletnyov azt mondta: „[Jagoda] súlyosan megfenyegetett engem és a családomat”, majd Visinszkij rá záporozó kérdéseinek özőnében „beismerte”, hogy szerepe volt Gorkij és Kujbisev meggyilkolásában.

Említést tett a Nyikityin doktorhoz, Tolsztoj legkedvesebb orvosához fűződő kapcsolatáról is. Nyikityint – más orvosokkal együtt – néhány évvel azelőtt száműzték, Pletnyov azonban mégis kijelentette: nem hisz abban, hogy Nyikityinnek bármilyen politikai indítékai lettek volna. Méltó visszautasítása volt ez azoknak a hamis politikai vádaknak, amelyeket akkoriban Pletnyov kitűnő kollégája ellen hoztak fel.

Pletnyov védőügyvédjének, Kommodovnak sikerült kérdések segítségével egyértelművé tenni, hogy a professzor ragyogó pályát futott be az orvostudományban. Ugyane kérdéskörhöz kapcsolódva tett fel kérdéseket a védő után Visinszkij is, de fel-emlegette közben a professzor „erőszakítéletét”. Pletnyov cáfolni próbálta az erre vonatkozó vádat, Visinszkij azonban a ma-

A bárónő ellen tehát azért emeltek vádat, majd azért ítélték el, mert hamis információval tévesztett meg egy amerikai kémet.

Döry bárónő tizenhét oldalas vallomásában, amelyet talán azért fogalmaztak angol nyelven, hogy Vogelert szembeállítsák vele, sincs szó állítólagos kémtevékenységéről. Ehelyett az egész szöveg a bárónő és Vogeler szexuális életének részleteiről szól. A második oldal (az első nem található Döry aktái között) a következő jelenettel kezdődik:

(„In the middle of April it was the usual position: he was on me and I under him.”)

„Április közepén a megszokott pozícióban csináltuk: ő volt rajtam, én meg alatta. Második alkalommal – ez még mindig áprilisban, az én lakásomon történt – többször kielégített orálisán, aztán megkért, hogy cseréljünk, én vegyem a számba. Ezt kimerültségére hivatkozva többször megismételtette velem... Mászor általában hagyományos módon szeretkeztünk, de utána a nyelvvel is kielégített, majd megkért, én is használjam a szájamat. Néhányszor megpróbált rábeszélni, hogy a fürdőkádban közösüljünk, de erre nem volt mód. Ezért azután megígérte, hogy Bécsben majd mindent bepótolunk, amit itt elmulasztottunk... Október végén már túlestem egy abortuszon, és az oldalamon nyílt seb volt, de őt ez nem zavarta, így is szeretkezni akart. Én voltam felül, ő meg alattam, de így nem élvezte igazán, ezért pozíciót váltottunk. Novemberben mindig hagyományosan csináltuk, nyálással a végén. Általában nagyon gyorsan kielégült – azt mondta, nem tudja visszatartani.”²⁰

Az egész szöveg tele van obszcén jelenetekkel, szerelmi aktusok részletes leírásával, ivászattal, bárókban töltött éjszakákkal, cigányzenés vacsorákkal és más, a régi uralkodó osztályoknak, szocialista-realista regényekben megszokott léha időtöltésével. Döry azt is elmeséli, hogyan vetélt el szándékosan:

(„I then made up my mind to do something because my condition was becoming alarming.”)

„Akkor elhatároztam, hogy tennem kell valamit, mert a helyzetem már tarthatatlanná kezdett válni. Szeptember 15-én leugrottam a lépcsőről: gondoltam, vagy sikerül, vagy nem – nem volt más választásom. Sikerült, és egy órával később már a János Kórházban feküdtem. Rögtön megvizsgáltak és benntartottak, mivel – ahogy mondták – a szülés megkezdődött.”²⁰

Mindez már az abortuszellenes kampány idején történt; nemsokára az abortusz Magyarországon illegális és súlyosan büntetendő cselekedetnek minősült.

A pornográf szöveg mellett, hogy részletes bizonyítékul szolgált a vádlott dekadens életviteléről, felhasználható volt a vádlott további zsarolására is. Az angol szöveg végén Döry Edinának még egy kiegészítő vallomást kellett tennie:

(„I admit that because I had sexual intercourse with Robert Vogeler, I received payment from him in various forms.”)

„Elismerem, hogy szexuális szolgáltatásaim fejében Robert Vogelertől különböző formában pénzt fogadtam el. Többször megtörtént, hogy egyszerre 100–200 forintot adott át nekem. Ezenkívül más anyagi kompenzációt is kaptam. Elismerem, nem volt rendőri engedélyem arról, hogy mint hivatalos prostituált pénzt fogadhatok el szexuális aktusért. Elismerem tehát, azáltal, hogy pénzt fogadtam el Robert Vogelertől, a titkos prostitúció bűnét követtem el.”²¹

Később a tárgyaláson ezt a szöveget nem használták fel. Az illegális prostitúció vádjá sem merült fel.

N

ehéz eldönteni, vajon Döry angol nyelvű vallomása eredetileg magyarul fródott-e, vagy egy magyarra fordított angol szöveg újrarendezésével állunk szemben. Valószínű, hogy különböző pornográf toposzokat tartalmazó szövegrészek kompilációjából állt össze a beismert vallomás. De a szöveg bizonytalan eredete

ga legalantasabb, legnagyobb, legúszélőbb modorában rontott neki.

VISINSZKIJ: Mit mondott, hány éves is orvosi működése?

PLETNYOV: Negyven.

VISINSZKIJ: És feddhetetlennek tartja e működését?

PLETNYOV: Igen, annak tartom.

VISINSZKIJ: Feddhetetlennek?

PLETNYOV: Igen, annak tartom.

VISINSZKIJ: A negyven év alatt soha, semmiféle, a szakmájával kapcsolatos büntetést nem követett el?

PLETNYOV: Önnek egyről van tudomása.

VISINSZKIJ: Csak azért kérdezem, mert ön kijelenti, hogy orvosi munkája mind a negyven év alatt feddhetetlen volt.

PLETNYOV: Igen, de ahogyan akkor tagadtam...

VISINSZKIJ: Úgy véli-e, hogy az az ítélet, amelyet a nőbetege ellen elkövetett nemi erőszak ügyében hoztak, szegényletes momentuma a tevékenységének?

PLETNYOV: Az ítélet, az igen...

VISINSZKIJ: Megbélyegző-e tevékenységét illetően az ítélet vagy sem?

PLETNYOV: Megbélyegző...

VISINSZKIJ: Azaz megbélyegezendő momentumok is voltak a negyven év alatt?

PLETNYOV: Igen.

VISINSZKIJ: Ön semmiben sem vallotta magát bűnösnek?

PLETNYOV: Nem mondhatom, hogy semmiben.

VISINSZKIJ: Azaz volt, amiben bűnösnek vallotta?

PLETNYOV: Igen.

VISINSZKIJ: Ez megbélyegző az ön számára?

PLETNYOV: Igen.

Pletnyov professzor vétkességét bármilyen vonatkozásban is nagyon valószínűtlennek tarthatjuk. Kialtó ellentétben lenne az egész szakmai-emberi hírnevével. Az a zsarolási módszer, amelyet az NKVD szervei alkalmaztak vele szemben 1936–37-ben, ékesen bizonyítja, hogy céljuk egy teljesen ártatlan ember megtörése és kompromittálása volt. Nehezen képzelhető el az is, hogy Levin doktor – legalábbis az adott esetben – bárkit félrekezelt volna. Vétlen volt tehát ő is.

Az orvosok bűnösségét még Walter Duranti amerikai újságíró is erősen kétségbe vonta, pedig ő jelen volt a per tárgyalásain, és szinte mindennek hitelt adott, ami ott elhangzott.

Ami pedig Gorkij halálát illeti: lehetséges, hogy gyilkosság áldozata lett, csakhogy semmiképpen sem Pletnyov és Levin voltak a gyilkosai.

FORDÍTOTTA PÁLL ERNA

egyébként a pornográf irodalom fontos jellemzője. Stephen Marcus írja a *The Other Victorians* című művében:

„Gyakran lehetetlen megállapítani, hogy egy pornográf szöveg fordítás-e avagy eredeti. Elég megváltoztatni a szereplők nevét vagy nevük helyesírását ahhoz, hogy a regény eredetét el lehessen titkolni. A pornográfia a szex lingua francáját beszéli. Nem szükséges beható vizsgálódás ahhoz, hogy megértsük, miért közömbös a pornográfia földrajzi hely konkrétsága iránt: a pornográf fantázia korlátok nélküli szabadsága és egyetemessége nem tűri az olyan konkrét részleteket, amelyek korlátozzák végtelenségét, másra terelik a figyelmet vagy nyűgként nehezdednek rá.”²²

Különös paradoxon, hogy éppen az a rendszer, amelynek célkitűzései határtalanok voltak, és nem volt hajlandó figyelembe venni semmilyen történelmi, társadalmi és természeti adottságot és korlátot (Magyarországon az '50-es években gyapot-, narancs- és gumipitypang-ültetvények voltak), olyan nagy fontosságot tulajdonított a személyes élettörténetnek. Miközben megpróbálták a világot megtisztítani a történelem kényszereitől, az állampolgárokat személyes történetük alapján osztályozták. A személyes történetek konstruálását azonban a nyomozók fantáziájára bízták. Amikor Faludyt kihallgatója felszólította arra, hogy írja meg a kellő hosszúságú és használható élettörténetét, azt mondta neki: „Maga költő, használja a fantáziáját!”²³

Natalie Davis írja a *Fiction of the Archives* című művében:

„...egyetérthetünk Roland Barthes, Paul Ricoeur és Lionel Gossman véleményével, miszerint jól megválasztott nyelvezet, részletek és a hangsúlyok megfelelő struktúrája szükségesek ahhoz, hogy az íróban és az olvasóban is az a benyomás keletkezzék, hogy a szöveg igaz, valóságos, jelentéstartó és/vagy magyarázó erejű.”²⁴ A valóságos élet eseményeit el kell mesélni, szerkeszteni és formálni kell annak érdekében, hogy egy szövegben elképzelhetőnek és elfogadhatónak tűnjék. Ebben az értelemben jogos a fikciót a történelem megformázott lenyomatának tekinteni, vagy ahogy Stephen Greenblatt fogalmazta, az élet formalizált, tudatos mímelésének.²⁵ Azt is mondhatjuk, hogy a fikció történelmileg informált, és része annak a világnak, kornak és környezetnek, amelynek méhében megfogant. Az irodalomban a valóság nyomait lelhetjük fel, amelyeket az irodalom tudatosan megszerkesztett formában közvetít. Egyszerűen fogalmazva, az irodalom nemcsak művészi, de „történelmi igazságot” is tartalmaz.

De mi történik akkor, amikor nem a fikciót alakítja a történelem, hanem – egy felfordított világban – az élet kénytelen az irodalmat utánozni? Amikor az életről szóló dokumentumokat és magát az életet is bizonyos irodalmi sémákhoz igazítják? Amikor ez az irodalmi műfaj piszkos és obszcén fantázián élésködik? Mit kezdjen a történész a „dokumentumokkal”, ha a „tényeket” a bulvárirodalom eszközeivel állították elő? Amikor sem az író, sem az olvasó nem hiszi, hogy a történet értelmes és igaz? Amikor az író már azzal sem törődik, hogy a dokumentumoknak legalább látszólagos valóságtartalma legyen?

Marcus szavait idézve a pornográfia a „fantáziáról tudósít”.²⁶ Mivel az ilyenfajta fantázia valóban létezik, ezért a pornográfia bizonyos érte-

lemben nem más, mint a fantázia realista leírása, vagyis a valóság ábrázolása. A világ, amelyet a nyomozótiszték a főnökeikkel és a pártideológusokkal közösen próbáltak megteremtteni, a fantázia világa volt: az ideológiai sémákba gyömöszölt múlt, a fiktiiv történelmi kontinuitás, az ambíció, hogy a jelent a rendeletek képére szabják, az utólag készített tervek, a mindig közeli, de soha el nem érhető jövő, az élet, amely az emberek érdekeit szolgálja, még saját akaratuk ellenére is.

Ebben az értelemben a pornográfia a fantazmagória realista ábrázolása, a látszatvilágé, amelyet hazugságokból, olcsó, ócska irodalom mintájára hoztak létre. A drámaíró történelmi hazugságok segítségével akarja meggyőzni a közönséget, az olvasót és a történészt valódi erejéről és az általa kiszolgált rendszer igaz természetéről. A pornográfia, az esztétikai értéket nélkülöző bulvárirodalom nem rejti el a valótlant adatok igazi jelentését. A pornográfia auto-ikonografikus. Mint Bernard Williams, az ókori filozófia neves tudósa megjegyezte egyszer: a pornográf irodalom önmagára utal; a pornográfia konvenciói között a baszás valóban baszást jelent. A történész hagyatkozhat a szövegekre: ezekben a dokumentumokban a hazugság nem valótlanság, hanem maga az igazság. A történész csak úgy tudja megérteni ezt a kort, ha elolvassa, megéri és elfogadja ezeket a kitalált szövegeket. Igaz, hogy ezek tudatos, szándékos és többnyire leplezetlen hazugságok, mégis az igazságot tartalmazzák azokról, akik a darabot kitalálták és megrendezték, akik a látszatokon nyugvó rendszert igazgatni igyekeztek. Azokról, akik az általuk megírt fiktiiv szövegeket úgy akarták feltüntetni, mint történelmi dokumentumokat, mint valódi tényeket olyan emberekről, akiknek még az életét is ők akarták megírni. De miközben áltörténeteket írtak, a saját történetüket, a saját életüket írták meg. Amiképpen a középkori orgiavádak is sokkal többet mondanak azokról, akik komponálták a kitalációt, mint a vádlottak igazi tetteiről, azonképpen a titkosrendőrség archívumaiban fellelhető dokumentumok is valójában a kihallgatók történetéről tanúskodnak. Ezek nélkül a szövegek nélkül a kihallgatók és a kihallgatások kora megérthetetlen.

A pornográfia a rendőri jelentések megfelelő műfaja. Azt a látszatot igyekszik ugyanis kelteni, hogy amit állít, az nem fikció, fantázia, hanem megesség, igaz történet. A pornográf szövegek írói úgy tesznek, mintha szemtanúi lettek volna az általuk leírt jeleneteknek. Ebben áll a műfaj stiláris ereje. Ez a közvetlenség, a nyomozótiszt és a vádlott közötti direkt kapcsolat közeli rokona a pornográf szituációnak, amelyben csak az író és hőse van jelen. Csak ők a szemtanúi annak az írásbeli bűnnek, amit a kihallgató a rendőri jelentésében elkövet.

Az olcsó pornográf regények dokumentumoknak tetteik magukat. A pornográfia a dokumentarizmus álarcában tetszeleg. A pornográf regények és a koncepciók perek beismert vallomásai mind képzeletet örökítenek meg – a szövegek szerzőinek a képzeletét. A klasszikus szocializmus, a koncepciók perek időszaka a nyomozótiszt fantázia kiélésének kora. A rendszer történetének igazi dokumentuma a beismert pornográf vallomás. A nyomozótiszt a történelem szolgálóleánya, hiszen a politikai pornográfia korának igaz fikcióját alkotja meg. (A realista regény írója csak addig merészkedik, hogy azt állítja: amit ír, olyan, mint a valóság. A történész, aki azt igyekszik elhíttetni a közönséggel, hogy a történetét nem fabrikálta, hanem találta, ezzel szemben közeli rokona a kihallga-

tónak, hiszen szakmai konvencióból úgy tesz, mintha az, amit írna, maga volna a valóság.) Nem a realista fikció, hanem a történetész által írt történet az igazi – a reális (an létező) – fikció tehát.

Utóirat

Döry bárónő neve nem ismeretlen a magyar irodalomtörténészek és az olvasók előtt. Mikszáth Kálmánnak 1900-ban megjelent *Különös házasság* című regényében a negatív hősnő Döry Mária bárónő. Döry bárónő a főszereplője az 1820-as évek hírhedt perének is. Erkölcstelen élete miatt – házassága előtt szeretőt tartott – a férje megpróbál elválni tőle. Az egyház ellenállása azonban megakadályozza a válást. Mikszáth antiklerikális regényt akart írni a polgári há-

zasság védelmében. Ebben az esetben a fikció állítólag az élet valóságos tényein nyugodott:

„Egy még meg sem sárgult krónika után írom ezeket a dolgokat, úgy, amint következnek. Annyira biztosak és hírek az események egyes főadatai, hogy a neveket sem tartom szükségesnek megváltoztatni, és semmi cizradát, semmi frói arabeszket nem teszek hozzá. Az, aki a naplójában följegyezte e történetkét, soha se szokott hazudni másoknak se. Hát még saját magának minek hazudott volna? Igaz hát minden sor. Miért rontsam el nem igazra?” – írta Mikszáth, a realista.²⁷ Talán mégsem tudott ellátni a kísértésnek, hiszen a negatív hős modellje, a per vádlottja nem báró és nem is Mária, hanem Döry Katalin grófnő, aki azonban (talán?) valódi úknagynénje volt a fiktív kémnek, a pornográf regényhősnőből történelmi figurává lett Döry Edina bárónőnek, az Astoria Szálló valódi bármixernőjének.

JEGYZETEK

1. A Standard-per 1950 februárjában tárgyalta a bíróság. 1956-ban a per néhány túlélője perújrafelvételt kezdeményezett. A legfőbb ügyész utasítására új nyomozást rendeltek el, de újratárgyalásra ekkor nem került sor. 1989-ben, amikor megkezdődött a koncepciók perek újbóli felülvizsgálata, a Belügyminisztérium pincéjében rábukkantak a Standard-per anyagait tartalmazó két zsákra. Ez a Belügyminisztérium III/3-c Standard-per dokumentumgyűjteménye. 1989. október 10-én a Legfelsőbb Bíróság a Standard-per minden vádlottját rehabilitálta. A per anyaga megjelent 1950-ben Geiger, Vogeler, Sanders és kémtársaik a bíróság előtt címmel. 19., 35., 36. old.
2. Döry Edina vallomása. A két zsák összesen 47 dossziét tartalmazott, Döry vallomása a 11. dossziében található. BM., III/3-c 11. dosszié, 85. old.
3. Döry vallomása, ibid. 159. old.
4. Geiger, Vogeler, ... 167. old.
5. Ibid. 116. old.
6. Faludy György, *Pokolbéli úg napjaim*. AB Független Kiadó, Budapest, 1987, 357–358. old.
7. A fenti gondolatmenet Carle Hesse, *Seized Letters as Legal Evidence in the Paris Revolutionary Tribunal, 1793–1794* című, az Annales E.S.C.-ben megjelenő, kézirat tanulmányára támaszkodik.
8. A következőkben a Dissent c. folyóiratban megjelent frásom némely gondolatát foglalom össze: *The Advantages of Being Atomized*. Summer, 1987, 335–350. old.
9. Idézi Ludassy Mária, *Terror és Thermidor* (előadás az ELTE Visszamenőleges igazságszolgáltatás új rendszereiben című konferenciáján). Budapest, 1990. január, 3. old.
10. Saint-Just, *Beszédek és beszámolók*. Gondolat, Budapest, 1969, 69. old.
11. Myth and Reality in German Wartime Broadcasts. In: *Ideals and Idols*, Oxford U.P., 1979, 95. old.
12. *The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties*. Idézi Louis Michael Seideman, Rubashov's Question: Self-Incrimination and the Problem of Coerced Preferences. *Yale Journal of Law and the Humanities*, 1990 tél, 167–168, 74. jegyzet.
13. Nadas Péter, *Egy családregény vége*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, 187–188. old.
14. Robert Conquest, *The Great Terror. A Reassessment*. Pimlico, London, 1992, 343–352. old.
15. BM., Standard-ügy, ibid. 40. dosszié, 17. old.
16. Robert Vogeler és Leigh White, *I was Stalin's Prisoner*. London, 1952, 213. old.
17. Faludy, ibid. 365. old.
18. BM., Standard-ügy, ibid. 11. dosszié, 86–87. old.
19. BM., Standard-ügy, ibid. 11. dosszié, 50. old.
20. BM., Standard-ügy, ibid. 11. dosszié, 80. old.
21. BM., Standard-ügy, ibid. 11. dosszié, 84. old.
22. Stephen Marcus, *The Other Victorians*, London, 1966, 269. old.
23. Faludy, ibid. 361. old.
24. Natalie Zemon Davis, *Fiction in the Archive*. Stanford, Calif., 1987, 3. old.
25. Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Oxford U.P., 1988, 1. old.
26. Marcus, *The Other Victorians*, 46. old.
27. Mikszáth Kálmán, *Különös házasság*. Budapest, 1960, 5. old.

MAT!

Jeges, hideg, langyos...

KÁLMÁN C. GYÖRGY

Most, amidőn olyan bizonytalan és változékony minden, értékek, erkölcsök, árák, ki ne kívánna fogózókat találni – eligazodni, ha már a jelképek erdejében nem, a szavakéban? Az ezeredvég embere fájdalmas nosztalgiával gondol az enciklopedistákra; napjainkban már végképp nem tudható, mi van a szavak mögött, vajha legalább azt sikerülne kideríteni, köztük vagy bennük mi van. Halvány reménysugarat jelentenek a klasszikus autoritások – a bíró, a pap, a katona, a tudós –: ha ezek valamint kimondanak, hisszük, az úgy is van.

Kutya meleg (kánikula) volt a nyáron. Nem csoda, ha az a megalakuló társadalmi szervezet, amely nevében viseli a „meleg” szót, könnyen kihozza a sodrából a bölcs Bíróságot, amely, *valahol, mégis csak* – ember. A Fővárosi Bíróság ugyanis (9. Pk. 60498/1994/1. sz. végzésében) kinyilvánította, hogy a „meleg” szó – a „Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért” elnevezésű alakuló társadalmi szervezet nevében – „bizalmas jellegű, nem felel meg a köznyelvi, nyelvhelyességi, névszabatossági követelményeknek. (Legfelsőbb Bíróság KK.1. számú állásfoglalása)”.

Különösen szép pillanat ez. Egy köznap, bár nem éppen szokásos jelentésében álló szót maga a törvényalkalmazó tekintély méltat értelmezésre, s hozzá még hivatkozik a legfőbb bírói fórumra, sőt, következő mondatából kitűnik, hogy odajárult a tudomány szentélyéhez is: „A bíróság etekintetben megkereste az MTA Nyelvtudományi Intézetét és az Intézet véleményadása alapján rendeli el az erre vonatkozó hiánypótlást.”

Törvényeink bölcs alkalmazóiban bizonyára kétely merült fel: s ha kétely merül fel, a legbiztosabb (etekintetben) az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez fordulni, amely az esetleges információszomjat készséggel csillapítja. Akár távbeszélő is, ahogyan tette ezt a fővárosi Bíróság esetében. Mire is volna való egy tudományos intézet? A tudós állásfoglalásból kitetszik: a kérdéses kifejezés „nem köznyelvi forma, nem elfogadható, bizalmas, nem illik bele a hivatalos elnevezések stí-

lusába”. (Vegyük észre, hogy a nyelvhelyesség és a névszabatosság a magas Intézet felvilágosításában még nem szerepelt, ez a KK.1.-ből került a Végzés szövegébe.)

A névszabatosság követelménye, ha nem tudnád, ó Nyájas Olvasó, „azt jelenti, hogy a név megfelel a névalkotás nyelvi és társadalmi követelményeinek, kiejthető, megjegyezhető, azonosítható. Nem lehet a név kizárólag számok vagy betűk halmaza” (Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiumának állásfoglalása, Magyar Törvénytár 22 [1990], 495. o.). A követelmény az tehát, ha valamit megfelel neki. Jó. De hát elegendő-e ezen követelményt teljesítenie egy szónak, ha a hivatalos elnevezés (aligha überolható) rangjára ácsingózik? – kérdezhetnénk joggal. Nem, távolról sem.

Magyarnak kell lennie.

Idegen szó-e a „meleg”, ebben a speciális értelemben? Kétségtől az, a német „warm” szolgai fordítása, amiképpen, mit is mondjak, az „államháztartás” („Staatshaushalt”) vagy a „gépház” („Maschinenhaus”). Teljességgel megalapozottnak kell tehát tartanunk a Végzést; értelmetlen, hogy a folyamodók miért nem gondoltak erre a szempontra, megtakaríthatták volna a T. Bíróság fáradságos munkáját.

Köznyelvnek is kell lennie.

A köznyelv „vmely nyelvnek az az egységes, beszélt változata, amelynek alapját főleg az iskola, a művelődés, az irodalom vetette meg, s amelyet az iskolázott emberek a társas érintkezésben használnak, az irodalmi nyelv beszélt változata” – mondja egy újabb autoritás, a Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Köznyelvi tehát az a szó, amely része a köznyelvnek. Nem minden szó köznyelvi: a „dumál” nem köznyelvi a „beszél”-hez, az „appendicitis” a „vakbélgyulladás”-hoz képest. Van kétesebb esetek: a „tözsdeindex” vagy a „becsfájl” (batch file) vagy köznyelvi (*faute de mieux*), vagy nem (mert szaknyelvi), Olykor tudunk „mezőt” képzelni a szavak mögé, s a szavakat annak megfelelően minősítjük, hogy hol is állnak ezen a mezőn – máskor nem. A szaknyelvek szavai ez utóbbi csoportba tartoznak.

Hogy a „meleg”-gel szemben ott áll a „buzi”, a „homoszexuális” vagy a „homokos”? S hogy ez kijelölné a szó helyét? Jól tesszük, ha feltoluló kérdéseinket magunkba fojtjuk, hiszen a Tudós szólott; ne tépelődjünk hát, hogy mi a köznyelvi, hogy ami nem köznyelvi, vajon megfelelhet-e a névszabatossági követelményeknek, egyáltalán, elfogadható-e; s ha egy szó nem köznyelvi, akkor micsoda (szaknyelvi? a

durva vagy a bizalmas, az nem köznyelvi?). Mondom, ne akadékoskodjunk, az nem vezet sehová – hisz éppen biztos alapok keresése volna a célunk, kétségbevonhatatlan útmutatás keresünk, kell Valaki, akinek végre vakon hihetünk.

A társaság alapító okiratát tehát a Bíróság hiánypótlásra visszaküldte. És most végre ennyivel is többet tudunk.

DEN GYLLENE AMAZONEN

Kort exposé över
det kvinnliga

uttrycksbehovet

CENTENÁRIUMI

2000-BÁL

ÉS DIJKIOSZTÁS

A NEW YORK
KÁVÉHÁZ ÖSSZES
TERMEIBEN

Végleges időpont:

1994. szeptember 16-án

---

pénteken, este 7 órakor
